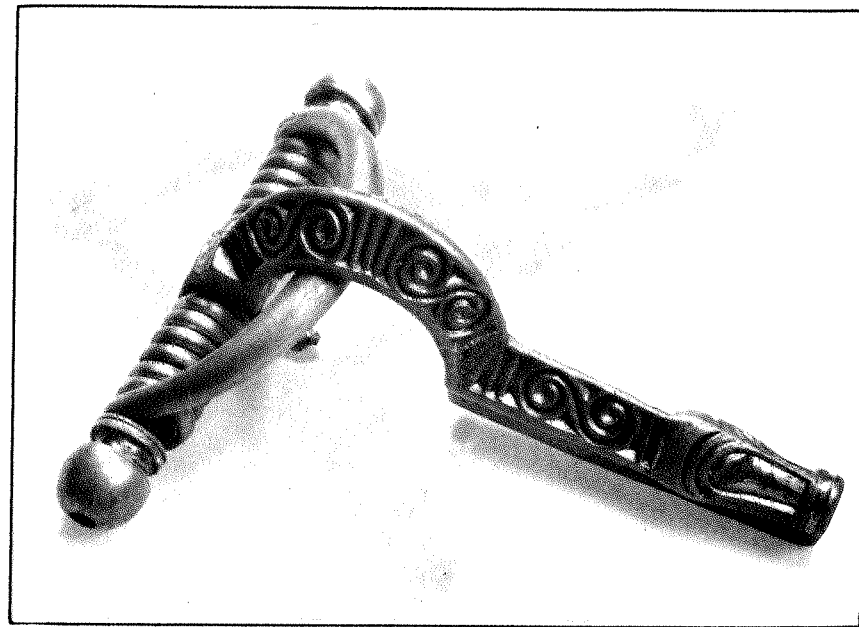
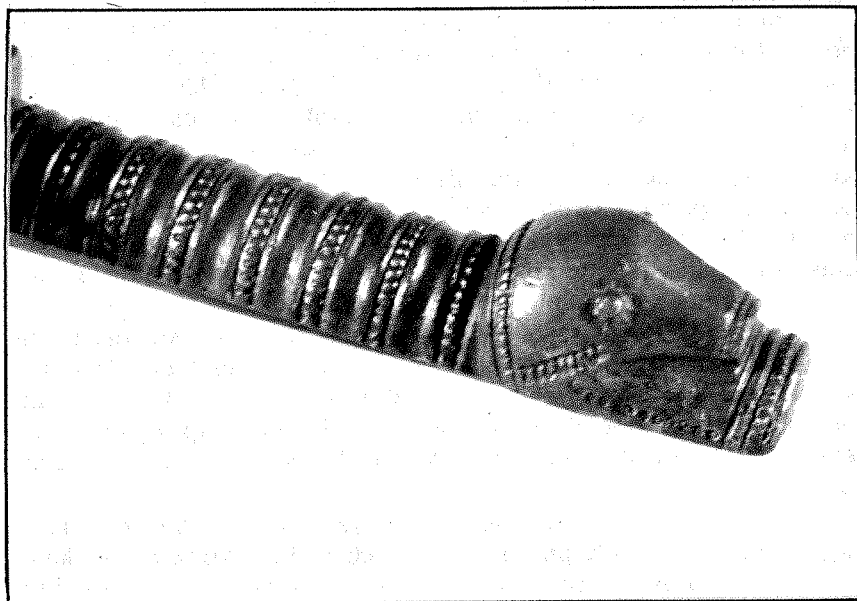

88 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Plinkaigalio, Kėdainių r., kapo 107

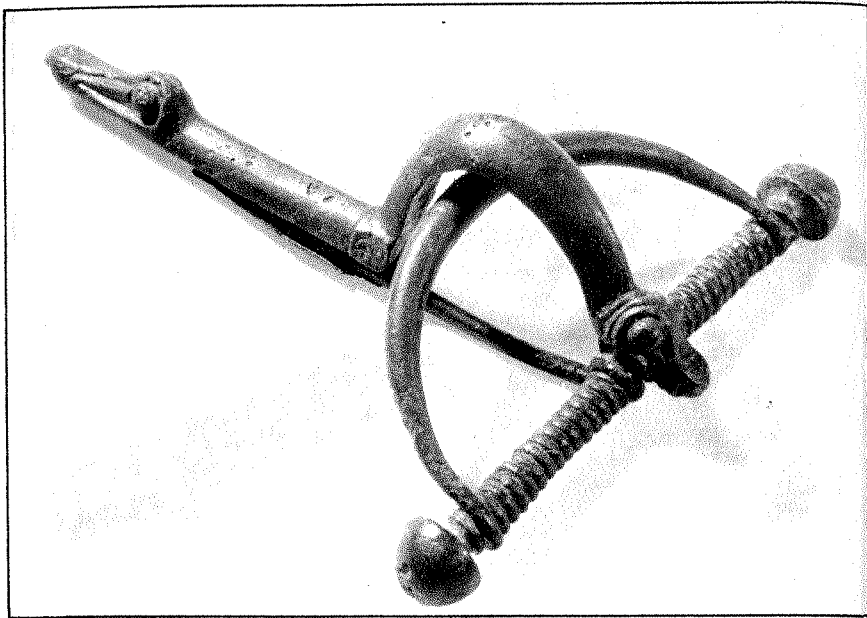
89 pav. Lankinės gyvulinės segės iš Plinkaigalio kapo 107 detalė

90 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Plinkaigalio, Kėdainių r., kapo 106

želės, įvijos lankelis pusapvalio pjūvio, neornamentuotas. Segės liemenėlis ir kojėlė trikampio pjūvio; pastarojoje — gilūs grioveliai, tarp kurių lieka gulsčios S figūrėlės, atskirtos vertikaliais ranteliais. Kojelės gale — stilizuota gyvulio galvutė kiek smailėjančiu snukučiu (pav. 90; Kazakevičius V., 1993, pav. 172). Kiek panaši ir Vidgirių k. Nr. 2 rasta auksuota segė, kurios ornamentas paryškintas juodinimo technika. Jos kojelės galą puošia labiau stilizuota gyvulio galvutė, kojelę ir liemenėlį — lenkti tarsi pusė S ranteliai, o įvijos galai užbaigti pusrutulio formos buožlėmis (Šimėnas V., 1988, pav. 11). Plinkaigalio ir Vidgirių kapinynų tyrinėtojai spėja jas patekus iš prūsų žemių ar Skandinavijos (Kazakevičius V., 1993, p. 108—109; Šimėnas V., 1987). Galima tik pridurti, kad panašiu giliu gulsčios S ornamentu papuoštas diržo apkalas saugomas Linco muziejuje Austrijoje (Ginters V., 1937, p. 53, pav. 10).

Atskirai paminėtinos dar dvi segės pusrutulio formos buožlėmis įvijų galuose iš Pagrybio kapinyno. Viena jų iš suardyto kapo yra Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Segės kojelė pusapvalio pjūvio, neornamentuota, ant jos arčiau galo yra maža išlieta skulptūrinė žirgo (?) galvutė (LLM, 1958, pav. 321). Kita segė — iš k. Nr. 36 — turi trapecinio pjūvio liemenėlį ir kojelę,

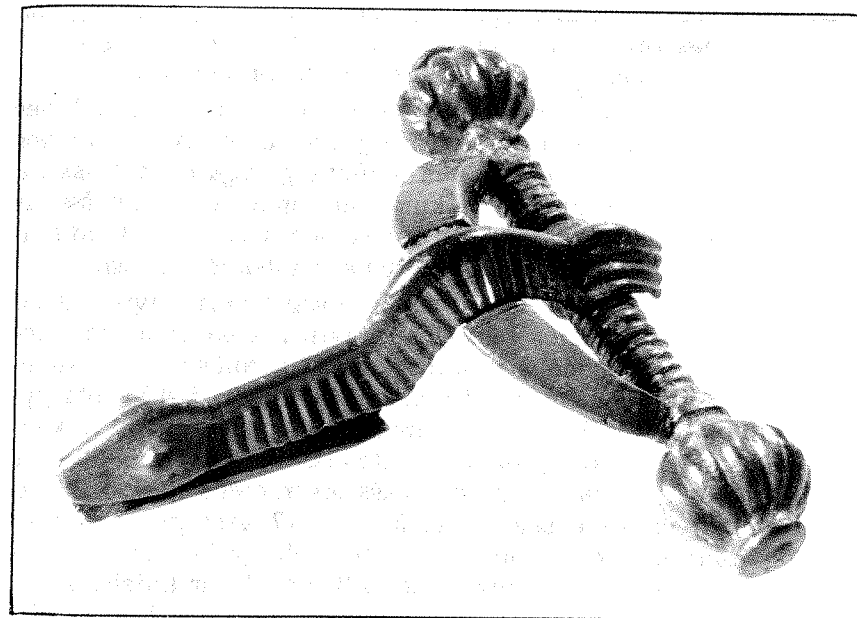
91 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Jauneikių, Jonišio r., kapo 390

pagražintus skersinių rantelių grupėmis. Netoli kojelės galo jos viršuje išlieta ašelė — tarsi paukščio galvutė. Abi segės datuotinos VI a.

1977 m. Žiemgaloje, Kukužėnų kapinyne, buvo rasta VI a. būdingas nuokamienis smeigtukas su pusrutulio formos kepurėle, o ties jo kilpele išlieta žirgelio figūrėlė (Graudonis J., 1978, pav. 10 : 7). Šie smeigtukai būdingiausi žiemgaliams, retkarčiais randama žemaičių kapuose. Tad ir gyvulių figūrėlių „prilydymą“ prie segių kojelių, panašiai kaip ir prie smeigtuko, reikia laikyti vietinių meistrų išmone.

Lietuvos Žiemgaloje, Jauneikiuose, VI a. k. Nr. 390 rasta žalvarinė apie 14,5 cm ilgio segė. Jos įvija yra 10,5 cm ilgio, su pusrutulio formos buoželėmis galuose. Įvijos lankelis — apskrito pjūvio, neornamentuotas. Liemenėlis ir kojelė — pusapvalio pjūvio. Liemenėlio galas virš įvijos baigiasi ryškia gyvulio galvute su išsprogusiomis akutėmis, o kojelės galas — ilga (3,5 cm) galvute tarsi anties snapu (pav. 91; Vaškevičiūtė I., 1978, pav. 1).

Jauneikių VII a. vyro k. Nr. 381 rasta apie 7,5 cm ilgio segė su 8,5 cm ilgio įvija, kurios galai — su rutulio formos išilgais ranteliais puoštomis „aguonos“ galvutėmis. Neornamentuotas pla-

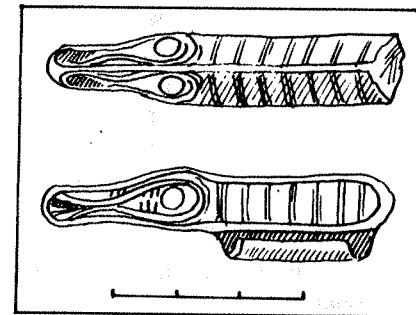

92 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Jauneikių, Jonišio r., kapo 381

tus įvijos lankelis bei puošti giliais skersiniais grioveliais liemenėlis ir kojelė — trikampio pjūvio. Kojelės gale — gana realistiška žalčio galvutė su ryškiomis išsprogusiomis akutėmis, o liemenėlio galas virš įvijos tik primena jo galvutę (pav. 92; Vaškevičiūtė I., 1978, pav. 2; Kazakevičius V., 1983, pav. 5 : 5). Tarsi tarpinė tarp šiuose kapuose rastųjų buvo Budraičių (Ramštikių) segė (Alkos muziejus Telšiuose, 8411). Išliko jos kojelės su giliais skersiniais ranteliais (kaip Jauneikių k. Nr. 381 segės) dalis, o gale — 2,6 cm ilgio stilizuota gyvulio (paukščio) galvutė išsprogusiomis akimis (pav. 93). Panašių segių rasta Latvijoje (Latvijas..., 1974, lent. 4 : 2; Katalog, 1930, lent. 33 : 1).

Segių įvijų galus rutulio formos bruoželėmis su išilginiais grioveliais („aguonos“ galvutėmis) imta puošti VI a. pradžioje Skandinavijoje; iš čia jos plito Europoje, pavienės pasiekė Bavariją (Die Germanen,

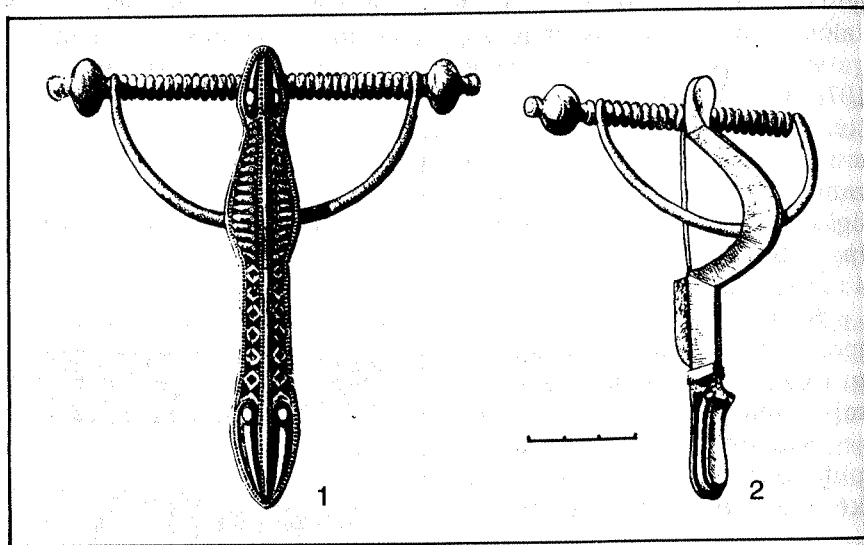
93 pav. Lankinės gyvulinės segės kojelės galas iš Budraičių, Jonišio r.

1983, pav. 175 I). Galimas dalykas, kad, sekdami jomis, ir žiemgali kai kurias savo VII a. seges ėmė puošti tokiomis „aguonos“ galvutėmis, o liemenėlį ir kojelę — skersiniais ranteliais.

VII—VIII a. pajūrio gyventojų, ypač kuršių, nešiotas lankines gyvulines seges galima suskirstyti į 3 grupes ar variantus. Vienos iš jų turi gyvulio galvutę tik ant kojelės galo, galvutę atskiria skersinis rantelis ar gunklelis, kuris su ragučiais ar įmuštomis akutėmis virsta tarsi kakta. 5-ios tokios segės (visos iš Lazdininkų turi trumpą lietaž užkabą, o kitomis detalėmis skiriasi.

1982 m. k. Nr. 116 rasta 12 cm ilgio segė, kurios įvijos galai su suploto rutulio formos buoželėmis, įvijos lankelis plonas, apskrito pjūvio, o liemenėlis ir kojelė siauri ir aukšti, tarsi trapecinio pjūvio, neornamentuoti. Kojelės galas baigiasi stilizuota gyvulio galvute ar plačiu plokščiu apvaliu galu tarsi snapu ir kiek iškelta kakta su išsprogusiomis akutėmis. Galvutę nuo likusios kojelės dalies atskiria keturkampis iškilus rantelis (pav. 94). Panaši truputėlį mažesnė segė rasta k. Nr. 117. Ant įvijos galų — dvigubų rantytų žiedelių buoželės, liemenėlio gale virš įvijos — mėlyno stiklo akutė. Trikampio pjūvio liemenėlio ir kojelės šonai išraižyti giliais lenktais skersiniais grioveliais, ant kojelės uždėti du rantyti žiedeliai. Kojelės galas išplotas, primena snapą, bet be akučių, ragelių (pav. 95). Abi segės, rastos turtingų vyrų kapuo-

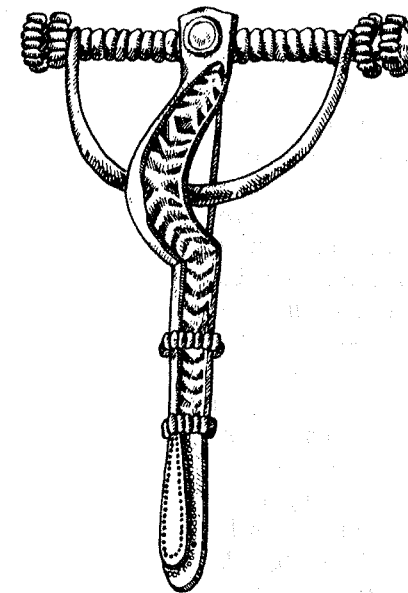
94 pav. Lankinės gyvulinės segės iš Lazdininkų, Kretingos r., kapo 116 (Rickevičiūtė K., 1984)

se su vienašmeniais kalavijais be skersinių, su sidabrinėmis antkaklėmis susuktais lankeliais su kilpele su kabliuku, turėtų priklausyti VII—VIII a.

Lazdininkuose k. Nr. 30 1979 m. rasta stambesnė — apie 15 cm ilgio — lankinė segė, kurios išliko tik trikampio pjūvio liemenėlis ir kojelė (įvija su trikampio pjūvio lankeliu sunykusi). Liemenėlis su dviem poromis įmuštų stambių akučių, virš įvijos yra trapecinė plokštelė ir mažas skersinis laiptelis. Apie 4 cm nuo kojelės galo yra nežymus gunklelis su dviem akutėmis ryškiais antakiais. Nuo jų kojelė apvalesnė, kiek plonesnė, o galiukas nukirstas įstrižai.

Panaši apie 15 cm ilgio segė rasta tais pačiais metais k. Nr. 37 kartu su sunykusios lankinės laiptelinės segės gabaliukais. Jos įvijos galuose — dvigubų žiedelių ir kugelio formos buoželės. Liemenėlis prie įvijos turi trapecinę plokštelę ir mažą skersinį laiptelį; kojelė ir liemenėlis — trikampio pjūvio, neornamentuoti. Tik apie 3,5 cm nuo galo kojelė turi platų gunklelį akutėms, ir nuo jo kiek įgniauztas kojelės galas nežymiai platėja, yra įstrižai nukirstas. Tai tarsi neužbaigta gyvulinė segė — trūksta akučių. Panaši nedidelė segė buvo ir 1982 m. tyrinėtame k. Nr. 119.

VII—VIII a. pajūrio gyvulinių segių II grupę sudaro trys segės, kurių ir kojelės, ir liemenėlio galas virš įvijos užbaigti gyvulinėmis galvutėmis. Viena jų rasta Lazdininkų k. Nr. 116 (pav. 94, kair.). Jos įvija su suploto rutulio buoželėmis, liemenėlis ir kojelė trikampio pjūvio, ištiesiai ornamentuoti, galvutės smailiais snukučiais primena žalčių galvutes. Kita, žymiai kuklesnė panaši segė rasta Jurgaičių k. Nr. 22 (Nakaitė L., 1972, pav. 10:7). Ji 11,5 cm ilgio, suploto rutulio formos buoželėmis įvijų galuose ir pusapvalio pjūvio įvijos lankeliu, puoštu skersinių rantelių grupėmis. Liemenėlis ir kojelė neryškaus trikampio pjūvio, neornamentuoti. Liemenėlio gale virš įvijos esanti galvutė atskirta nežymiu įgniauzimu, turi išsprogusias akutes-ragelius. Kojelės gale

95 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Lazdininkų, Kretingos r., kapo 117 (Rickevičiūtė K., 1984)

galvutė dar labiau stilizuota, atskirta trimis skersiniais grioveliais, įmuštos akutės (duobutės su rageliais centre), o snukutis — smailus. Ji turėtų būti vėlyvesnė už pirmąją ir priklausyti VIII a. pradžiai ar pirmai pusei. Ji yra tarsi VIII a. antros pusės—XI a. kuršių lankinių gyvulinių segių prototipas. Trečia segė rasta Palangos k. Nr. 219. Ji stambiausia — 16 cm ilgio, suploto rutulio formos buoželėmis įvijo galuose, trikampio pjūvio plačiu įvijos lankeliu, liemenėliu ir kojеле. Abipus visų trijų segių briaunos — trikampėliai. Kojelės galas baigiasi trumpu smailėjančiu snukučiu su akutėmis, o liemenėlio gale virš įvijos yra stilizuota galvutė su rageliais. Segė rasta kape su vienašmeniu kalaviju be rankenos skersinių, vadinasi, turėtų priklausyti dar VIII a. ar IX a. pradžiai. Dirbinio ankstyvumą iš dalies liudija ir rutulio formos buoželės įvijos galuose.

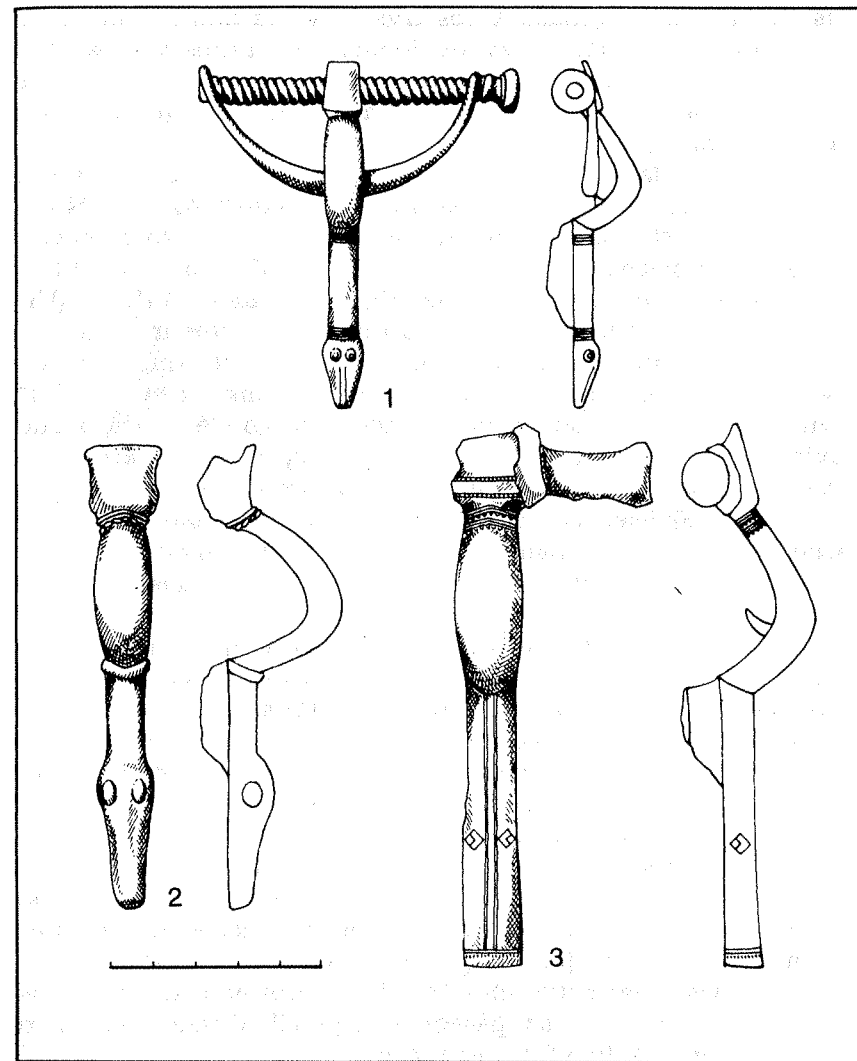
VII a.—VIII a. pirmos pusės segių trečią grupę sudaro dirbiniai su ryškiai reljefiškai išsiskiriančia galvute kojelės gale. 4-ios tokios rastos Lazdininkų kapinyne. 1976 m. k. Nr. 36 buvo aptikta 10,7 cm ilgio blogai išlikusios segės dalis (įvija ir jos lankelis sunykę). Liemenėlis pusapvalio pjūvio, labai išlenktas, gale virš įvijos — keturkampė įgniauztais šonais plokštelė, atskirta virvute imituojančiu pusapvaliu gunkleliu, kuris skiria ir liemenėlį nuo kojelės. Kojelės — 5,5 cm ilgio, kiek siauresnė už liemenėlį. Daugiau kaip pusę jos ilgio užima gyvulio galvutė su aukštu „viršugalviu“, didelėmis išsprogusiomis akimis ir siauresniu apvaliu galu — snapu ar snukučiu (pav. 96).

Tais pačiais metais k. Nr. 26 rasta kiek geriau išlikusi apie 8 cm ilgio segė. Įvijos galai su suploto rutulio formos buoželėmis, o įvijos lankelis ties viduriu yra platesnis. Jos liemenėlis neornamentuotas, turi stačiakampę plokštelę virš įvijos. Kojelės gale yra nedidelė — tik 1,7 cm ilgio — galvutė su smailiu snukučiu ir kiek iškilusia platesne kakta su ryškiomis akutėmis. Galvutė nuo likusios kojelės dalies atskiria skersinių rantelių grupė.

Panašios segės likučiai aptikti 1980 m. k. Nr. 83. Jos įvijos buoželės — dvigubo žiedelio su kugeliu formos, o kojelės gale išliko stilizuota galvutė su išsprogusiomis akutėmis. Atrodo, panašios buvo ir Kiauleikių k. Nr. 7, 40, 42 (Danilaitė E., 1961, p. 109, pav. 6 : 2). Čia jos rastos su lankinėmis segėmis (k. Nr. 7, 42), vienašmeniais kalavijais be skersinių bei įmoviniu kirviu (k. Nr. 40), taigi, irgi turėtų priklausyti VII—VIII a.

VII a.—VIII a. pirmos pusės lankinės gyvulinės segės labai įvairios, kiekviena turi individualių bruožų. Vienos jų puošniai ornamentuotos, kitos — daug paprastesnės, kartais tarsi nebaigtos.

VIII—IX a. lankinės gyvulinės segės žinomos beveik vien iš Lietuvos pajūrio kapinytų. Jų daug daugiau — vien Prūsijos mu-

96 pav. Lankinės gyvulinės segės iš Lazdininkų, Kretingos r.: 1 — iš kapo 27, 2 — iš kapo 36 ir 3 — iš kapo 27 (1976 m. tyrinėjimai)

ziejuose XX a. pradžioje buvo apie 50 tokių segių iš buvusio Klaipėdos krašto (Aberg N., 1919, p. 143). Jos kiek vienodesnės, visos 12—16 cm ilgio. Pagal pokario metais sukauptą medžiagą galima išskirti tris šio laikotarpio lankinių gyvulinių segių grupes.

I grupę sudaro segės, kurių liemenėlio galas ir įvijos lankelio galai užbaigti stilizuotomis gyvulių galvutėmis smailiais snuku-

čiais su akutėmis-rageliais. Visos trys galvutės nuo liemenėlio ir įvijos lankelio atskirtos nežymiu igniauzimu. Įvijos galuose yra netaisyklingo suploto rutulio formos buoželės su rageliais. Kojelės galas smailėja, kartais taip pat turi du ragelius. Segės dažniausiai 12—14 cm ilgio.

Šios segės plačiai žinomos. Pirmas apie vieną tokią segę iš Gruobinio XIX a. pabaigoje paskelbė J. R. Aspelinas (pav. 1846). Lietuvoje jų rasta Girkaliuose, Kašūčių k. Nr. 14, Lazdininkuose, Palangoje, Pryšmančių k. Nr. 44 (Nagevičius V., 1935, lent. 1 : 4). Kai kurie tyrinėtojai jas datuoja VII a. pabaiga—VIII a. (Urtāns V., 1977, p. 26). Bet tikriausiai jos dar nešiotos ir IX a.

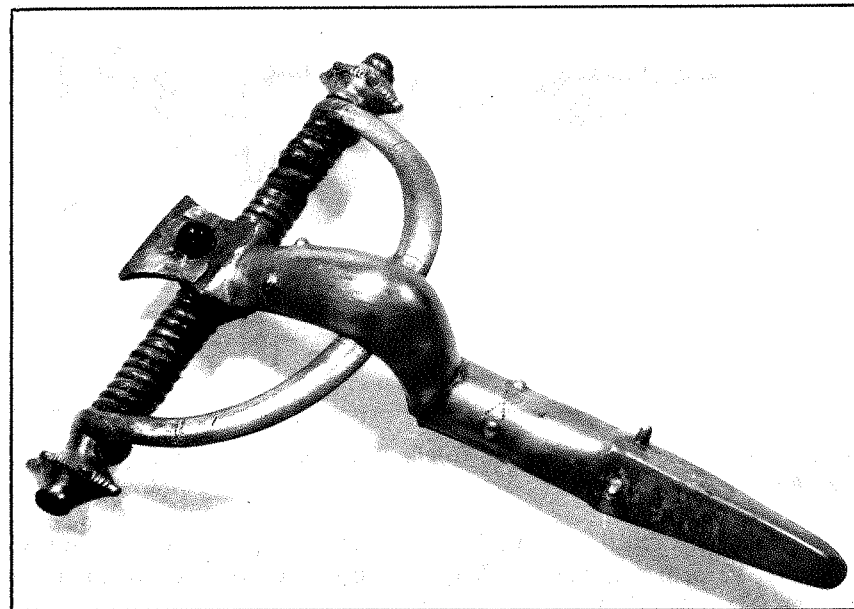
II grupės segių įvijos buoželės tokios pat kaip anksčiau aprašytųjų, toks pat platus pusapvalis įvijos lankelis su „žalčių“ galvutėmis ant jos. Tuo tarpu liemenėlis ir kojelė — pusapvalio pjūvio. Liemenėlis prie įvijos baigiasi ne gyvulio galvute, o keturkampe plokštele, kuri dažnai dengta sidabro lapeliu su mėlyno stiklo akute. Kojelės galiukas smailėjantis, trikampio pjūvio, su mažomis akutėmis-rageliais. Tokių segių rasta Anduliuose, Palangoje, Pryšmančiuose ir kituose pajūrio kapinyuose. Atrodo, jos priklauso VIII—IX a.

III grupės segės panašios į antrosios, turi tokias pat buoželes įvijos galuose, bet jos lankelis be gyvulių galvučių. Liemenėlio gale virš įvijos lieka keturkampė (kartais igniauztais šonais) plokštelė, kurią dengia sidabro lapelis su mėlyno stiklo akute viduryje. Šios segės tik kojelės gale turi stilizuotą gyvulio galvutę — smailėjantį trikampio pjūvio snukutį su rageliais. Tokių segių rasta Girkalių k. Nr. 50, Kašūčių k. Nr. 25, keletas Lazdininkuose, Palangos k. Nr. 129, 145, 235, 309, Vilkų Kampe ir kitur. Dalis jų turi puošniau ornamentuotą įvijos lankelį (Palangos k. Nr. 309), nedidelių ragelių poras ant kojelės ir liemenėlio. Kartais ragelius supa smulkių įkartelių žiedas. Kelios jų sidabrinės (pav. 97). III grupės segės datuotinos VIII ir IX a. Kiauleikių k. Nr. 34 tokia segė rasta kartu su pasagine sege cilindriniais galais, o k. Nr. 31 — su plokštine S formos sege.

Pastarųjų trijų grupių lankinių gyvulinių segių taip pat rasta Latvijoje (Urtāns V., 1977, p. 26—27), pavienių — Estijoje (Tallgren A. M., 1925, pav. 23) ir Suomijoje (Kivikoski E., 1973, pav. 420).

Lankinės gyvulinės segės Lietuvos nešiotos nuo VI a. iki pat IX a. VI—VII a. jos labai įvairios, kiekviena turi individualių bruožų. VIII—IX a. kiek vienodesnės, paplitusios beveik tik pajūryje, likusioje Lietuvos dalyje aptikta pavienių.

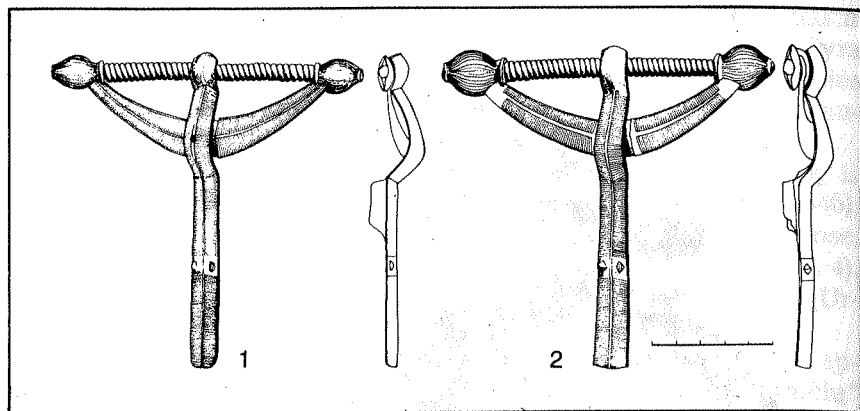
3.1.1.9. Lankinės aguoninės segės taip pavadintos pagal segių įvijos galus puošiančias dažniausiai plokščias aguonos galvutės formos

97 pav. Lankinė gyvulinė segė iš Palangos kapo 338

buoželes. Segės turi mažai išlenktą trikampio pjūvio liemenėlį ir gana ilgą kojelę. Daugumos liemenėlės ir kojelė, o kartais ir įvijos lankelis ištais išraižytas smulkiais giliais skersiniais grioveliais. Buoželės neretai su išilginiais grioveliais. Jos buvo paplitusios tarp žiemgalių, sėlių, žemaičių, kuršių ir lamatiečių bei skalvių. 1994 m. Lietuvoje jau buvo žinoma daugiau kaip 50 jų radimo vietų ir virš 220 segių. Daugiausia jų aptikta plačiau tyrinėtose VIII—XI a. Stragnų (50 egz.), Palangos (34), Jauneikių (16), Lazdininkų (16), Šukionių (13) kapinyuose (iki 1975 m. rastų segių sąrašas paskelbtas LAA, 1978, p. 44—45). Skiriamos dvi šių segių grupės.

I grupei priklauso nuo 6—7 iki 14—15 cm ilgio (vyrauja 10—14 cm) segės siaura — iki 2 cm (kartais kiek siauresniu galu) — kojele. Ant jos, o kartais ir ant liemenėlio prie įvijos yra po porą žemų ragučių-akučių. Kai kuriose segėse apie jas paliktas keturkampis neornamentuotas plotelis, kitų segių ragelius supa išraižyti trikampėliai ar įstrižos susikertančios linijos (pav. 98). Pavienės segės išsiskiria ornamentu. Antai Palangos k. Nr. 8 rastos segės liemenėlis, kojelė ir įvijos lankelis — su skersinėmis ovaliomis duobutėmis. Tuo tarpu Mockaičių segė pagražinta išilgai

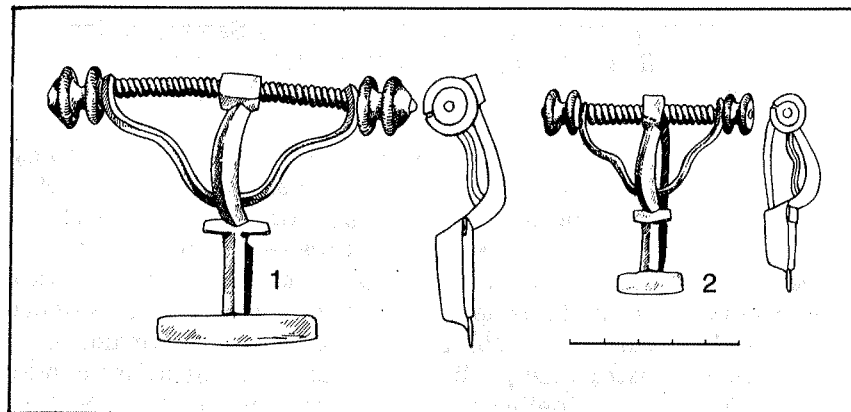
99 pav. Lankinės segės kryžinė kojelė iš Jauneikių, Joniščio r.: 1 — kapas 409 ir 2 — kapas 410

kojelės ir liemenėlio einančia reljefine zigzagine linija (Nagevičius V., 1935, p. 69, pav. 3). Dalis I grupės segių visai neornamentuotos (Stragnai, Maudžiorų k. Nr. 214).

Šiomis segėmis pradėta puošti VII a. antroje pusėje. Anksčiausias iš jų turi beveik rutulio formos buoželes (Šukionys), siauras kojeles. Segės būdingos VIII a. ir iš dalies IX a. Tik pavienės priklauso ir X a. (Upynos k. Nr. 24, Sodėnų k. Nr. 5—Šimėnas V., 1988, pav. 9:6). Panašiai datuojamos ir Latvijoje žiemgalių, sėlių, latgalių kapinyuose bei piliakalniuose rastos šios grupės segės (Brivkalne E., 1974, p. 121—122; Latvijas..., 1974, p. 158; Stubavs A., 1976, p. 116; Šnore E., 1987, p. 15, pav. 7); pavienių rasta Estijoje — Saaremoje (Aspelin J. R., 1877—1884, pav. 1979).

II grupės segės didesnės, dažniausiai 14—18 cm ilgio, platesnės, plokštesnės, kartais turi kiek platėjančiu galu (2—4,5 cm) kojelę, ant kurios, o kai kada ir ant įvijos lankelio abipus liemenėlio yra po 1—2 poras gana aukštų ragelių arba prie kojelės galo ar liemenėlio gale prie įvijos ragelių sujungtos viršūnės virsta stačiakampe kilpele (Palangos k. Nr. 96, 163, Laivių k. Nr. 99; Stačiūnai).

Dalis šių segių turi stilizuotas gyvulines galvutes smailiais snukučiais ir aukštus ragelius įvijos lankelio bei segės liemenėlio galuose virš įvijos. Tuo jos primena lankines gyvulines seges. Vienos iš jų stambios (Jakštaičių—Meškių k. Nr. 17, Kašučiai, Prysmančių k. Nr. 2), o kitos mažytės — tik 5—6 cm ilgio ir poros cm pločio kojelės galu (Palangos k. Nr. 45, 107, 109, 135, Dimitravas ir kitur).

98 pav. Lankinės aguoninės segės: 1 — Požerė, Šilalės r., kapas 76 ir 2 — Pamiškiai, Pasvalio r., kapas 51

Šios segės, datuojamos IX—X a., yra būdingos kuršių kapams (likusioje Lietuvos dalyje jų aptikta tik kelios (Jakštaičiai—Meškiai, Stačiūnai). Dar naudotos ir XI a., nes Palangos k. Nr. 97, 141 rastos su pasaginėmis segėmis daugiakampiais galais. Į pietus nuo Lietuvos jos retos. Viena rasta X a. kape Sambijoje — Viskiautuose (Engel C., 1931, p. 320). 18 rasta Latvijoje (Urtāns V., 1977, p. 27), net 25, datuojamos irgi VIII—X a., — Suomijoje (Kivikoski E., 1973, pav. 420, 421).

3.1.1.10. Lankinės segės kryžine kojele. Tai nedidelės — 5—8 cm ilgio — segės su ilgesne ar trumpesne kojele, kurios gale yra trumpa skersinė kryžma — „laiptelis“. Jos kaip ir lankinės ilgakojės turi pusapvalio pjūvio liemenėlį ir kojelę, laiptelis yra 1—1,5 cm ilgio, apie 0,5—0,8 cm pločio, užkaba lieta, vienu — per visą kojelės ilgį (Pagrybis), kitų — trumpa (pav. 99). Kai kurių kojelė ir liemenėlis išraižyta skersiniais ranteliais (Pamiškiai), o laiptelis — išilginiais grioveliais.

Lietuvoje žinoma tik 25 sgės iš 13 radimviečių Vidurio, Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje. Į Lietuvą greičiausiai jos pateko iš Sambijos ar Galindos, bet kažkodėl nepaplito: Plinkalgalyje, ištyrus per 300 šio laikotarpio kapų, rastos tik 4 tokios segės (Kazakevičius V., 1993, p. 111—112), Jauneikių kapinyne jų visai nebuvo.

Šios segės labiausiai buvo paplitusios į pietus nuo Lietuvos — ypač Sambijoje (rasta per 80), Galindoje ir Sūduvoje. Iki 1919 m. šiose srityse jau buvo aptikta apie 150 tokių segių ir žinoma per 40 jų radimo vietų (Aberg N., 1919, p. 120, 125—131, pav. 173—179). Keli egzemplioriai rasti Latvijoje (Latvijas..., 1974, lent. 40:7), pavienės aptiktos Gotlande bei Skandinavijos pusiasalyje

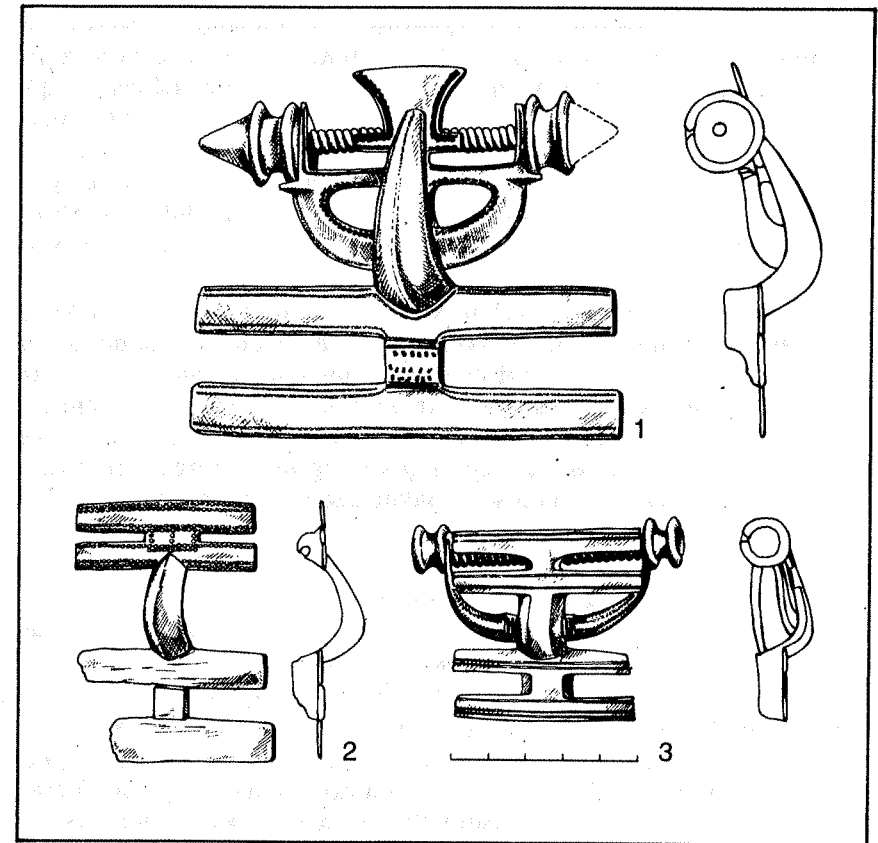
(Aberg N., 1919, p. 124), kur, matyt, pateko iš Sambijos. Jos datuojamos VI—VII a. (Aberg N., 1919, p. 122; Gaerte W., 1929, p. 269) arba V—VI a. (Okulicz J., 1973, p. 484; Kazakevičius V., 1993, p. 111—112).

Manoma, kad iš segių kryžine kojele išsirutuliojo lankinės laiptelinės segės (Gaerte W., 1929, p. 270; Puzinas J., 1938, p. 260).
3.1.1.11. Lankinės laiptelinės segės labai įvairios tiek proporcijomis (vienos siauresnės ir aukštesnės, kitos — trumpesnės ir platesnės), tiek dydžiu (dažniausiai nuo 5×5 iki 13×16 cm), nevienodai išlankstytas jų lietas lankelis, skirtingas laiptelių skaičius bei dydis. Tas įvairumas atspindi ir chronologinius skirtumus, ir atskirų sričių meistrų indėlių į šių segių gamybą. Jos nešiotos nuo VI a. iki XI—XII a. dideliame baltų gyventame plote — nuo Galindos ir Pagudės pietuose iki Žiemgalos šiaurėje, labiausiai buvo mėgstamos pajūrio srityje — Sambijoje, Skalvoje, Lamatoje ir Kurše. Lietuvoje jų žinoma apie 50 radimviečių ir per 200 dirbinių (LAA, 1978, 45—47). Kai kuriuose paminkluose, ypač pajūrio srityje, jų rasta daug (Lazdininkuose — apie 30, Vėžaičiuose — 28, Palangoje — 27, Anduliuose — 17 ir pan.). Tačiau nemaža jų dalis dingusios ar žuvusios (Vėžaičių, Andulių), o daugelis labai sunykusios, išlikę tik jų fragmenteliai.

Išskiriamos kelios jų grupės (pav. 100).

Ankstyviausios (I grupės) turi gana ilgą pusapvalio (rečiau trikampi) pjūvio kojelę ir jos gale trumpą (3—4 cm ilgio) laiptelį — skersinę plokštelę, o prie kojelės ir liemenėlio sandūros — antrą mažą, siaurą skersinį. Ant liemenėlio virš įvijos — trapecinė plokštelė ir nedidelis laiptelis. Įvijos galus puošia dažniausiai dvigubo žiedelio formos buoželė. Laiptelis retai kada ornamentuotas. Taigi, jos artimos segėms kryžine kojele, tik skersinis kojelės gale kiek didesnis. Tokių segių rasta Jauneikių k. Nr. 356, 409, 410, Jazdaičiuose, Didviečiuose, Pakalniškiuose (Šilalės r.), Plinkaigalio k. Nr. 19, 228G, Rudiškiuose ir kitur. Jos datuojamos VI a. antrąja puse — VII a. (Kazakevičius V., 1993, p. 112 ir kt.), tik L. Vaitkunskienė linkusi jas skirti V—VI a. (Vaitkunskienė L., 1988).

II grupės laiptelinės segės su dviem laipteliais, kurių viršutinis mažesnis (siauresnis ir trumpesnis), įvijos lankelis dažniausiai lietas, platesnis, kiek profiliuotas, o įvijos galuose — dvigubo žiedo ar dvigubo žiedo ir kugelio formos buoželės. Liemenėlio gale virš įvijos kartais gana didelė trapecinė plokštelė. Daugiausia aptinkamos pajūrio srityje (Dreiziai — Puzinas J., 1938, pav. 63 : 8, 9, Kašučių k. Nr. 11, Kiauleikių k. Nr. 15, Lazdininkų k. Nr. 29). Kai kurios iš jų gana stambios, antai Kašučiuose rastoji yra 16 cm pločio, 13 cm aukščio, turi 7,5 ir 8,8 ilgio laiptelius. Jie kartais

100 pav. Lankinės laiptelinės segės: 1 — Požerė, Šilalės r., kapas 121, 2 — Lazdininkai, kapas 107, 3 — kryžinė segė iš Požerės kapo 127

padengti sidabro ar alavo plokštele su įspaustu ornamentu, kitų laipteliai kartais puošiami alaviniais (sidabruotais?) spurgeliais.

Baltų papuošalų tyrinėtojai anksčiau jas datavo VII—IX a. (Engel C., 1931, p. 320, pav. 4 c), pastaruoju metu manoma, kad jos priklauso VI—VII a. (Okulicz J., 1973, pav. 245 h, 246 h; Baltowie, 1981, pav. 44). Lietuvoje jas labiausiai nešiojo, atrodo, VII ir VIII a. Vėlyvesnės turi labiau profiliuotą įvijos lankelį.

Šių segių gausu prūsų gyventoje teritorijoje, paplitusios iki Vyslos žiočių pietvakariuose.

III grupę sudaro segės su dviem vienodo dydžio laipteliais ant kojelės ir dviem siauresniais laipteliais virš įvijos (Aberg N., 1919, p. 127—128). Jos buvo labai paplitusios prūsųose, datuojamos VII—VIII a. (Ehrlich B., 1938, p. 141, pav. 1). Kitų tyrinėtojų

nuomone, jos esančios ankstyvesnės — datuotinos VI—VII a. (Okulicz J., 1973, p. 483, pav. 243 h, 246 a, 248 p). Lietuvoje žinoma keletas egzempliorių, patekusių iš Rytprūsių (Kurmaičių—Pajuodupių k. Nr. 3—Stankus J., 1988, pav. 8:3; Lazdininkų 1982 m. k. Nr. 102, 125, Pagrybis—Puzinas J., 1938, pav. 63:10). Pavienių rasta ir Latvijoje; čia jos datuojamos VII a. (Latvijas... 1974, p. 158, lent. 41:24) bei šiaurinėje Vokietijos dalyje — Brandenburge, kur taip pat datuojamos VII—VIII a. (Die Slawen, 1985, lent. 71 d).

IV grupės segės — su dviem vienodo ilgio laipteliais ant kojelės, lietu profiliuotu įvijos lankeliu ir gana didele trapeicine plokštele liemenėlio gale virš įvijos. Laipteliai dažnai padengti spausitu ornamentu puošta plokštele ar alaviniais kūgeliais, rečiau — įkartėlėmis, zigzagine linija. Laipteliai kartais kiek ilgesni ir segė platesnė. Jau XX a. pradžioje jos daugiausia buvo žinomos iš lietuviškosios pajūrio dalies ir pavadintos lietuviškomis laiptelinėmis segėmis (Aberg N., 1919, p. 140).

Apie 40 tokių segių buvo rasta buv. Klaipėdos krašto kapinynuose (vien Vėžaičiuose 28 — Aberg N., 1919, p. 141). Be to, jų aptikta Jurgaičiuose (Nakaitė L., 1972, p. 113, pav. 10:6), Kaštaunalių k. Nr. 32, Lazdininkuose 1976 m. k. Nr. 54, 1979 m. k. Nr. 29, 37, 42, Požerės k. Nr. 29, Vilkų Kampo k. Nr. 3 ir kitur. Jos būdingiausios VII—VIII a., bet yra ir IX a. kapuose.

X a. laiptelinės segės keičiasi. Ji visa — laipteliai, liemenėlis ir įvijos lankelis — išliejami kartu, sudaro vieną plokštelę, kurios viršutiniame krašte lieka pusapvalės ataugėlės, imituojančios įvijos lankelio galus ir trapecinę plokštelę ties liemenėlio galu. Kitos segės iškirstos iš vienos žalvarinės plokštelės ir tik skylutės tarsi išskiria „laiptelį“, „įvijos lankelį“ ir „įviją“. Taip jos virsta plokštelinėmis segėmis, kurių gausu XI—XII a. kuršių kapuose.

Prie lankinių laiptelinių segių dažnai priskiriamos iš pirmo žvilgsnio į jas panašios „simetriškos“ arba kryžinės, nedidelės — 4×6—7×8 cm — segės. Jos lietos, viduryje yra žemas, trikampio pjūvio liemenėlis (lankelis), o abipus jo — po 1 (Lieporiai, Laivių k. Nr. 76, 84, Palangos k. Nr. 24, 93) ar 2 (Barvai, Laiviai) plokščius dažniausiai vienodo ilgio skersinius laiptelius. Tačiau daugiausia šių segių su vienu skersiniu laipteliu virš liemenėlio (kartais jis kiek trumpesnis) ir dviem laipteliais — skersiniais ant kojelės, kaip laiptelinių segių. Kai kurių segių apatinius laiptelius vieną nuo kito skiria tik stačiakampės skylutės. Dalis jų viename gale turi keturkampį išsikišimą, imituojančių lankinių segių liemenėlio gale esančią plokštelę. Segė primena dvigubą, trigubą ar keturgubą kryžių, laipteliai retai ornamen-

tuoti ar padengti ir ornamentuota plokštele (Požerė). Jos neturi lankinėms segėms būdingos įvijos ir jos lankelio. Plokštelės blogoje pusėje yra tik kilpelė adatai-liežuveliui ir trumpa užkaba (pav. 100).

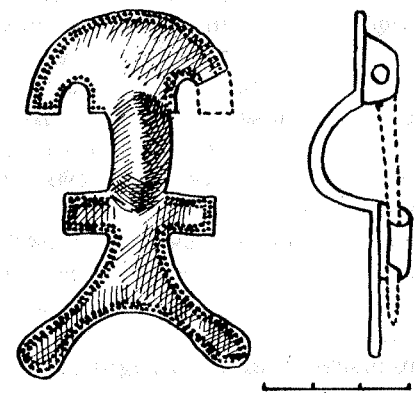
Jų randama daugiausia pajūrio VIII a. kapuose — kuršių ir lamatiečių teritorijose — Barvuose (Engel C., 1931, p. 37, pav. 7 a), Jurgaičiuose (Nakaitė L., 1972, p. 113—114, pav. 10:5), Kaščių k. Nr. 21, 22, Laivių k. Nr. 76, 84 (LLM, 1958, pav. 318), Lazdininkų k. Nr. 7 (1978 m.), Genčiuose, Mockaičiuose (LLM, 1958, pav. 319), Palangos k. Nr. 21, 22, pavienių — ir žemaičių kapinynuose (Požerės k. Nr. 38, 87, 127 — Tautavičius A., 1984, pav. 21:2—4). Pastaruoju metu viena tokia segė rasta ir Latvijos Žiemgaloje prie Bauskės VIII a. kape (Atgāzis M., Bebre V., 1986, p. 21, pav. 3:7).

3.1.1.12. Lankinės pelėdinės segės gana savitos, jų nedaug. Lietuvoje žinoma 12 jų radimo vietų ir tik 15 segių. Jos padalytos į dvi grupes.

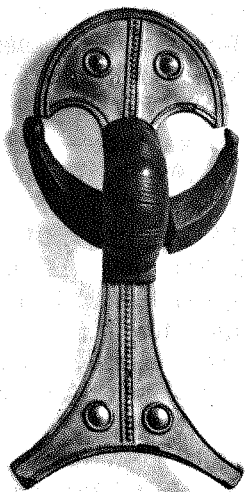
I grupės segės nedidelės — 6—8 cm ilgio, žalvarinės, turi trumpą, plokščią, platėjančią, beveik trikampę kojelę, kartais su nedidelėmis apskritomis plokštelėmis kampuose, dalis jų — ir mažą skersinį laiptelį kojelės ir liemenėlio sandūroje. Liemenėlis trumpas, galas virš įvijos baigiasi horizontalia pusbėnelio formos plokštele, dengiančia segės įviją. Kartais jos dekoruotos įmuštomis akutėmis ar jų grupėmis. Maudžioruose rastoji buvo padengta plona sidabrine (?) plokštele su mėlyno stiklo akutėmis.

Žinomos 8 tokios segės: iš Andulių (Hoffmann J., 1941, lent. 5a:8), Godelių (Urtāns V., 1961, pav. 30:31), Jurgaičių k. Nr. 10 (Nakaitė L., 1972, pav. 10:3), Kaščių; Maudžiorų k. Nr. 265, Pocių (Nagevičius V., 1935, p. 73; Urtāns V., 1961, pav. 32, 33), Šukionių k. Nr. 47 ir Vilkų Kampo k. Nr. 4 (Nakaitė L., 1970, pav. 9:4). Taigi, jos daugiausia paplitusios Lamatoje ir pietiniame Kurše. Tik pavienių aptikta už šios teritorijos ribų. Jos datuotinos VII—VIII a. (pav. 101).

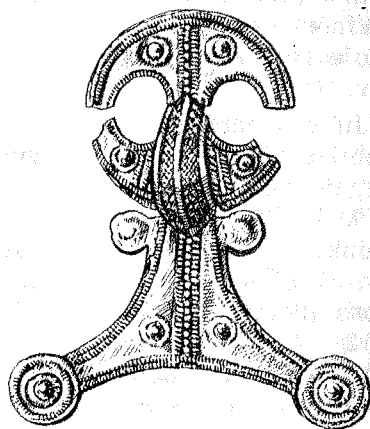
Literatūroje minimos dar dvi geležinės segės, rastos Tūbausių k. Nr. 72 ir 73 (Rimantienė R., 1968, p. 195, pav. 13:4).

101 pav. Pelėdinė segė iš Šukionių, Pakruojo r., kabo 47

102 pav. Pelėdine segė iš Jauneikių, Joniškių r., kapo 422

103 pav. Pelėdine segė iš Andulių, Kretingos r. (Gaerte W., 1929)

Bet jos tiek sunykusios, kad sunku priskirti pelėdinių segių grupei. Tai būtų vienintelės geležinės pelėdinės segės. Be to, Tūbausių segės turėtų būti ankstyvesnės — V ar VI a.

Vėžaičiuose buvo rasta dar viena tarsi šios grupės segė. Jos liemenėlis trumpas, su pelėdinei segei būdinga pusešulio formos plokštele viename gale, bet kojėlė turi du laiptelius — visai kaip laiptelinės segės. Taigi, tai segė hibridas.

II grupę sudaro 7 didesnės (10—14 cm ilgio) ir puošnesnės segės. Dvi iš jų rastos Anduliuose (Gaerte W., 1929, pav. 253; LAB, 1961, pav. 240; Urtāns V., 1961, pav. 34, 35), dvi — Jauneikių k. Nr. 422 ir 443 (Tautavičienė B., 1981, pav. 35, 36), po vieną Lazdininkuose (1976) ir Rudiškiuose (Urtāns V., 1961, p. 48), o septintosios išliko tik dalis Kapitoniškių pilk. Nr. 21 (LAB, 1961, pav. 284 : 1; Urtāns V., 1961, pav. 25). Jos turi plokščią plačią trikampę įgniažtū pagrindu kojėlę (Andulių segių kojelių kampuose — dar ir apskritas plokšteles), trumpą liemenėlį ir pusešulio formos plokštelę jo gale įvijai uždengti. Įvijos lankelis platus. Segių paviršius padengtas išpaustu ornamentu papuošta sidabro plokštele su mėlyno stiklo akutėmis. Tai buvo bene puošniausios iš lankinių segių (pav. 102, 103).

Jauneikiuose segės rastos VII a. kapuose (su nuokamieniu smeigtuku pusrutulio formos kepurėle ir su antkakle pergniažtais galais). Andulių segės datuojamos VIII a.—IX a. pradžia,

Kapitoniškių segė — IX a. (Urtāns V., 1961, p. 48), nors kartais bandoma įrodinėti, kad tai VI a. papuošalai (Ozols J., 1964).

Pelėdinių segių žymiai daugiau Latvijoje (daugiau kaip 30), išskiriami kuršiški ir latgališki jų tipai (Urtāns V., 1961).

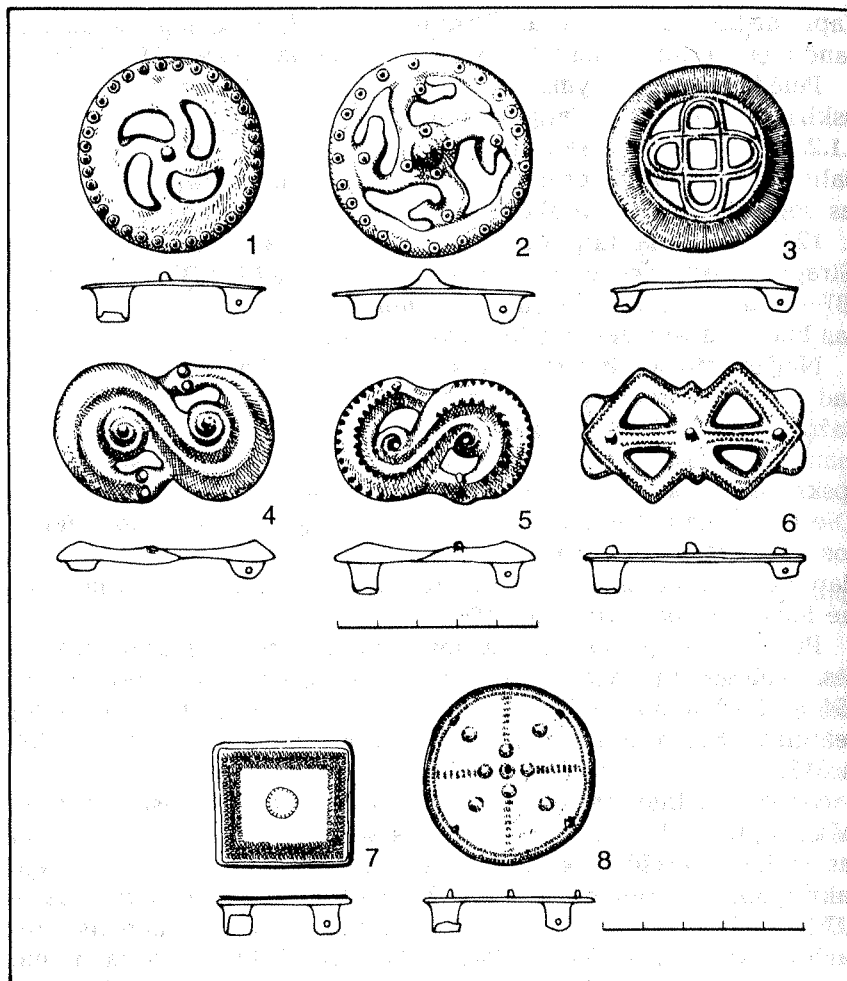
3.1.2. Plokštelinės segės. V a. puoštasi ir plokštelinėmis segėmis. Dalis jų savo forma primena III—IV a. Lietuvos pajūryje apskritas seges su tutuliu (Reketės k. Nr. 46 — Michelbertas M., 1986, p. 122—124). Čia taip pat nešiotos puošnios kiauraraštės segės (Stragnai, Aukštkiemiai, Pangesai ir kt.; LLM, 1958, pav. 185, 187—189). Jos kartu su gausiais kiauraraščiais kabučiais yra vienas būdingiausių vietinės kultūros bruožų.

Neišnyksta jos ir I m. e. tūkstantmečio pabaigoje. Tuo labiau, kad jos buvo madingos ir už baltų gyventų plotų. Plokštelinės, dažniausiai apskritos segės VI—VII a. vėl buvo madingos alamanų ir kitose germanų gentyse, nuo VII a. vis labiau plinta apskritos plokštelinės segės, kurios išstūmė iš apyvarios lankines (Die Germanen, 1983, p. 359). VI a. pabaigoje—VII a. jos būdingos ir ankstyvajai avarų kultūrai Vengrijoje. Lietuvoje jos plačiau buvo nešiotos tik pajūrio rajonuose, bet ir čia jos neištūmė lankinių. (pav. 104, 105, 106).

Pajūrio srityje populiariausios buvo apskritos kiauraraštės segės. Keletas jų rasta Aukštkiemiuose (Gaerte W., 1929, pav. 254 g), Vėžaičiuose (Gaerte W., 1929, pav. 254 b, d). Tokių segių neaptikta Sambijoje ir kitose prūsų srityse (Gaerte W., 1929, p. 313).

Apskritos kiauraraštės šio laikotarpio segės skiriasi nuo III—IV a. segių. VIII—XI a. kiauraraštės segės įvairesnės. Dažniausiai jas sudaro plokščias 4—5 cm skersmens žiedas su jo viduryje sukryžiuotomis dviem elipsėmis (Kiauleikių k. Nr. 27, Laukžemė — LLM, 1958, pav. 409), dviem susikertančiomis aštuoniukėmis (Vėžaičiai, Anduliai — Gaerte W., 1929, pav. 254 : 1 f) arba dviem poromis tiesių skersinių juostelių (Anduliai — Gaerte W., 1929, pav. 254 g; Prysmančiai — LLM, 1958, pav. 408). Viena žinoma iš Vidurio Lietuvos (Graužiai — LLM, 1958, pav. 407). Jų žiedelis kartais papuoštas akutėmis ar įkartėlėmis. Atrodo, kad šios segės būdingiausios VIII—IX a. (Palangos k. Nr. 87), bet pavienės išliko ir X—XI a. (Palangos k. Nr. 51, Genčių k. Nr. 77 rastos su pasaginėmis segėmis daugiakampiais galais).

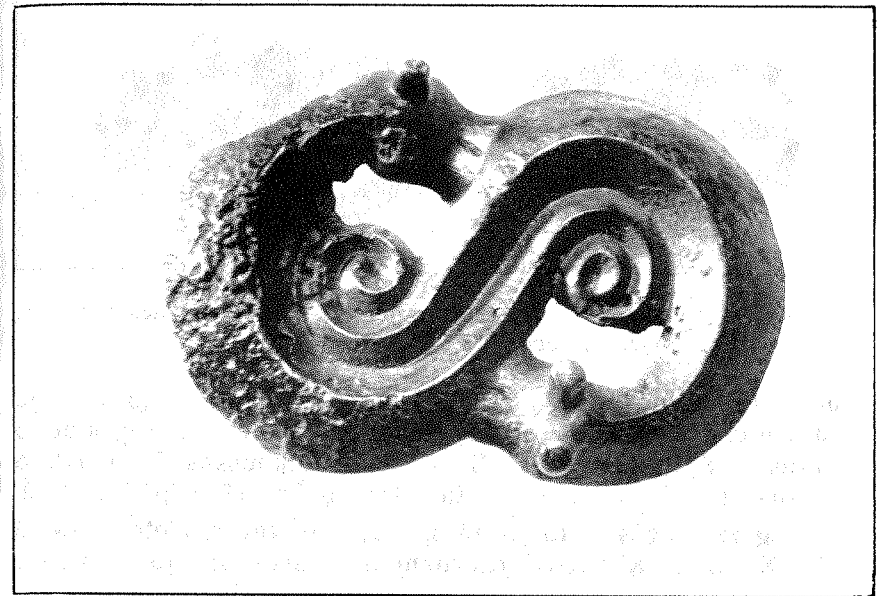
Atskirą kiauraraščių segių grupelę sudaro segės su žiede susipynusiais dviem žalčiais, kurie kartais sudaro svastiką primenančią figūrą. Jų rasta Anduliuose (Gaerte W., 1929, pav. 254 c), Vėžaičiuose (Gaerte W., 1929, pav. 252), Laiviuose, Prysmančiuose (LLM, 1958, pav. 405, 406). Segės kiek didesnės — 5—6 cm skersmens, žiedeliai puošti duobutėmis, spurgeliais, o kartais ir

104 pav. Plokštelinės segės: 1 — Palanga, kapas 333, 2 — Laiviai, Kretingos r., kapas 10 (1940 m.), 3 — Palanga, kapas 114 a, 4 — aštuoniukės formos segė, Palanga, kapas 152 ir 5 — Stragnai, Klaipėdos r., 6 — keturkampė kiauraraštė segė, Stragnai, 7 — keturkampė segė, Požerė, Šilalės r., kapas 115 ir 8 — apskrita segė iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 351

jie kiauraraščiai (Anduliai). Jos laikomos kilusiomis iš Vengrijos (Gaerte W., 1929, p. 314); čia datuojamos taip pat VIII—IX a. (Bevezetės, 1977, p. 2, lent. 73 : 4).

Likusioje Lietuvos dalyje rasta keletas apskritų ne kiauraraščių nedidelių segučių. Pavyzdžiui, VIII a. Maudžiorų vyrų k.

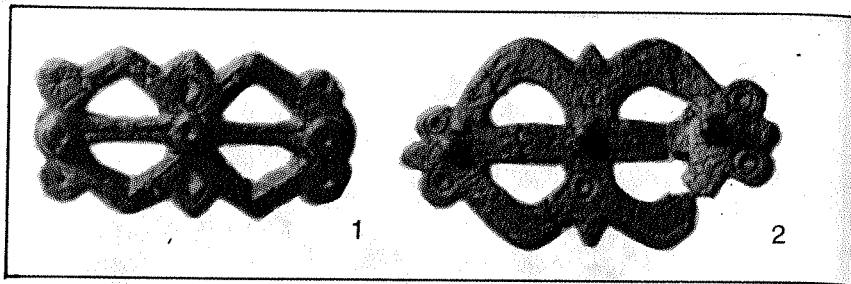

105 pav. Aštuoniukės formos segė iš Stragnų, Klaipėdos r.

Nr. 3 ir 137 juosmens srityje buvo po 4-ių cm skersmens segutę, Jauneikių k. Nr. 351 — taip pat apskrita segutė, dengta balto metalo ornamentuota skardele. Tuo tarpu Požerės vaiko k. Nr. 115 aptikta 3,2×3,6 cm dydžio keturkampė geležinė segė, kurios paviršius padengtas ornamentuota plona žalvario skardele (pav. 104 : 3).

Be apskritų kiauraraščių segių, pajūrio srityje buvo nešiojamos ir keturkampės karpytais šonais kiauraraštės 4,5—5 cm ilgio, 2,5—3 cm pločio su nedideliais rageliais ar apskritomis plokštelėmis kampuose. Jų rasta Aukštkiemiuose, Vėžaičiuose (Gaerte, 1929, pav. 255 e, c), Linkūnuose (Engel C., 1931, pav. 4 P), Jurgaičių k. Nr. 4 (Nakaitė L., 1972, p. 114, pav. 8 : 9), Palangos k. Nr. 23, 71, 78 B (pastarajame — su lankine gyvuline sege), Stragnuose, Genčių k. Nr. 135 (pav. 106). Datuojamos VIII—IX a. Greičiausiai paplito dėl skandinavų kultūros poveikio. Tokių segių aptikta ir VII—VIII a. Gruobinio kapuose (Nerman B., 1929, p. 199, pav. 5) bei VIII a. prūsų teritorijos kapuose (Ehrlich B., 1938, p. 144, pav. 5, 9).

III grupelė — S arba 8 formos segės. Jos nedidelės — 5—6,5 cm ilgio (pavienės ir dar mažesnės), 2,5 cm pločio, kartais ornamentuotos akutėmis, o kai kuriose matyti stilizuotų gyvulinio ornamento motyvų (Vėžaičiai). Šių segių rasta Aukštkiemiuose, Kiauleikiuose, Vėžaičiuose (Gaerte W., 1929, pav. 254 a-d), Lai-

106 pav. Keturkampės kiauraraštės segės: 1 — Stragnai, Klaipėdos r., 2 — Genčiai, Kretingos r., kapas 135

viuose, Palangoje, Stragnuose. Būdingos VIII—IX a. (pav. 105).

3.1.3. Pasaginės segės. Pasaginės žalvarinės emaliuotos segės buvo paplitusios Rytų Lietuvoje III—IV a. (Kulikauskas P., 1941), o dalis jų — ir V a. pradžioje (Michelbertas M., 1986, p. 123, 155).

Pasaginės segės Baltijos jūros regione vėl pradėtos nešioti VIII—IX a.: E. Kivikoski duomenimis, Suomijoje jos pasirodė VIII a. pradžioje; ankstyviausios — geležinės, plonu apvaliu lankeliu, į cilindrinį susuktai galais (Kivikoski E., 1973, pav. 431); Latvijoje panašių rasta daugiausia Padauguvyje VIII—IX a. paminkluose, dauguma jų geležinės (Brivkalne E., 1974, p. 123; Stubbav A., 1976, p. 116). Kelios VII—VIII a. datuojamos geležinės pasaginės segės aptiktos Kivtų kapinyne (Šnore E., 1987, p. 15—16). IX a. pradžios Mežtuotnės lobyje bei IX a. Tyro durpyno lobyje buvo po žalvarinę (Urtāns V., 1977, p. 28). Matyt, tuo metu jos pasiekė ir Lietuvos pajūrį. Bene ankstyviausia iš dabar žinomų yra geležinė pasaginė cilindriniais galais iš Rubokų k. Nr. 18 (Bezenberger A., 1909, p. 157, pav. 139). Iš VIII—IX a. Kiauleikių k. Nr. 34 ir 44 — žalvarinės, jos dar plonu apvalaus pjūvio lankeliu (Danilaitė E., 1961, p. 111, pav. 6 : 5, 6). Tačiau šie radiniai iš VIII—IX a. Lietuvos pajūryje yra tik pavieniai; reta tuo metu jų buvo ir toliau į pietus — prūsų teritorijoje. Čia madingomis jos tapo X a., kai imta gaminti dažnai ornamentuotu lankeliu, įvairios formos galvutėmis žalvarines pasagines seges. IX a. jos paplito Gotlande (Nylen E., 1982, p. 214), o Skandinavijos pusiasalyje bei Danijoje ir iš X—XI a. žinomi tik pavieniai egzemplioriai (Ginters V., 1984).

3.1.4. Pavienės segės. Be aptartųjų lankinių, plokštelių ir pasaginių segių yra tokių, kurios neįeina nei į vieną minėtų segių grupių.

3.1.4.1. Cikados formos segė rasta Sauginių kapinyno teritorijoje. Ji sidabrinė, 4,2 cm ilgio, turi geležinę įvijelę ir adatą (Merke-

vičius A., 1984, p. 55, pav. 18 : 2). Tai vienintelė dabar žinoma tokia segė iš Lietuvos. Buvusiuose Rytprūsčiuose rastos dvi (Aberg N., 1919, pav. 142; Gaerte W., 1929, pav. 224 b; Okulicz J., 1973, p. 475, pav. 242 c). Latvijoje tokių neaptikta. Taigi, baltų žemėse jų reta, bet gausiau šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje, Dunojaus baseine, kur aptinkamos V—VI a. paminkluose (Амѳроз А. К., 1966, p. 35 pav. 15 : 22, 24, 25), taip pat prie Reino (Werner J., 1963; Kühn H., 1935).

3.1.4.2. Hunų segė. 1979 m. Plinkaigalio k. Nr. 144 rasta hunų paminklams būdinga 21,5 cm ilgio lankinė sidabrinė segė. Ji turi dvigubą įviją, kurią dengia 8 cm ilgio, 4,3 cm pločio plokštelė, o jos galus ir viršutinį kraštą puošia 7 žalvarinės nedidelės buoželės. Liemenėlis trumpas, žalvarinis, prie jo galo virš įvijos uždėtas žalvarinės skardelės ornamentuotas lapelis. Kojelę dengia apie 13 cm ilgio, 3 cm pločio sidabro plokštelė siaurėjančiu apvaliu galu. Ir ant kojelės prie liemenėlio buvo uždėtas nedidelis ornamentuotas trikampės formos žalvarinis lapelis, kurio kampai pritvirtinti vinutėmis pusrutulio formos galvutėmis (Kazakevičius V., 1993, p. 113—114). Tokiomis dviem segėmis dažniausiai puošėsi hunų aristokratės — segės buvo įsegamos po vieną pečių srityje. Kartais jos paauksuotos, auksinės, su brangakmeniais. Plinkaigalyje ji buvo viena, gulėjo skersai krūtinės vyro kape. Tai vienintelė Lietuvoje hunų segė. Daug jų ir gana įvairių rasta Juodosios jūros šiaurinėse pakrantėse ir Dunojaus baseine; rytuose — iki Kaukazo, vakaruose — iki Pirėnų ir datuojamos V—VI a. (Амѳроз А. К., 1966, p. 81—91). Plinkaigalio segė artimiausia II b variantui ir greičiausiai bus patekusi iš vidurinės Padunijos sričių (Kazakevičius V., 1993, p. 114).

3.1.4.3. Pirštuotos segės. Prekybinius ir kultūrinius ryšius su Pietryčių, Vidurio ir Vakarų Europa I m. e. tūkstantmečio viduryje rodo ir kelios Lietuvoje rastos pirštuotos segės, kurios V—VII a. buvo paplitusios nuo Krymo rytuose iki Pareinės ir Šiaurės jūros pakrančių vakaruose, ir laikomos ypač būdingomis slavų bei germanų gentims (Schmidt B., 1961, lent. 31—35; Werner J., 1950, 1960). Nemaža jų rasta Galindoje ir prūsų srityse (Aberg N., 1919, p. 168—175).

Lietuvoje žinomi tik 5 egzemplioriai, kurių 4 buvo rasti pajūryje: Aukštkiemų k. Nr. 112 (Aberg N., 1919, p. 175) ir k. Nr. 175, bei Kalotėje (Gaerte W., 1929, pav. 223) ir Šereitlaukyje (Voigtmann K., 1939, pav. 3; Werner J., 1950, lent. 28 : 9). Visos šios segės žuvo Antrojo pasaulinio karo metu. Penktoji rasta Daildydėse (Tautavičius A., 1972, pav. 17). Toliau į šiaurę — Latvijoje — taip pat aptiktos tik 5 tokios segės (Ginters V., 1937, pav. 8; Urtāns V., 1968, p. 74—75, pav. 14).

Visos Lietuvoje rastosios skirtingos. Kalotės segė turėjo išęsto rombo formos kojelę ir pusapvalę plokštelę virš įvijos, Aukštikiemių k. Nr. 102 — virš įvijos keturkampę plokštelę; pastaroji, ko gero, buvo patekusi iš Pareinės arba gaminta sekant jomis. Iš Šereitlaukio į muziejų buvo patekusi tik segės kojelė, kurios gale — tarsi žmogaus veidas. Nerūpestingas segės ornamentas vertė spėti, kad ji greičiau gaminta vietoje nusižiūrėjus į atvežtines. Panaši rūpestingiau pagaminta segė rasta netoliese esančiame Linkūnų kapinyne (Voigtmann K., 1939, pav. 3). Panašių segių gausiau Vengrijos teritorijoje, Kerčės pusiasalyje.

Paprastas, grubus ornamentas puošia ir VI—VII a. būdingą Dailidžių segę su pusapvale plokštele liemenėlio gale ir 5 nedidelėmis buoželėmis jos pakraščiu. Kojelę puošia 3 poros įmuštų akučių. Atrodytų, ši segė taip pat gaminta jau baltų žemėse pagal atvežtines. Lieka pridurti, kad, kai kurių tyrinėtojų nuomone, dauguma galindų ir prūsų žemėse rastų pirštuotų segių pagamintos vietoje (Kühn H., 1956).

3.1.4.4. Žalvarinė simetriška segė rasta Jurgaičių kapinyne (Nakaitė L., 1972, pav. 10 : 2; Tautavičius A., 1972, pav. 18). Ji 6,3 cm ilgio, turi trumpą, beveik trikampio pjūvio liemenėlį ir abiejuose jo galuose — 3,5 cm pločio pusės apskritimo formos skydelius. Panaši segė rasta Pliavniekkalne (Katalog, 1930, lent. 32 : 2). Šios segės artimos VII a. pabaigos—VIII a. pradžios frankų, daugiausia vyrų, kapuose rastoms segėms (Böhner K., 1958, p. 89—91, lent. 12 : 4). Iš ten greičiausiai bus patekusi į Lietuvą ir rastoji Jurgaičiuose.

3.2. Smeigtukai

Nuo II tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos baltų gentys naudojo smeigtukus drabužiui susegti ir papuošti. Įvairesni jie tapo m. e. pirmaisiais amžiais (Michelbertas M., 1986, p. 124—134). M. e. I tūkstantmečio viduryje persigrupuojant gentims ir susidarant naujoms sąjungoms, keitėsi kai kurie jų papročiai, materialinės kultūros bruožai. Tarp žemaičių, žiemgalių ir kuršių moterų (o kartais ir šių genčių vyrų) įsigalėjo paprotys smeigtukais susegti drabužį, o nuo VII—VIII a. kursės, lamatietės ir skalvės jais susegdavo ir galvos apdangalą ar plaukus (šie smeigtukai aptarti skyrelyje „Galvos papuošalai“). Aukštaičiai ir lietuviai panašiai kaip jotvingiai, galindai bei prūsai nuo V—VI a. smeigtukų beveik nebenaudojo.

Plačiau tyrinėtuose V—X a. kapinyuose jų rasta gana daug ir įvairių, pavyzdžiui, Sauginių V—VI a. kapuose — 45 smeigtukai, iš jų 24 (53%) — nuokamieniai, 12 (26%) — lazdeliniai, 2

(apie 4%) — žiediniai, o kiti — pavieniai (Merkevičius A., 1984, p. 56—57). Požerės VII—VIII a. kapuose buvo apie 80, iš kurių 46 (57%) — lazdeliniai, 26 (33%) — kryžiniai ir 9 (apie 10%) — nuokamieniai (Tautavičius A., 1984, p. 109—112). Jauneikių V—XI a. žiemgalių kapuose aptikta per 240 : 42 (17%) — lazdeliniai, 26 (apie 11%) — nuokamieniai, 19 (apie 8%) — trikampe galvute, 57 (24%) — žiediniai, 95 (apie 40%) — kryžiniai (kiaurakryžiniai pusrutulio formos buoželėmis ir kt. — Vaškevičiūtė I., 1987, p. 30—32). Plinkaigalio IV—VI a. kapuose rasta 118 smeigtukų, kurių 93% — lazdeliniai, keli nuokamieniai, du kryžiniai (Kazakevičius V., 1993, p. 115—116).

3.2.1. Ritininiai smeigtukai. Panašiai kaip ir segių, V—VI a. dar būta kai kurių ankstesnio laikotarpio smeigtukų. Antai aptikti stambūs su 2 ar 3 skrituliais ritininiai smeigtukai (Bakšiai, Dru-lėnai, Muoriškiai, Pašušvys, Raginėnai). Jie 14—18 cm ilgio, galvutė — iki 2 cm skersmens. Tyrinėtojai juos datuoja IV a. pabaiga—V a. (Michelbertas M., 1986, p. 126—127).

3.2.2. Rateliniai smeigtukai. Lietuvoje ir Latvijoje tokie smeigtukai su kilpute virš ratelio naudoti II—IV a. Lietuvoje jų rasta apie 30 bent 20-yje vietovių (Michelbertas M., 1986, p. 129). V—VI a. smeigtukai yra didesni — 15—21 cm ilgio, galvutė su 6 stipinėliais — 3,5—6 cm skersmens. Virš ratuko jau nėra kilputės, kurią primena tik virš jo esanti žema nuokamienė galvutė (Jauneikiai). Kai kurių galvutė padengta sidabro plokštele. Žemiau galvutės adata kiek paplatinta ir išlieta skylute grandinėlei (pav. 109 : 3). Į muziejus pateko tik 7 smeigtukai iš 5 radimo vietų — Degėsių, Jauneikių (Puzinas J., 1938, pav. 66; LLM, 1958, pav. 331), Linkavičių, Pakalniškių (Šilalės r.), Sauginių (Merkevičius A., 1984, pav. 19 : 15) — iš žiemgalių bei žemaičių plotų. Visi jie iš suardytų kapų.

Latvijoje (beveik visi Žiemgaloje) taip pat aptikti tik keli tokie smeigtukai (V—VII a.) — visi su 6 stipinėliais, nuokamiene galvute ar plokštele virš ratelio, dalis padengti sidabro plokštele ir kartais dar mėlyno stiklo akute (Latvijas..., 1974, p. 160, lent. 41 : 20).

3.2.3. Ramentiniai smeigtukai Lietuvoje taip pat reti. Jie nedideli — 10—12 cm ilgio, geležiniai, iš plono virbelio, kurio viršutiniame gale išlankstyta ramento formos kilpelė, galiukas prilenktas prie adatos. Kai kuriose — kelios įstrižos įkartėlės. Jų rasta Velikuškių ir Moškėnų piliakalniuose bei Juodonių gyvenvietėje (Grigalavičienė E., 1992, p. 73, pav. 13—16), Maudžiorų k. Nr. 242, Miškinių pilk. Nr. 11 bei Visėtiškių pilk. Nr. 13. (pav. 107).

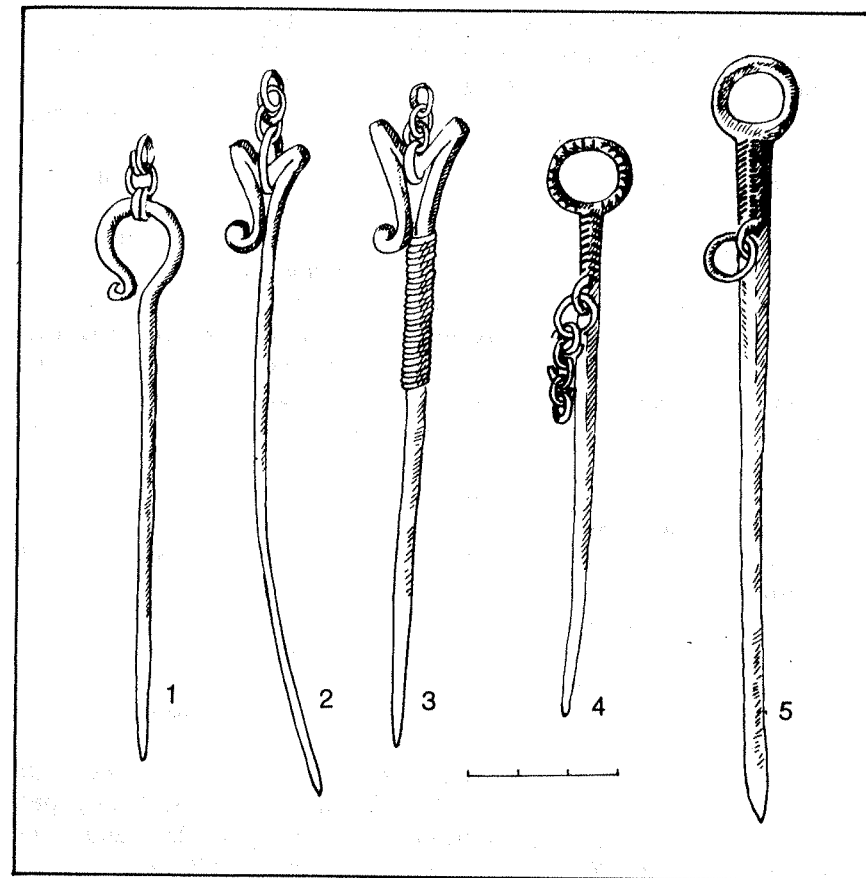
Latvijoje — žiemgalių, sėlių ir latgalių plotuose — jų kiek daugiau — ne tik geležinių, bet ir žalvarinių. Kelių adata prie gal-

vutės dar apvyniota plona žalvarine vielute. Datuojami VII—VIII a. (Latvijas. . ., 1974, p. 160, lent. 42 : 13; Šnore E., 1987, lent. 11 : 3). Aptikta taip pat Estijoje ir Suomijoje, kur vyrauja geležiniai (Stubavs A., 1976, p. 117, lent. 5 : 38—43).

3.2.4. Lazdeliniai smeigtukai padaryti iš apskritos geležinės ar žalvarinės vielos gabaliuko, kurio vienas galas nusmailintas, o kitas sulenktas į įvairaus dydžio apskritą, (apvalią) ar beveik trikampę kilpele-galvutę. Kartais ji išlenkta iš susuktos vielos (Neravai (Grigiškės)) arba dar apvyniota plonyte žalvarine vielute (Maudžiorai). Vyrauja nedideli — 7—12, rečiau — 15—19 cm ilgio (Lazdininkų k. Nr. 16, 99, Bandužių k. Nr. 22). Daugiausia su 1—2 cm skersmens galvutėmis, bet pasitaiko ir su didesnėmis — 3—3,5 (Tūbausių k. Nr. 74) ar 4—5 cm skersmens (Lazdininkų k. Nr. 99) ar net 4,5—6 cm (Bandužių k. Nr. 22). Smeigtukai didesnėmis galvutėmis būdingesni pajūrio srities V—VII a. kapams (Aukštkiemiai, Bandužiai, Kurmaičiai—Pajuodupiai, Lazdininkai, Tūbausiai). Smeigtuko galvutę sudarančios vielos galas kartais tik remiasi į jo adatą, kai kurių susuktas į nedidelę sraigelę arba prilenktas lygiagrečiai adatai (pav. 107).

Lietuvoje lazdelinių smeigtukų būta nuo I—II a. (Sargėnų k. Nr. 202, 225 — Michelbertas M., 1986, p. 132) ir, menkai pakitę, išliko iki IX a., nors nuo VIII a. naudoti vis rečiau. Daugiausia jų vyrų ir vaikų kapuose; rečiau aptinkami gyvenvietėse bei piliakalniuose. V—IX a. būta geležinių ir žalvarinių. Vyrauja pirmieji. Pavyzdžiui, Maudžiorų IV a. pabaigos—VI a. kapuose rasti 59 geležiniai ir tik 2 žalvariniai, VIII—IX a. kapuose dar 40 geležinių; Griniūnų V a. kapuose rasti 5 — visi geležiniai, Jauneikių V—XI a. kapuose — 40 geležinių ir tik 2 žalvariniai (Vaškevičiūtė I., 1987, p. 30), Kaštaunalių VII—VIII a. kapuose — 16, visi geležiniai, Požerės VII—VIII a. kapuose — 48, visi geležiniai, Plinkaigalyje IV—VI a. kapuose — 103 geležiniai ir 2 žalvariniai (Kazakevičius V., 1993, p. 115). Panašiai ir Latvijoje: antai Kentės kalne — 28 geležiniai ir tik 2 žalvariniai (Stubavs A., 1976, p. 117). Nuo VIII a. pabaigos Lietuvoje lazdeliniai smeigtukai naudoti žymiai rečiau: pavyzdžiui, apie 270-yje Bikavėnų IX—XII a. kapų rasti tik 3. Dabar Lietuvoje žinoma daugiau kaip 90 m. e. I tūkstantmečio paminklų, kuriuose rasta apie 800 šių smeigtukų. Dauguma jų iš V—VIII a.

Apie lazdelinius smeigtukus archeologų rašoma seniai. Jie laikomi būdingais Rytų Pabaltijui, ypač baltams, kurie šiuos dirbinius nešiojo visą m. e. I tūkstantmetį (Hackmann A., 1905, p. 187—189; Šnore R., 1930, p. 40—43, 58—63; Moora H., 1938, p. 168; Сецов В. В., 1967). Randama jų ir toliau į rytus — Pripetės, Dniepro ir Dauguvos aukštupių baseinuose: čia būdingi I tūkstantmečio

107 pav. Smeigtukai: 1 — lazdelinis iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 103, 2, 3 — ramentiniai iš Visėtiškių, Anykščių r., pilkapio Nr. 13, 4 ir 5 žiediniai iš Jauneikių, Joniškio r., kapų 229 ir 35

pr. m. e. antrai pusei — m. e. pirmiesiems amžiams (Сецов В. В., 1967). Baltarusijoje I tūkstantmečio vidurio ir antros pusės paminkluose smeigtukų jau žymiai mažiau (Митрофанов А. Г., 1978 p. 111, pav. 57 : 8). Latvijoje jų daugiausia Žiemgaloje (Latvijas. . ., 1974, p. 148, lent. 41 : 8), rečiau Padauguvyje (Stubavs A., 1976, p. 117) ir Latgaloje (Šnore E., 1987, p. 26). Visai mažai aptinkama baltų kaimynų srityse (Поболь Л. Д., 1971). Trūksta duomenų apie juos iš prūsų teritorijos.

3.2.5. Žiediniai smeigtukai beveik išimtinai žalvariniai, turi žiedo-grandelės formos galvutę ir ašelę grandinėlei prie adatos žemiau galvutės. Žiedelio užpakalinė pusė dažniausiai lygi, neor-

namentuota, o priekinė — trikampio pjūvio, kai kurių puošta zigzagine linija, įkartėlemis ar akutėmis. Adata prie galvutės dažnai rombinio pjūvio, kartais tarp galvutės ir ašelės papuošta eglute iš įkartėlių, skersiniais ranteliais (pav. 107 : 3,4). Smeigtukai nuo 10—12 iki 16—19 cm ilgio, galvutės 2,5—3 cm skersmens. Moterų kapuose jie randami dažniausiai poromis, o vyrų ir vaikų — po vieną.

Labiausiai buvo paplitę VIII—IX, mažiau — X a. Būdingi šiaurinei Lietuvos daliai — žiemgaliams ir sėliams bei žemaičiams (pastariesiems ypač VIII a.). Dabar žinomos bent 28 jų radimo vietos (be LAA, 1978, p. 81 paskelbtų, dar Astravas, Maudžiorai, Pakiršiniai, Stungiai, Žviliai), kuriose rasta daugiau kaip 160 šių papuošalų. Kai kuriuose paminkluose jų gausu, pavyzdžiui, Jauneikiuose jų buvo apie 60, Pamiškiuose — 18, Linksmučiuose — 17 ir pan.

Už Lietuvos ribų jie aptinkami tik Latvijoje: žiemgalių, sėlių bei latgalių teritorijose.

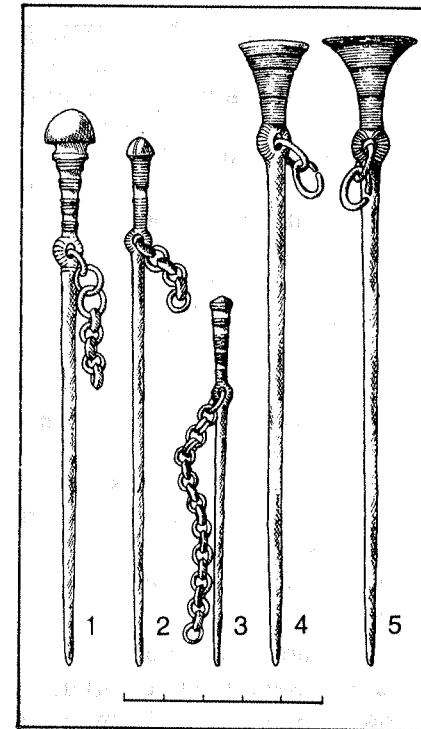
Aptinkami ir geležiniai žiediniai smeigtukai. Jų galvutė panaši į lazdelinio: iš vieno strypelio galo sulenktas geležinis žiedelis-kilpelė ir vielos galas priglaustas prie adatos žemiau galvutės, o visa galvutė ir dalis adatos apvyniota plona žalvarine vielute. Taip padarytas žiedinis smeigtukas su geležine adata ir „žalvarine“ rantyta galvute. Jų rasta žemaičių VII—VIII a. kapuose (Juododė, Maudžiorų k. Nr. 184, 210, 221, 266, 315, 321) ir kitur.

Latvijoje jų aptikta Žiemgaloje ir Latgaloje, kur jie naudoti iki XI a. (Šnore R., 1930, lent. VII: 25, 28, 29, 33 ir kt.), taip pat lyvių moterų XI—XII a. kapuose bei — Estijoje ir Suomijoje (Ebert M., 1914, p. 57; Tõnisson E., 1974, lent. 38 : 3—4).

3.2.6. Nuokamieniai smeigtukai turi pamažu storėjančias ir plātėjančias tarsi trimito formos galvutes. Jos šonai pagražinti skersiniais ranteliais ar jų grupėmis, o viršus — kryžmai susikertančiomis linijomis. Žemiau galvutės adata paplatinta, viduryje turi skylutę grandelei. Kartais šis paplatinimas taip pat išraižytas rantėlių grupėmis, tarsi iš skylutės einančiais spinduliais (pav. 108). Dauguma smeigtukų žalvariniai, bet iš IV a. pabaigos—V a. yra ir geležinių.

Tokie smeigtukai labiausiai buvo paplitę tarp žiemgalių ir žemaičių, ankstyviausių randama dar ir aukštaičių kapuose bei jotvingių gyvenvietėse (Latvijas... , 1974, p. 159—160, lent. 41 : 18; Jaskanis D., Jaskanis J., 1966, p. 145—6, lent. VII : 1), o pavienių — ir lyvių kapuose Kurše (Latvijas... , 1974, p. 160, lent. 40 : 12) bei Estijoje ir Suomijoje (Moora H., 1938, p. 220). Jie paplito IV a. ir naudoti iki X—XI a., bet ypač būdingi V—VIII a. Per kelis šimtmečius jie kiek pakito.

108 pav. Nuokamieniai smeigtukai iš Jauneikių, Jonišio r.: 1 — iš kapo 447, 2 — iš kapo 426, 3 — iš kapo 450, 4 — iš kapo 414 ir 5 — iš kapo 430

Ankstyviausi — IV a.—V a. pradžios — smeigtukai nedideli (apie 7—10 cm ilgio), beveik cilindrine galvute (iki 1 cm skersmens), kartais puošta 2—3 skersiniais grioveliais, viršus lygiai nukirstas. Nemaža jų dalis geležiniai, neornamentuoti.

V—VIII a. naudoti stambesni, dažniausiai 10—15, pavieniai ir 17—20 cm ilgio (Jakštaičiai—Meškiai, Pakalniškiai (Šilalės r.) ir Požerė) su iki 2,5—3 cm skersmens lygiu viršumi galvutėmis, viršuje papuoštais susikertančiais, o tarp skylutės ir galvutės viršaus — horizontaliais grioveliais. Tokių smeigtukų dažnai randama poromis moterų kapuose. V—VI a. jais puošėsi žiemgalės, V—VIII a. — žemaitės.

Dažniausiai vyrų kapuose aptinkami po vieną panašūs smeigtukai, tik mažesnio skersmens galvute, kurios viršus turi pusrutulio formos kepurėlę, taip pat su dviem kryžmai susikertančiais grioveliais. Daugiausia (26) tokių smeigtukų rasta Jauneikiuose. Jais puošėsi žiemgalių vyrai VI—VII a. Iš visų išsiskiria unikalus Latvijos Žiemgaloje prie Lielupės Kakužėnų Miklos kalno kapinyne VI a. vyro kape rastas smeigtukas: prie galvutės šono jis turi poros cm ilgio žirgo figūrėlę (Graudonis J., 1978, p. 45, pav. 10 : 7).

Dabar Lietuvoje žinoma daugiau kaip 50 paminklų, kuriuose buvo apie 170 V—VIII a. nuokamienių smeigtukų.

Vėlyviausi — IX—XI a. — nuokamieniai smeigtukai turi lengvesnę — plokščią horizontalią tarsi vinies galvutę, žemiau kurios adatoje yra skylutė grandelei. Jie dideli — nuo 15—16 iki 20—23 cm ilgio, galvutės 2—4 cm skersmens, viršuje — įmuštos akutės. Jų rasta 12-oje Šilalės rajono kapinynų moterų kapų, iš viso apie 70 (žr. LAA, 1978, p. 79; be to, Kaštaunaliuose, Lingėse ir Žąsine).

3.2.7. Smeigtukai trikampėmis galvutėmis turi plokščią trikampę galvutę, žemiau kurios yra ašelė ar skylutė grandelei. Visi žalvariniai, daugumos viena galvutės pusė ornamentuota arba padengta sidabro plokštele. Jais V—XI a. puošėsi kuršės, žemaitės ir žiemgalės, rečiau — žiemgalių vyrai; smeigtukai nebūdingi latgaliams (Latvijas. . ., 1974, p. 160). Panašių rasta ir Estijoje, bet jie turi vietinių bruožų (Selirand J., 1974, lent. 29 : 4,5).

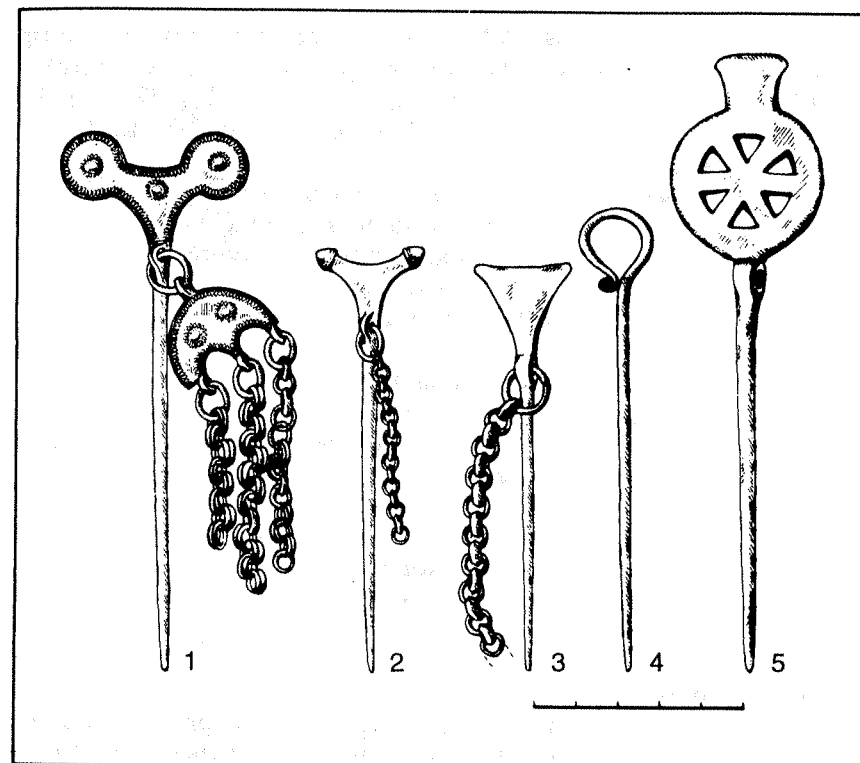
Pagal galvutės formą ir jos puošimą išskiriamos 6 smeigtukų grupės (LAA, 1978, p. 79—80).

I — smeigtukai plokščia trikampė galvute ir kiek paplatinta adata skylutei žemiau jos. Jauneikių k. Nr. 4 dirbinyje turi 10,5 cm ilgio, apie 2—3 cm pločio viršuje galvutę, kuri neornamentuota, bet sidabruota. Rasta V a. kapų rajone. Pavienių aptikta Latvijos Žiemgaloje (Latvijas. . ., 1974, p. 160, lent. 41 : 2; Graudonis J., 1980, pav. 11 : 2; Urtāns V., 1977, pav. 56 : 4, 5). Kai kurių jų galvutės puoštos akutėmis. Aptinkami jie ir lyvių plotuose, netgi Saaremoje (Lōugas V., 1974, p. 82, lent. 1 : 17; Tallgren A. M., 1925, pav. 10, 12); datuojami taip pat V a.—VI a. pradžia (pav. 109 : 3).

II — smeigtukai pusrutulio formos buoželėmis galvutės kampuose ir ašele žemiau galvutės. Jie — 7,5—15 cm ilgio, galvutės plotis viršuje — 3—3,7 cm, puoštos įmuštomis akutėmis, įkartelių linijomis. Pamiškiuose rastas vienas smeigtukas sidabruota galvute, o Jauneikių k. Nr. 340, 344 ir 384 smeigtukų galvutės padengtos sidabro plokštele (Tautavičienė B., 1981, pav. 62—63). Buoželės (panašiai kaip ir bendralaikių segių bei kryžinių smeigtukų) kartais su kryžiniais grioveliais. Žinoma 11 jų radimo vietų ir apie 50 tokių smeigtukų (LAA, 1978, p. 79; be to, dar keletas iš Jauneikių, 6 iš Maudžiorų, 4 iš Šukonių ir kt.). Daugiausia jų rasta Jauneikiuose (15) (pav. 109 : 2).

Latvijoje tokių smeigtukų aptikta taip pat daugiausia Žiemgaloje (Latvijas. . ., 1974, p. 160, lent. 41 : 3; Urtāns V., 1977, pav. 56 : 3), o pavienių — ir Estijoje (Mandel M., 1976, p. 57, lent. 6—8). Estijoje rastieji datuojami V, Latvijoje — VI—VII a. (Šnore R., 1930, p. 70; Latvijas. . ., 1974, p. 160). Lietuvos radiniai taip pat priskiriami VI—VII a., o pavieniai, galimas dalykas, dar ir VIII a. Juos nešiojo ir vyrai, ir moterys — beveik vien tik žiemgaliai.

III — nedideli — 10—15 cm ilgio, su apie 4—4,5 cm pločio galvutėmis smeigtukai, kurių kampuose yra apskritos nedidelės plokštelės. Galvutėse išpaustos akutės, koncentriniai ratukai;

109 pav. Smeigtukai trikampė galvute: 1 — Jauneikiai, Joniškio r., kapas 349, 2 — Pamiškiai, Pasvalio r., kapas 13, 3 — Jauneikiai, kapas 4 ir 5 — ratelinis smeigtukas iš Sauginių, Šiaulių r.

smeigtukų iš Jauneikių k. Nr. 349 galvutės padengtos sidabro plokštele su išpaustu ornamentu (Tautavičienė B., 1981, pav. 64).

Šie smeigtukai reti, Lietuvoje žinomos tik 6 jų radimo vietos, kurių 5 — žiemgalių teritorijoje (LAA, 1978, p. 80; Jauneikių k. Nr. 349, Šukonių k. Nr. 16, 99), viena — žemaičiuose — Maudžiorų k. Nr. 144. Iš viso rasti 7 tokie smeigtukai. Negausu ir Latvijos Žiemgaloje (Latvijas. . ., 1974, p. 160, lent. 41 : 6).

Jauneikių smeigtukai datuojami VIII a. pirma puse, likusieji — greičiausiai VII—VIII a. (pav. 109 : 1).

IV — smeigtukų galvutės yra su apvaliomis plokštelėmis kampuose ar nedidelėmis buoželėmis ir smailia ataugėle ties viršutinio krašto viduriu. Galvutė prie adatos užkirsta staiga, žemiau galvutės yra ašelė. Šie smeigtukai dideli — 16—29 cm ilgio, galvutės plačios — 8,5—13 cm, dažnai padengtos sidabro plokštele, jose įstatytos dvi mėlyno stiklo akutės. (Gaerte W., 1929, pav.

257 a). Šie smeigtukai rasti VIII a.—IX a. pradžios kuršių moterų kapuose po vieną. 10-yje kapinynų aptikta per 20 smeigtukų (LAA, 1978, p. 80, be to, Lazdininkų k. Nr. 13, 27 (1976 m.), k. Nr. 36 (1979 m.) ir k. Nr. 89 (1981 m.), Kiauleikių k. Nr. 5 (1984 m.) ir atsitiktiniai).

Šios grupės variantu tenka laikyti 17 cm ilgio smeigtuką 9 cm pločio galvute, kuris taip pat turi smailią ataugą galvutės viršutinio krašto viduryje, bet kampai smailūs, galvutė prie adatos taip pat staigiai užkirsta. Rastas tik vienas toks smeigtukas (1981 m.) Lazdininkuose VIII a. moters k. Nr. 85.

Panašūs smeigtukai smailiais kampais trikampėmis galvutėmis be ašelės grandelei aptikti šiauriniame Kurše VII—VIII a. lyvių kapuose (Latvijas..., 1974, p. 160, lent. 40:9; Šturms E., 1937, p. 45—48, pav. 5:1, 6:1). Lazdininkų radinys, matyt, rodo to meto kuršių ir lyvių ryšius.

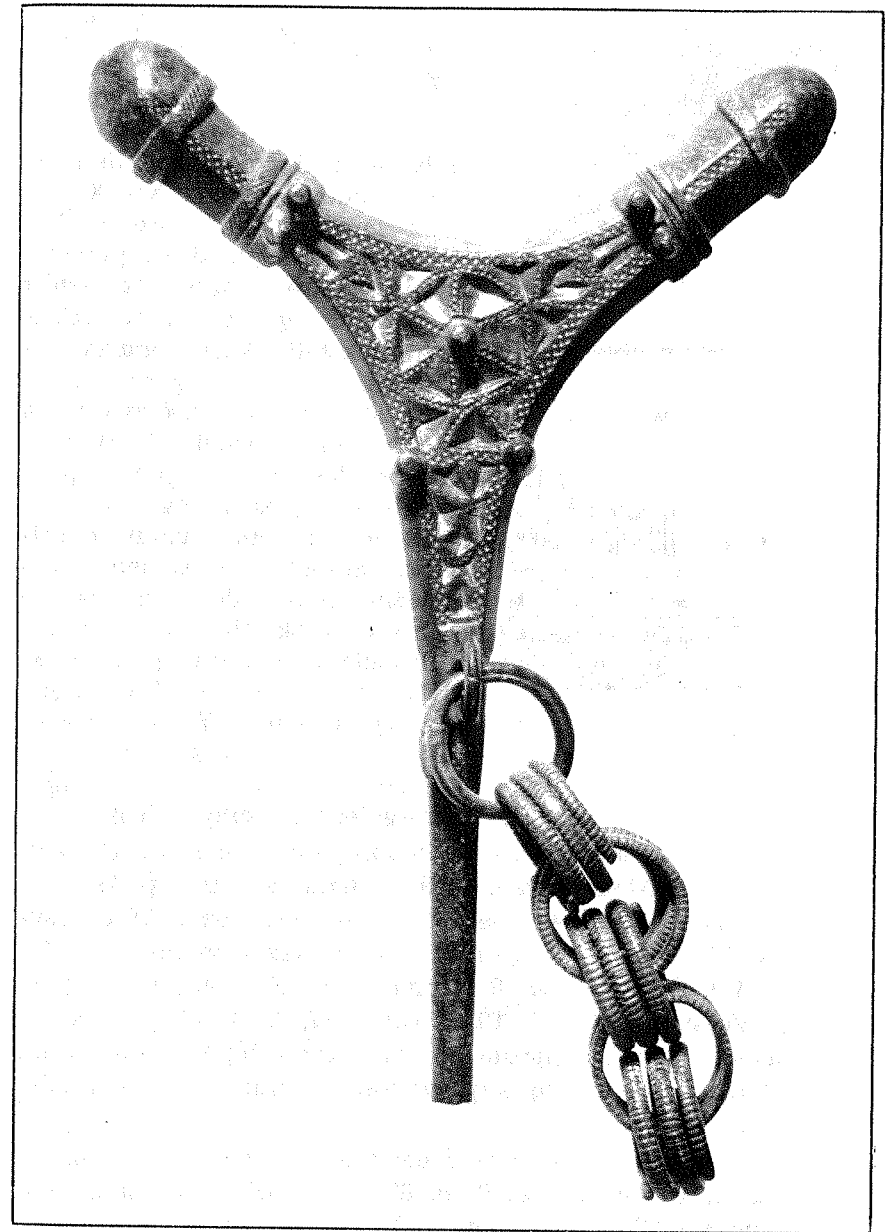
V — smeigtukai masyvūs — 15—25 cm ilgio, galvutės 6—9 cm pločio, jų kampuose yra ilgos, pusiau suplotos ar pusrutulio formos buoželės, kartais atskirtos skersiniais aukštesniais ranteliais. Galvutės plokštuma nežymiai įdubusi, turi pusrutulio formos spurgelį centre. Iš šios grupės smeigtukų išsiskiria Palangos k. Nr. 28 rastasis: jis neturi ašelės — adata žemiau galvutės išplota ir turi skylutę grandelei.

Šios grupės smeigtukai aptikti VIII a.—IX a. pradžios kuršių moterų kapuose, o pavieniai — ir žemaičių (Čibirikai) bei žiemgalių plotuose (Papilė, Pavirvytė). Dabar žinomos 8 jų radimo vietos ir 20 tokių smeigtukų (LAA, 1978, p. 80, Genčų k. Nr. 20, Pavirvytės k. Nr. 9, 43, 68). Kuršės dėvėjo po vieną, o žiemgalės pagal savo papročius kartais po du (Pavirvytė).

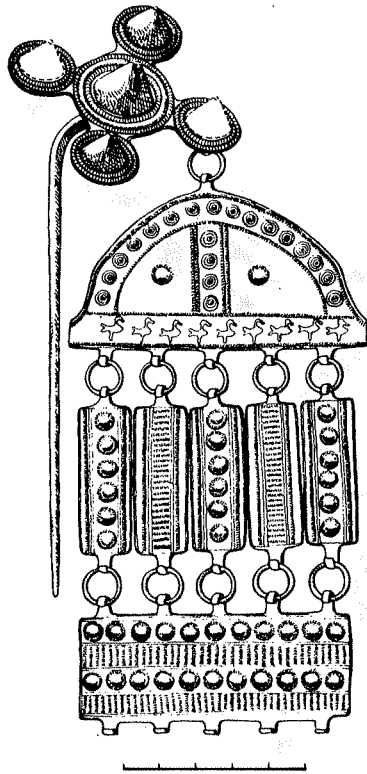
VI — dideli (25—33 cm ilgio) smeigtukai masyviomis iki 10—14 cm pločio galvutėmis, kurios papuoštos giliu reljefiniu, tarsi išpjaustytu ornamentu — dažniausiai iš trikampių ir ovalių duobučių sudaryta rozete galvutės centre. Kampuose yra ilgos pusiau suplotos buoželės, atskirtos skersiniais iškiliais ranteliais, kartais jos primena stilizuotą gyvulio galvutę (pav. 110). Į smeigtuko ašelę kartais įkabinta iš įvijų (žiedų) sudaryta trumpa grandinė ar kelios smulkios grandinėlės. Kapuose buvo su medaliono formos kabučiais bei skardinėmis apyrankėmis plačiais trikampiais galais.

Rasta po vieną VIII—IX a. kuršių moterų kapuose. 7 kapinynuos aptikta 15 tokių smeigtukų (LAA, 1978, p. 81, Lazdininkų k. Nr. 5 (1976 m.), Genčų k. Nr. 215). Daugiau kaip pusė (8) jų — iš Palangos.

3.2.8. Kryžiniai smeigtukai — vieni gausiausių ir įvairiausių. Juos nešiojo žemaičiai, kuršiai, žiemgaliai, rečiau — sėliai, latgaliai,

110 pav. Smeigtukas trikampe galvute iš Palangos kapo 355

111 pav. Kryžinis smeigtukas su kabučiu. Jauneikiai, Joniškio r., kapas 465

lyviai ir pietiniai estai. Jie naudoti nuo IV a. iki XI—XII a. Skiriamos kelios jų grupės.

3.2.8.1. Smeigtukai su galvutėmis centre pritvirtinta lenka adata. Jų galvutė iš 5 apskritų plokštelių, kurių vidurinė didesnė. Galvutės geroji pusė puošta aukštais tuščiaviduriais kugeliais (dažnai iš sidabro skardelės) ir 2—3 juos supančiais rautytais vielos žiedeliais. Blogojoje pusėje viduryje pritvirtinta adata — dažniausiai geležinė, lenkta. Be to, vienos mažesnės plokštelės krašte išlieta kilpelė kabučiui ar grandinėlei. Kryžmos — iki 7—7,5 cm ilgio, kugeliai — iki 1,7 cm aukščio. Jauneikių k. Nr. 465 smeigtuko adata yra apie 16 cm ilgio

(pav. 111). Kitų adatos dažniausiai geležinės (sunykusios).

Šio tipo smeigtukų negausu — 9-juose paminkluose tik 23. Daugiausia jų rasta Maudžioruose — 8 (Valatka V., 1984, p. 19, pav. 13 : 7), po pora — Lumpėnuose (Gaerte W., 1929, pav. 176 c), Jauneikių k. Nr. 465, Plinkaigalio k. Nr. 9 (Kazakevičius V., 1993, p. 116—117), Šarkų k. Nr. 8 (Tautavičienė B., 1984, p. 36, pav. 14 : 45), Veršvuose (LLM, 1958, pav. 272, 273), Lieporiuose ir Dargaliuose. Taigi, daugiausia jų yra iš žemaičių kapų, bet rasta ir aukštaičių bei skalvių kapinyuose, kuriuose kiti kryžiniai smeigtukai reti.

Latvijos teritorijoje aptikta Žiemgaloje (Šnore E., 1937, p. 88, pav. 3 : 2, 3; Urtāns V., 1970, p. 66). Lietuvoje rasti datuojami IV a. pabaiga—VI a., Latvijoje — VI a. pabaiga ar VII a. Galimas dalykas, kad ir stambūs Jauneikių smeigtukai priklauso jau VII a.

3.2.8.2. Kiaurakryžmiai smeigtukai visi žalvariniai, 12—18 cm ilgio, kryžmos galuose turi pusrutulio formos buoželes, dažnai papuoštas kryžmai susikertančiais dviem grioveliais, kryžmos vidu-

ryje — rombo formos skylutę. Žemiau galvutės adatoje yra ašelė. Rombinės išpjovos briaunelės kartais su įkartėlėmis.

Archeologų nuomone, jais imta puošti VI (Šnore R., 1930, p. 74), o ypač buvo mėgstami VII—VIII a. (Puzinas J., 1938, p. 265). Jauneikių kapinyne medžiaga rodo, kad Žiemgaloje labiausiai paplitę VI—VII, o VIII a. jau nenešioti. Žemaitės juos naudojo greičiausiai bent iki VIII a. vidurio (Požerė). Galimas daiktas, jų prototipas buvo nedideli kiaurakryžmiai II—V a. smeigtukai, kurių kryžmą sudarė rombo kampuose esančios apskritos kilpelės. Šių smeigtukų negausu, bet aptinkami visame Rytų Pabaltijyje IV—V a. paminkluose. Estijoje jie datuojami IV a. (Шмидехельм М. X., 1955, p. 146—148, pav. 37 : 5). Lietuvoje jų rasta Sargėnų k. Nr. 363 (LLM, 1958, pav. 336). Lazdininkų, Šaukėnų smeigtukai datuojami II—III a. (Michelbertas M., 1986, p. 133).

VI a.—VIII a. vidurio kiaurakryžių smeigtukų rasta žemaičių ir žiemgalių srityse, pavienių — ir sėlių paminkluose (Moškėnai). 1975 m. buvo žinoma apie 50 tokių smeigtukų ir 26 jų radimvietės (LAA, 1978, p. 82). Paskutiniu metu prie pastarųjų prisidėjo dar kelios (Burbiškiečiai, Kaštaunaliai, Lingės, Pakalniškiai (Šilalės r.), Lieporiai, Meldiniai ir kitos), o muziejų rinkiniai pasipildė dar per 50 smeigtukų. Taigi, dabar yra jau 35 vietos ir apie 100 tokių dirbinių. Daugiausia jų rasta Jauneikių (20 egz.—Vaškevičiūtė I., 1987, p. 32—33), Požerės (13), Pagrybio kapinyuose (pav. 112). Už Lietuvos ribų jų daugiausia rasta Latvijos Žiemgaloje (Latvijas... , 1974, lent. 42 : 9), pavienių — Estijoje (Deemant K., 1979, lent. 2 : 1).

3.2.8.3. Kryžiniai smeigtukai pusrutulio formos buoželėmis labai panašūs į kiaurakryžmius, bet neturi viduryje išpjovos. Kai kurių kryžmos rombinė dalis sidabruota ar alavuota arba padengta sidabro plokštele, kurios centre — mėlyno stiklo akutė (Jauneikiai, Rukuižiai), buoželėse išraižyti du skersiniai kryžmai susikertantys grioveliai. Blogojoje pusėje galvutės viduryje grioveliai kartais sudaro rombą (Šturms E., 1937, p. 43, pav. 2 : 1), todėl pasi-taiko nuomonių, kad tokie smeigtukai atsiradę iš kiaurakryžių. Dydžiu jie nesiskiria. Aptariami kryžiniai smeigtukai dažniausiai 10—18 cm ilgio su 5—6 cm ilgio kryžma. Tik pavieniai yra iki 20—22, o jų kryžmos — 8—9 cm ilgio. Šiais smeigtukais VI—VII a. puošėsi žiemgalės, daugiausia jų rasta Jauneikiuose (10 egz.), VII—VIII a. — kartais žemaitės (Kaštaunaliai, Požerė). Iš viso muziejuose jų susikaupė apie 60. Tiesa, kartais jie datuojami ir X a. (LLM, 1958, pav. 460).

3.2.8.4. Kryžiniai smeigtukai mažomis suplotomis pusrutulio formos buoželėmis mažesni, lengvesni. Jų rombo formos galvutė

kampuose turi iš apačios plokščias pusrutulio formos buoželes, prie pagrindo papuoštas pora skersinių griovelių, kilpelę žemiau galvutės. Jie iki 14–15, kryžma — 3–4 cm ilgio. Jos viduryje kartais įmušta viena ar kelios akutės. Pasitaiko, kad į ašelę įkabintas pusrutulio formos kabutis (pav. 112: 2).

Ilgą laiką muziejuose turėta tik atsitikiniai rastų šių smeigtukų. Tyrinėtojų jie buvo aptariami kartu su smeigtais didelėmis pusrutulio formos buoželėmis ir taip pat datuojami VII–VIII a. (Šnore R., 1930, p. 75; Puzinas J., 1938, p. 265, 266, pav. 69: 7–9; LAA, 1978, p. 82–83). Tačiau pastarojo dešimtmečio tyrinėtuose kapinyuose smeigtukų mažomis buoželėmis VII a. kapuose nerasta, jie aptinkami tik VIII–IX a. kapuose (Maudžiorų k. Nr. 155, 172, 176, 204, Jauneikių k. Nr. 71, 81, 89, 92, 124, 128, 129, Linksmučių k. Nr. 6, 22, Papilės k. Nr. 5 ir kitur). Jie dėvėti dažniausiai poromis, bet kartais randama ir po vieną (Maudžiorų k. Nr. 155, 172, Stungių k. Nr. 22) arba su kitu skirtingu smeigtuku (Lieporiuose jis grandinėle buvo sujungtas su žiediniu smeigtuku, Pamiškių k. Nr. 4 ir Papilės k. Nr. 5 — su smeigtukais trikampėmis galvutėmis). Taigi, šie smeigtukai datuoti VIII–IX a. Labiausiai buvo paplitę žemaičių teritorijoje (daugiausia jos šiaurinėje dalyje). Lietuvos Žiemgaloje, galimas dalykas, juos naudojo dar ir X a.

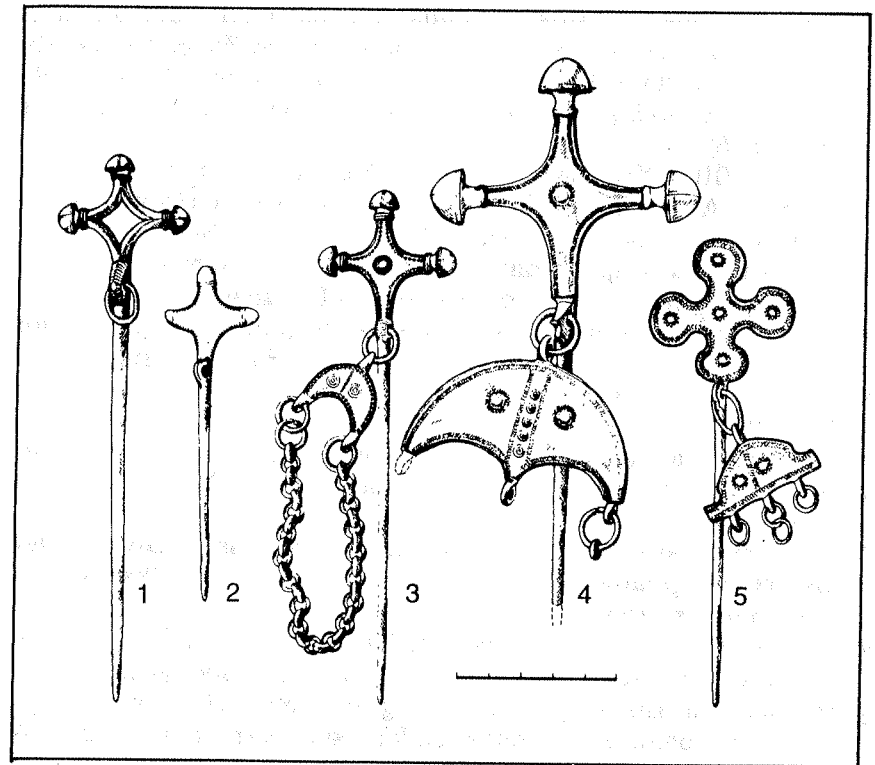
Dabar Lietuvoje jau žinoma daugiau kaip 70 šių smeigtukų (24 — Jauneikiuose, 8 — Maudžioruose, 12 — Stungiuose, 8 — Šukionyse) ir 16 jų radimo vietų.

3.2.8.5. Dideli kryžiniai smeigtukai pusrutulio formos buoželėmis turi platesnę, prie adatos staigiai užkirstą galvutę, panašiai kaip ir dideli kuršių naudoti smeigtukai trikampe galvute. Jų galvutės plokštuma dažnai dengta sidabro plokštele su mėlyno, stiklo akute centre (LLM, 1958, pav. 479). Smeigtukai apie 20–25, kryžmos — 8–9 cm ilgio.

Jie būdingi kuršių moterų kapams. 1976 m. Lazdininkų k. Nr. 5 aptiriamas smeigtukas rastas kartu su kitu smeigtuku, kurio trikampė galvutė buvo pagražinta reljefiniu ornamentu, k. Nr. 23 ir 36 — su lankine žieduotąja sege plačia kojele. Taigi, jie datuoti VIII–IX a.

Žinoma apie 10 tokių smeigtukų iš kuršių kapinynų (Kašučiai, Kiauleikiai, Lazdininkai); iš čia jie, matyt, pateko į vakarinę žemaičių pakraštį — aptikta 3 egz. (Bikavėnuose, Požerės k. Nr. 133).

3.2.8.6. Gausiausia kryžinių smeigtukų su apskritomis plokštelėmis kryžmos galuose, jie bene įvairiausi ir sudaro visų kryžinių smeigtukų daugumą. Dabar Lietuvoje žinoma daugiau kaip 100 pamink-

112 pav. Kryžiniai smeigtukai iš Jauneikių, Joniškio r.: 1 — iš kapo 337, 3 — iš kapo 459, 4 — iš kapo 466, 5 — iš kapo 344 ir 2 — iš Pamiškių, Pasvalio r., kapo 4

lų, kuriuose rasta 500 su viršum aptariamų smeigtukų. Pastarieji skiriami į 7 grupes (LAA, 1978, p. 83–87).

Lietuvos archeologai dažniausiai visus juos datuoja IX–XII a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 172–174), o latviai jau seniai teigia, kad tokiais smeigtukais pradėta puošti VII a. (Šturms E., 1937). Iš tikrųjų Jauneikiuose keletas šių dirbinių aptikta VII a. kapuose (Nr. 408, 412) ir nemaža — VIII a. Požerėje keletas jų buvo VII–VIII a. kapuose: Nr. 41, 58, 100 (Tautavičius A., 1984, p. 110, 122, pav. 15–17), Kaštaunaliuose — VIII a. k. Nr. 3, 21, 23 (Vaitkunskienė L., 1984, p. 88). Taigi, ir Lietuvoje jie atsirado VII, ypač išplito VIII, o IX–XII a. buvo jų gausiausi iš visų smeigtukų.

VIII a. naudoti smeigtukai yra su ilgesnėmis ar trumpesnėmis kryžmomis, kurių galuose — 3 apskritos plokštelės, taip pat smeigtukai su 4 apskritomis plokštelėmis ir centrine rombine kryžmos

dalimi. Plokštelės puoštos akutėmis, koncentriniais ratukais, kartais padengtos plona sidabrine ar žalvarine plokštele su išpaustu ornamentu, kurioje įstatyta mėlyno stiklo akutė. IX a. plinta kryžmos plokštelių ornamentavimas tuščiaviduriais kūgeliais (pav. 112: 5).

Taigi, VIII—IX a. naudoti smeigtukai su 3 apskritomis plokštelėmis (LAA, 1978, p. 83—I grupė) ir panašūs smeigtukai didelė, prie adatos užkirsta galvute (LAA, 1978, p. 83—84—II grupė), taip pat su 4 apskritomis plokštelėmis, puoštomis koncentriniais ratukais (LAA, 1978, p. 86—87—VI grupė). IX—X a. dalis smeigtukų buvo galvute tarsi iš 5 apskritų plokštelių, pagražintų aukštais skardiniais kūgeliais (LAA, 1978, p. 84—III grupė). Pastarieji būdingiausi kuršiams ir buvo naudojami ir XI a. (Urtāns V., 1977, p. 25).

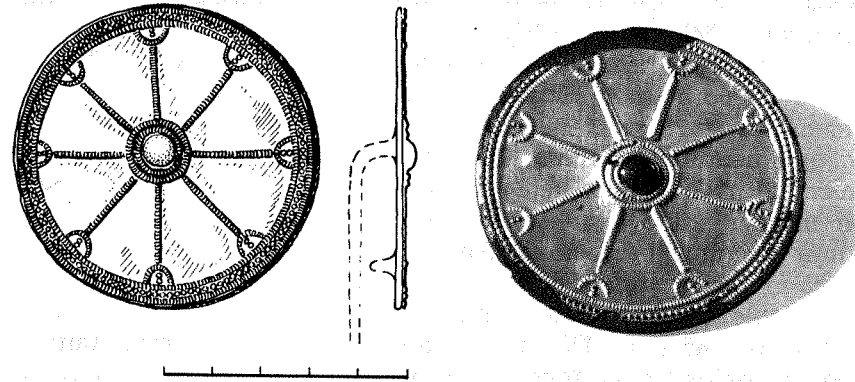
Kryžiniai smeigtukai su apskritomis plokštelėmis kryžmų galuose gausiai aptinkami Latvijoje (ypač Kurše ir Žiemgaloje), pavieniai — ir Estijoje (Tallgren A. M., 1925, lent. VI: 7).

3.2.8.7. Kryžiniai smeigtukai su 3 nedidelėmis apskritomis plokštelėmis kryžmų galuose, ornamentuotomis ryškiai reljefiškai išpaustomis akutėmis arba rozetėmis, ir įdubusiu kryžmos viduriu. Vienas (19,9 cm ilgio) rastas Lavių k. Nr. 67 (LLM, 1958, pav. 480). Jo centre rombinis įdubimas sidabruotas ar padengtas sidabro plokštele. Antrasis — apie 12 cm ilgio — Pamūšyje. Jo viduryje 4 nedidelės rombinės duobutės sudaro stambesnę rombą su iškilusiu kryžiumi centre (LLM, 1958, pav. 481). Jie datuojami VIII a. ar IX a. pradžia. Panašių rasta Nariuose, Šukionyse, Pavirvytėje, Linksmučių k. Nr. 59. Žymiai gausiau jų Latvijoje, ypač Žiemgaloje (Šnore R., 1930, lent. 18: 12, 20: 4, 5, 7, 8). Matyt, rastasis Laviuose yra vienas iš kuršių ir žiemgalių ryšių VIII—IX a. liudininkų.

Kaip matome, VI—XII a. kryžiniai smeigtukai yra labai įvairūs. Apibūdintos tik pagrindinės grupės. Nėra abejonės, kad atsiras ne tik naujų jų variantų, bet ir grupių.

3.2.9. Smeigtukai sraiginėmis galvutėmis nedideli, paprasti, žalvarinės adatos storesnis galas išilgai perskeltas į dvi dalis ir kiekviena jų išplota ir susukta į sraiginę įvijelę, atsuktą į išorę arba į vidų. Žemiau galvutės adata neturi nei ašelės, nei skylutės grandinėlėms.

Šių smeigtukų negausu: žinomos tik 7 jų radimo vietos įvairiose Lietuvos srityse ir 20 dirbinių (LAA, 1978, p. 87—88). 9 yra iš Kaukų piliakalnio, o likusieji — arba atsitiktiniai radiniai iš suardytų kapų, arba rasti kapuose be kitų juos datuoti padedančių daiktų. Todėl jie apytikriai datuojami VII—XI a. Pastaruoju metu paaiškėjo, kad jie buvo naudojami daug ilgesnį laiko-

113 pav. Smeigtukas apskrita galvute iš Kurmaičių — Pajuodupių, Kretingos r., kapo 8

114 pav. To paties smeigtuko galvutė

tarpi. Užpelkių V a. moters k. Nr. 49 rastas smeigtukas išorėn atlenktomis sraigėmis-įvijomis (buvo kartu su antkale rakto skylutės formos kilpele) greičiausiai buvo naudotas galvos apdangalui papuošti ar prisegti (Bliujienė A., 1992, p. 75).

3.2.10. Smeigtukai apskritomis galvutėmis. 1979 m. Kurmaičių—Pajuodupių k. Nr. 8 rasti du ir k. Nr. 10 — vienas smeigtukas, kurių galvutes sudaro apie 6 cm skersmens žalvarinės plokštelės. Adata geležinė, lenkta, pritvirtinta galvutės viduryje blogojoje pusėje, kaip ankstyvųjų kryžinių smeigtukų. Geroji plokštelės pusė padengta plona spaustu ornamentu puošta sidabro plokštele su mėlyno stiklo akute ir aštuoniais spinduliais nuo jos į kraštus. Spindulius sudaro iškili eilė smulkių karoliukų, kurių galai baigiasi išpaustais pusmėnuliukais, o triguba tokių karoliukų juosta eina galvutės pakraščiais (Tautavičienė B., 1981, pav. 53; Stankus J., 1988, p. 41, pav. 4: 10, 11). Smeigtukai rasti su storalėmis apyrankėmis ir datuoti V—VI a. (pav. 113, 114).

1978 m. Slengių kapinyno k. Nr. 28 aptikti dar du smeigtukai apskritomis 4,5 cm skersmens galvutėmis, padengtomis sidabro plokštele su mėlyno stiklo akute centre. Tik jos puoštos 9 spinduliais bei pusmėnuliukais jų gale prie krašto. Prie skritulio krašto pritvirtinta lieta žalvarinė adata. Ašelė yra blogojoje galvutės pusėje. Smeigtukai rasti su sege palenkta kojele bei storalėmis apyrankėmis ir datuoti V—VI a.

3.2.11. Rozetiniai smeigtukai. III—IV a. Lietuvos pajūryje puošiasi smeigtukais apskritomis kiauraraštėmis ir išgaubtu viduriu žalvarinėmis galvutėmis su nedideliu „tutuliu“ centre ir geležine

lenkta adata, pritvirtinta galvutės blogosios pusės viduryje (Michelbertas M., 1986, p. 133).

Tokių smeigtukų dar būta ir V—VI a. Reketės k. Nr. 29 ir 30 rasta po pora smeigtukų, kurių žalvarinės galvutės 5 cm skersmens, turi 2 cm skersmens, 1,8 cm aukščio pusrutulio formos neornamentuotą iškilimą, kurį savo ruožtu dengia 3 cm skersmens horizontali plokštelė su spaustu ornamentu puošta skardele ir mėlyno stiklo akute. Jie turėjo geležinę lenktą adatą, pritvirtintą galvutės blogosios pusės centre. Panašių smeigtukų rasta 1985 m. Stragnų k. Nr. 4.

Kiauleikių k. Nr. 43 (Danilaitė E., 1961, p. 113, pav. 13; LLM, 1958, pav. 456) ir 1976 m. Lazdininkų k. Nr. 136 aptikta taip pat po du tokius smeigtukus, kurių galvutės 8 cm skersmens. Jų viduryje yra 5 cm skersmens pusrutulio formos iškilimas, kurio viršuje — nedidelis „tutulis“ su mėlyno stiklo akute ir 4 cm skersmens antra horizontalia plokštele. Viršutinė plokštelė ir 1,5 cm pločio galvutės pakraščiai padengti sidabro plokštele su išpaustais koncentriniais ratais iš smulkių „karoliukų“. Galvutės apatiniam krašte yra kilpelė kabučiui, o adata geležinė, lenkta, įtvirtinta galvutės viduryje blogojoje pusėje.

Kiauleikiuose jie rasti su skardinėmis tuščiaviduriais galais apyrankėmis ir lankine žieduotąja sege, o Lazdininkuose — su antkakle apvaliais storėjančiais užkeistais galais. Taigi, šie puošnūs kuršių smeigtukai turėtų būti datuojami VIII a.

Už Lietuvos ribų du tokie smeigtukai rasti Geistautų k. Nr. 1 prie Rucavos (Urtāns V., 1970, p. 61, pav. 2 : 2).

3.2.12. Ovala kiaurarašte galvute smeigtukas rastas Jauneikiuose. Galvutė 3×2,5 cm dydžio, jos viduryje esančią ovalią skylutę supa dar 4 pailgos simetriškai išdėstytos skylutės. Adata 10,5 cm ilgio, turi ašelę, prie galvutės puošta skersiniais ranteliais (Vaškevičiūtė I., 1987, p. 33, pav. 4 : 12). Smeigtukas pateko iš VI—VII a. kapų rajono, tikslesniam jo datavimui duomenų nėra.

Būta ir žymiai paprastesnių smeigtukų. Pavyzdžiui, V a. Maudžiorų kapuose rasta geležinių 8—11 cm ilgio smeigtukų, kurių storesnis galas išplotas tarsi adatai, po to išplotoji dalis ties viduriu persukta stačiu kampu. Abiejose plokštumėlėse išmušta po skylutę, per viršutinę iš jų įverta žalvarinė ar geležinė grandelė (Valatka V., 1984, p. 19, pav. 13 : 1). Tyrinėtojas juos pavadino dviskyliais.

3.3. Kabučiai

Moterys smeigtukus dažnai dėvėjo poromis, sujungtus ilgomis grandinėlėmis, kurios kartais dvigubos ar trigubos. Į kai kuriuos

smeigtukus įkabinta keletas ar net keliolika grandinėlių. Kad papuošalas būtų gražesnis, grandinėlės nedengtų viena kitos, į smeigtukų ašelę įkabintas kabutis su kilpelėmis jo apatiniame krašte grandinėlėmis. Kabučiai daugiausia būna su kryžiniais ir trikampe galvute smeigtukais, rečiau — su nuokamieniais. Kai puoštasi vienu smeigtuku, tai į jo ašelę ar kabutį įkabintų grandinėlių galuose dažnai dar būdavo maži, klevo sėklą primenantys kabučiai. Pajūrio srityje taip pat aptinkama apskritų ir ovalių stambesnių kabučių. Prie jų ašelių grandinėlių nėra; Jie didesni, žalvariniai, dalis dengti sidabro plokštele arba sidabruoti, alavuoti. Šie kabučiai greičiausiai puošė juostos galą.

Paprasčiausi nuo m. e. III—IV a. naudoti kabučiai yra sulankstyti iš žalvarinės vielos: iš jos padaryta triguba kilpa, galiukai susukti į nedideles sraigines įvijėles. Vidurinė kilpelė grandele prikabinta prie smeigtuko, o į šonines apatiniame krašte įkabintos viengubos ar dvigubos grandinėlės. Kartais tokie kabučiai išlieti ar sulankstyti iš vielos, kurios galai plonesni. Rastas vienas geležinis masyvus 6×6 cm dydžio toks kabutis VI a. Maudžiorų k. Nr. 120 (Valatka V., 1984, pav. 8 : 2).

Šie kabučiai buvo nešiojami visą m. e. I tūkstantmečio antrą pusę. Jų rasta Lazdininkuose, Maudžioruose, Pagrybyje, Palangoje, Paluknyje ir kitur. Lazdininkuose 1976 m. toks kabutis buvo prie kryžinio smeigtuko VIII a. ar IX a. pradžios k. Nr. 5. Jų aptikta Bikavėnuose dar IX—X a. kapuose (Nr. 220, 221, 249, 254), X—XI a. kapuose Pavirvytėje (k. Nr. 17, 133, 144 — su kryžiniu smeigtuku ir pasagine aguonine sege), taip pat XI—XII a. žirgų kapuose Veršvuose (LLM, 1966, pav. 144—146).

Tokių kabučių rasta ir prūsų žemėse (Gaerte W., 1929, pav. 238 d), taip pat Latvijoje (Šnore R., 1930, lent. 18 : 12; Katalog, 1930, lent. 45 : 5).

Kartais nagrinėjamo kabučio apatinis kraštas grandelėmis sujungtas su dviem panašiais — padarytas trikampis kiauraraštis kabutis su 3 kilpelėmis apatiniame krašte. 1976 m. Lazdininkų k. Nr. 16 toks 4 cm pločio, 4 cm aukščio kabutis prikabintas prie kito dvigubo. Analogiškų aptikta ir Latvijos Žiemgaloje kartu su kryžiniais smeigtukais (Šnore R., 1930, lent. 18 : 12). Tuo tarpu Kaukų piliakalnyje iš dviejų tokių kabučių sujungtais pagrindais padarytas rombinis kiauraraštis kabutis (Kulikauskas P., 1982, pav. 113 : 2). Taigi, iš žalvarinės vielos sulankstyti kabučiai gana įvairūs ir ilgai naudoti.

3.3.1. Pasmėnulio formos kabučių yra daugiausia, jie įvairiausi, nešioti nuo II a. Seniausieji nedideli, su spurgeliais ragelių galuose, naudoti dažniau kaklo apavaroms; III—IV a. gausiausia

būtų kiauraraščių arba su tiesiu apatiniu kraštu ir kilpelėmis grandinėmis (Michelbertas M., 1986, pav. 44).

V—X a. būdingi jau nebe kiauraraščiai. Tai pusmėnulio formos plokštelė su ąsele ties jo viršutinio krašto viduriu ir 2—6 ąselėmis apatiniame krašte grandinėms. Galima išskirti bent 4 šių kabučių grupes.

I — pusmėnulio formos nedideli sidabruoti kabučiai su dviem rageliais, rasti V a. Veršvų k. Nr. 98. Abu rageliai turi po kilpele grandinėms.

II — pusmėnulio formos 3—5 cm ilgio kabučiai su 3 rageliais apatiniame krašte, su ąselėmis grandinėms. Vienų rageliai smailūs, kitų — stačiai nukirstais galiukais, be to, vienų rageliai ilgesni, kitų — trumpesni. Geroji jų pusė padengta ornamentuoto sidabro plokštele, alavu, joje — dvi mėlyno stiklo akutės, kartais pažymimos tik ornamentu.

Šie kabučiai ypač būdingi VII—VIII a., aptinkami su kryžiniais pusrutulio formos buoželėmis, kiaurakryžniais, nuokamieniais ir trikampėmis galvutėmis smeigtukais žiemgalių (Jauneikiai, Linksmučiai, Pamiškiai, Rukuižiai ir kitur) ir žemaičių (Kaštaunaliai, Maudžiorai, Požerė) teritorijose, retai — kuršių kapuose (Paļangos k. Nr. 334). Išimtis yra toks 5,8 cm ilgio, 4,5 cm aukščio kabutis iš 1938 m. atidengto Graužių žirgo k. Nr. 42 (LLM, 1966, pav. 150). Jis rastas už žemaičių ir žiemgalių gyventų plotų ribų, turėtų būti X—XII a. Aptinkami ir Latvijos Žiemgaloje (Šnore R., 1930, lent. 20 : 2, 10, 22 : 1).

Kuršių teritorijoje rasti kabučiai turi ilgesnius ragelius, kurie kartais baigiasi apvaliomis mažomis plokštelėmis, dengiančiomis ąseles. Jie būdingi VIII—IX a. (Laiviai, Palanga), rečiau randami X a. kapuose (Gintališkės k. Nr. 14). Vėlesnių — IX—X a. kabučių rageliai ilgesni, jų galai kartais sujungti, ir kabučiai tarsi kiauraraščiai (su dviem apvaliomis ar pusiau apvaliomis skylutėmis arčiau žemutinio krašto). Jie taip pat padengti sidabro ar alavo plokštele, papuošti mėlyno stiklo akutėmis. Rasta ir Latvijos Kurše (kartais ir lyvių paminkluose), taip pat Žiemgalos vakariniame pakrastyje (Pavirvytės k. Nr. 141, Jauneikių k. Nr. 55, 85, 88).

III — pusmėnulio formos kabučiai tiesiu apatiniu kraštu įvairūs. Šarkų k. Nr. 8 su kitais VI a. papuošalais rasti 3,4 cm aukščio, 5 cm pločio kabučiai, kurių šonai nežymiai įgniauzti (Tautavičienė B., 1981, pav. 55, 1984, pav. 14 : 4,5). Jie turi 5 ąseles grandinėms.

Panašūs, tik žymiai aukštesni, kiek įgniauztais šonais kabučiai aptikti VIII a. kape Gruobinioje (Nerman B., 1931, p. 200, pav. 9, 22 a), grandinėms apatiniame krašte jie turi ne ąseles,

o 7 skylutes; tokių pasitaikė ir Elbingo apylinkėse (Ehrlich B., 1938, pav. 9).

IV — žymiai plačiau buvo paplitę pusmėnulio formos kabučiai su ilgesne keturkampe plokštele prie apatinio krašto, paprastai su ąselėmis grandinėms. Jie įvairaus dydžio (2,5—6,5 cm ilgio), taip pat dažnai padengti ornamentuota sidabro ar alavo plokštele, rečiau su stiklo akutėmis. Šie kabučiai yra bendralaikiai su turinčiais 3 ragelius apatiniame krašte. Daugiausia jų rasta VII—VIII a. žemaičių (Juodsodė, Maudžiorų k. Nr. 144, 157, 202, 224, Požerės k. 41, 50, Šaukotas) ir žiemgalių (Jauneikių k. Nr. 340, 345, 412, Lieporai, Papilės k. Nr. 9). Aptinkami ir Latvijos Žiemgaloje (Šnore R., 1930, lent. 19 : 9, 20 : 9, 11).

Kuršių kabučių tiesus apatinis kraštas tik kiek pailgintas, jie didesni, turi 4—5 ar net 6 kilpeles grandinėms, taip pat padengti ornamentuota plokštele su dviem mėlyno stiklo akutėmis. Pavyzdžiui, Kiauleikių k. Nr. 43 su smeigtukais rozetine galvute rastas 5 cm aukščio kabutis, kurio apatinis kraštas, turintis 6 ąseles, yra 8,5 cm ilgio. Jie būdingiausi VIII—IX a.

Be šių stambių kabučių, kartais dėvėti sudėtiniai: jiems prie pusmėnulio formos kabučio tiesaus apatinio krašto grandelėmis prikabinta dar viena (Kiauleikių k. Nr. 8, Lazdininkų k. Nr. 187) tokio pat ilgio stačiakampė horizontali plokštelė su kilpelėmis abiejuose šonuose arba dvi tokios plokštelės (Kiauleikių k. Nr. 17). Jos taip pat alavuotos ar sidabruotos, su 3—4 mėlyno stiklo akutėmis. Genčių k. Nr. 195, Jauneikių k. Nr. 465 (pav. 111). Godeliuose, Kiauleikiuose, Kašučių k. Nr. 12, Laistuose, Lazdininkų k. Nr. 13, 28, 56 (1976 m.), Palangos kapinyne rasta kabučių su prie pusmėnulio apatinio krašto prikabintomis 4 ar 5 vertikaliomis stačiakampėmis plokštelėmis, o jų apatiniame gale — stačiakampe horizontalia plokštele. Visos jos dengtos sidabru ar alavu, horizontalios — su mėlyno stiklo akutėmis. Šie sudėtiniai kabučiai ypač stambūs, pavyzdžiui, 1976 m. Lazdininkų k. Nr. 56 rastas 6 cm aukščio pusmėnulio formos kabutis; jo tiesus apatinis kraštas — 10,5 cm ilgio, su 5 kilpelėmis, į kurias įkabintos vertikalios 2×4 cm dydžio plokštelės, o jų galus jungia horizontali stačiakampė 10,5×4,5 cm dydžio plokštelė su 5 kilpelėmis apatiniame krašte. Visas kabutis yra 10,5 cm pločio ir apie 19 cm ilgio. Į kabučių ąseles įkabinta po 1—2 ar 3 grandinėles. Taigi, kartais toks kabutis turi 15 grandinėlių, kurios dažniausiai 12—15 cm ilgio.

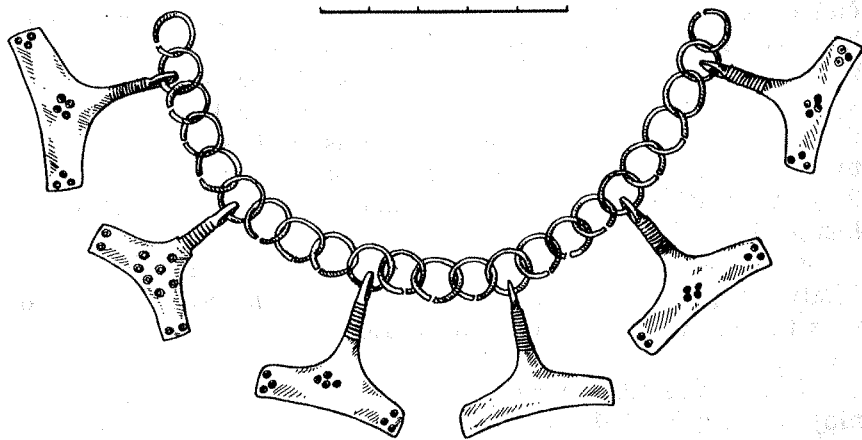
Už Lietuvos ribų vienas toks sudėtinis kabutis rastas Gruobinioje (Aberg N., 1919, pav. 202; Katalog, 1930, lent. 11 : 11).

Kuršių kapuose pusmėnulio formos kabučių tiesiu apatiniu kraštu ir su jais sudarytų sudėtinių kabučių randama kartu su

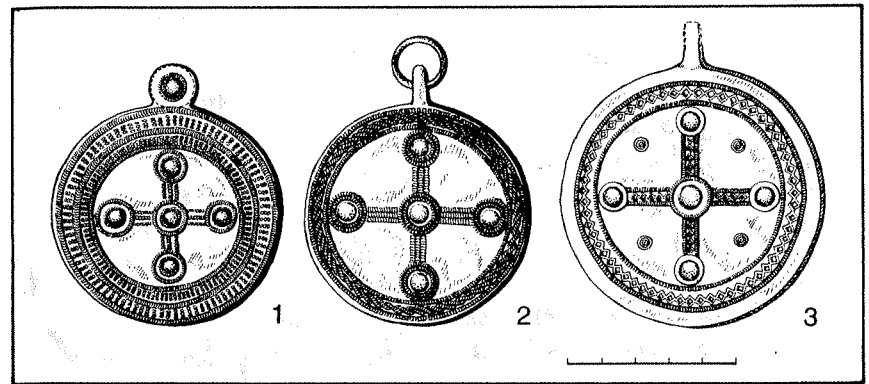
skardinėmis trikampaiais plačiais galais apyrankėmis, medaliono formos kabučiais, lankinėmis žieduotosiomis segėmis. Aptariami kabučiai datuoti VII a.—IX a. pirmą pusę.

Iš sudėtinių kabučių kiek išsiskiria Jauneikių k. Nr. 465 radinys. Jis susideda iš pusmenulio formos plokštelės su 8,5 cm ilgio apatiniu kraštu su 5 kilpelėmis, į jas įkabintų 5 vertikalių stačiakampių 4×1,5 cm dydžio plokštelių ir jų apatinius galus sujungusios horizontalios stačiakampės 3×8,5 cm dydžio plokštelės. Jos visos, kaip įprasta, padengtos sidabro plokštelėmis su išpaustu geometrinio ornamentu, bet neturi stiklo akučių. Be to, pusmenulio apatinį kraštą puošia išpaustos ant vienos kojos stovinčių, į dešinę pasisukusių paukščių (gervės ar gandro) figūrėlės (Vaškevičiūtė I., 1987; pav. 111). Tai vienintelis sudėtinis ir apskritai pusmenulio formos kabutis, puoštas zoomorfiniais motyvais. Šis kabutis turėtų būti ankstyviausias iš visų sudėtinių kabučių, nes rastas su IV a. pabaiga—VII a. datuojamais kryžiniais smeigtukais lenkta adata ir rankogaline apyranke. Taigi, galėtų priklausyti VII a.

3.3.2. Klevo sėklos formos kabučiai yra 3—5 cm ilgio, viršutinia-me krašte turi kilpelę, su kurią kartu yra nuo 2,5 iki 4,5 cm aukščio. Kai kurių viena pusė papuošta akutėmis ar jų grupėmis, įkartelėmis. Jie naudoti grandinėlių galams pagražinti, kartais ir su įvijomis — kaklo apvarėlėmis, įkabinami į grandinėles galvos apdangalui pagražinti. Tam pačiam papuošalui kartais buvo naudoti ir skirtingo dydžio bei nevienodai dekoruoti kabučiai (pav. 115; Gaerte W., 1929, pav. 256, 257 c; LLM, 1958, pav. 460; Tautavičius A., 1984, pav. 20 : 4, 5, 23; Valatka V., 1984, pav. 7 : 4—6).

115 pav. Grandinėle su klevo sėklos kabučiais iš Požerės, Šilalės r., kapo 127

116 pav. Medaliono formos kabučiai: 1, 2 — iš Andulių, Kretingos r., 3 — iš Lazdininkų, Kretingos r., kapo 56 (1976 m.)

Klevo sėklos formos kabučiai būdingi VII—XII a. kuršių, žemaičių ir žiemgalių nešiosenai. Randama ir Latvijoje (Stubavs A., 1976, lent. IV : 7, 8).

3.3.3. Medaliono formos kabučiai. Tai žalvarinė apskrita 7—8 cm skersmens plokštelė su išlieta kilpele viename krašte. Viena jo pusė padengta sidabro plokštele su 5-iomis kryžiumi išdėstytomis mėlyno stiklo akutėmis (pav. 116). Iš jų išsiskiria tik Kiauleikių k. Nr. 4 rastasis, kuris nukaltas iš geležies. Minima, kad ir Tūbausių k. Nr. 74 aptiktas toks (?) geležinis kabutis, bet ne visai aiški jo forma (galėjęs būti ir keturkampis — Rimantienė R., 1968, p. 192, pav. 11 : 12).

Jų buvo 10-ye kuršių teritorijos pietinės dalies kapinynų: Aukštkiemiuose (Aberg N., 1919, p. 149), Anduliuose — 12 egz. (Aberg N., 1919, p. 149, pav. 203; Gaerte W., 1929, pav. 257 a), Genčių k. Nr. 195, Girkaliuose, Kašucių k. Nr. 7, 12, 13, 19, 20, Kiauleikių k. Nr. 4, 17, 19 (Danilaitė E., 1961, p. 113—115, pav. 14), Laistuose (Gaerte W., 1929, pav. 256), Laivių k. Nr. 26, 81, 92, 93 (1940 m. ir vienas 1948 m.), Lazdininkų k. Nr. 13, 28, 56, 174, 187 ir 3 atsitiktiniai (1976 m.) (Patkauskas S., 1980), k. Nr. 89, 105, 121 (1981 m.), Palangos k. Nr. 43 a, 70, 151, 331, 334, 371. Iš viso rasta daugiau kaip 45 tokie papuošalai. Aptinkami po vieną kartu su vėlyvomis lankinėmis žieduotosiomis segėmis, skardinėmis apyrankėmis plačiais trikampaiais galais ir kitais dirbiniais moterų kapuose dubens-juosmens srityje dešiniajame ar kairiajame šone. Matyt, jie bus buvę pakabinti prie juostos, gal puošė jos galą. Kabučio ašelėje — tik 1—2 grandelės. Todėl šie kabučiai datuoti VIII a.—IX a. pirmą pusę. Pastaruoju metu jie sulaukė specialios studijos (Bliujienė A., 1995).

Galimas dalykas, kad šių kabučių prototipas buvo beveik tokio pat dydžio apskritos VII a. germanų segės, padengtos aukso plokštele su 5 akutėmis (Rieth A., 1937, pav. 7).

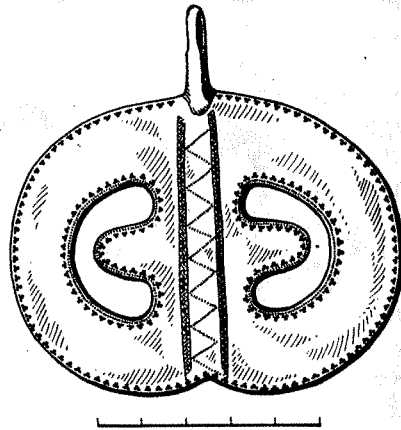
3.3.4. Ovalūs kiauraraščiai kabučiai yra 4,5×6,8—6,5×8,8 cm dydžio, su ašele viršutiniame krašte, kartais nežymiai įgniažtu apatiniu kraštu. Jie turi dvi lanko-pusmėnulio formos išpjovas. Vieną kabučio pusę puošia vertikali zigzaginė iš įkartelių sudaryta juostelė, einanti nuo kilpelės iki apatinio krašto, kartais dar taškučių eilute kabučio pakraščiu (pav. 117). Šių kabučių rasta tik keliolika — 7 Lamatos kapinyuose: Barvuose, Jurgaičių k. Nr. 7 (Nakaitė L., 1972, p. 115, pav. 8:11), Mockaičiuose (Nagevičius V., 1935, p. 69, pav. 9), Pociuose (Nagevičius V., 1935, p. 73, pav. 8), Stragnuose, Šilinkuose, Vėžaičiuose — 7 egz. (Aberg N., 1919, p. 149; Gaerte W., 1929, p. 314, pav. 255 d). Kai kada prie kilpelės būna stačiakampė plokštelė su kilpelėmis galuose. Kabučio iš Jurgaičių k. Nr. 7 tokia plokštelė 6×1,9 cm dydžio.

Sie kabučiai taip pat randami VIII a. moterų kapuose juosmens srityje — panašiai kaip ir kuršių moterų kabučiai-medalionai.

4. RANKŲ PAPUOŠALAI

4.1. Apyrankės

Jau II—IV a. metalinės apyrankės buvo vienas iš gausiausiai nešiotų papuošalų Lietuvoje, dėvėtos po kelias ant abiejų rankų, buvo gana įvairios (Michelbertas M., 1986, p. 135—149). Paprotys puoštis jomis išliko ir V—IX a., pavyzdžiui, vien Plinkaigalio IV a.—VII a. pradžios kapinyne surinkta apie 180 (Kazakevičius V., 1993, p. 118), Jauneikiuose — 130 (Vaškevičiūtė I., 1987 a, p. 71). Pamažu išgalėjo paprotys turtingesniems vyrams dažniau dėvėti tik vieną masyvesnę apyrankę ant kairiosios, o moterims — puošti abi rankas, dažniausiai vienodomis, kai kada skirtingomis, antai Požerės VII—VIII a. k. Nr. 58 ant mirusiosios vienos rankos buvo rankogalinė, ant kitos — storagalė apyrankė. Vaikams kartais uždėtos visai paprastos — sulenktos iš perkirstos ar sulū-

žusios antkaklės, apyrankės, kaip antai, Maudžiorų VIII a. k. Nr. 153, 162 jos sulenktos iš antkaklės susuktu lankeliu, o to paties kapinyne V—VI a. vaikų kapuose buvo apyrankių iš perkirstos suaugusiojo apyrankės (Valatka V., 1984, p. 22), Plinkaigalio k. Nr. 327 — dvi apyrankės, sulenktos iš perkirstos antkaklės, gabalų.

Dauguma apyrankių žalvarinės, nors pavienių aptinkama ir geležinių: Plaučiškių V a. pilk. Nr. 6 k. Nr. 5 palaidota moteris su pusapvalio pjūvio geležine juostine apyranke kiek plėtojama galais. Galbūt tokios geležinės apyrankės nešiotos ne tiek pasipuosti, kiek kaip magijos priemonė nuo kokių nors negandų. Nedidelė dalis apyrankių — sidabrinės (daugiausia storagalės).

V—X a. nešiotos įvairios apyrankės. Dalis jų formų (juostinės, įvijinės) paveldėtos iš m. e. pirmųjų amžių, kitos būdingos tik šiam laikotarpiui (storagalės, su iškilia trikampė briauna, rankogalinės su išilgine briauna, skardinės trikampaiais plačiais galais). Tame pačiame kapinyne to paties laikotarpio kapuose aptinkamos įvairios apyrankės, pavyzdžiui, V—VI a. Maudžiorų kapuose rastos 88 apyrankės, iš jų juostinių — 60 (68%), storagalių — 10 (11), įvijinių — 11 (12) (Valatka V., 1984, p. 22). Iš Sauginių 28-ųjų V—VI a. apyrankių 50% juostinių, 21% storagalių, 14% įvijinių, 14% su iškilia briauna (Merkevičius A., 1984, p. 20—22). Iš Jauneikių 130-ies V—XI a. apyrankių 28% juostinių, 20% su iškilia briauna, 5% storagalių, 39% įvijinių (Vaškevičiūtė I., 1987 b). Požerės VII—VIII a. kapuose — 52% įvijinių ir 42% rankogalinių apyrankių, o juostinių, storagalių ir kitokių — tik pavienės.

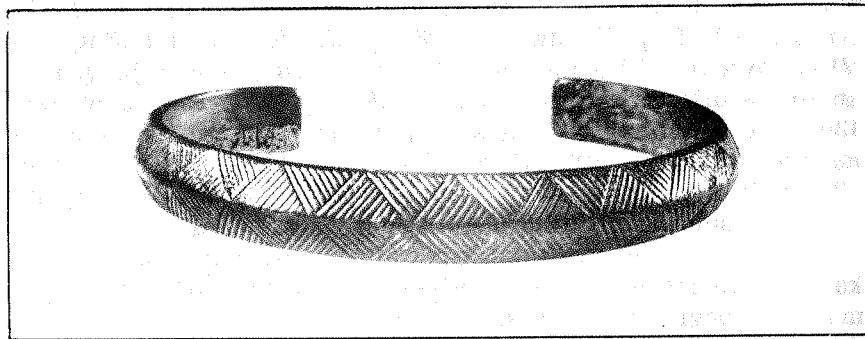
Lietuvoje apie apyrankes specialių darbų nėra, tik dalis jų kartografuota (LAA, 1978, p. 91—96). Ir šiame darbe apžvelgiama tik 10 pagrindinių apyrankių grupių.

4.1.1. Juostinės apyrankės Lietuvoje buvo gana paplitusios jau II—IV a., ypač madingos V—VI a., o vėliau jų reta. Antai IV—VI a. Maudžiorų kapuose jos sudaro 68% visų čia rastų apyrankių, o VII—VIII a. kapuose jų visai nėra. Plinkaigalio IV—VI a. kapinyne jų 71 (39%), VII—VIII a. plačiau naudotos Rytų Lietuvos pilkapių srityje, m. e. I tūkstantmečio pabaigoje vėl paplito ir pajūrio srityje (LAA, 1978, p. 101—104). Jos padarytos iš trikampio, pusapvalio ar keturkampio pjūvio dažniausiai iki 1,6 cm pločio juostelės, daugumos galai kiek platesni ar kiek storesni. Dažniausiai ornamentuoti tik galai, bet kai kurių — ir visas paviršius. Tame pačiame kapinyne randama įvairaus pjūvio juostelės apyrankių (Kazakevičius V., 1993, p. 119; Vaškevičiūtė I., 1978 b, p. 71).

Trikampio skersinio pjūvio juostinės apyrankės yra nuo 0,8—0,9 iki 1,5—1,6 cm pločio. Vienu tik galiukai

papuošti keliais skersiniais ranteliais ar jų grupėmis, kitos išraižytos įstrižų rantelių grupėmis, rečiau — skersiniais ranteliais arba įstrižų brūkšnelių trikampeliais, sudarančiais tarsi pintinį raštą. Būdinga, kad apyrankių galai yra platesni nežymiai, tik Rytų Lietuvos pilkapiuose paplatėjimas ryškesnis, pavyzdžiui, Neravų (Grigiškių) pilk. Nr. 2 rastų apyrankių vidurinė dalis yra 0,5—0,6, o galai — iki 1—1,2 cm pločio (Kuncienė O., 1983, p. 55, pav. 4: 4, 8, 10).

Šios apyrankės atsirado IV—V a. sandūroje (Daujėnų pilk. Nr. 3 k. Nr. 2, Plaučiškių pilk. Nr. 6 k. Nr. 8); ypač būdingos V—VI a. Raginėnuose jų rasta su segėmis trikampe kojele, Jakštaičių—Meškių k. Nr. 90 — su ietigaliu profiliuota plunksna. Daugiausia būna moterų kapuose, rečiau — vyrų (Šarkų k. Nr. 5, Jakštaičių—Meškių k. Nr. 90 ir kt.), vaikų kapuose (Kairėnėlių k. Nr. 9). Pastaruosiuose būna ir neornamentuotų, kai kurios labiau suspaustos — galiukai prasikeičia (Stankus J., 1984, pav. 8: 4). Rytų Lietuvos pilkapiuose jų dar randama VII a. kapuose (pav. 118).

118 pav. Juostinė apyrankė iš Daujėnų, Pasvalio r.

Pusapvalio pjūvio juostinės apyrankės labai giningos trikampio pjūvio apyrankėms. Jos panašaus pločio, kai kurios kiek platesniais galais, beveik vienodai ornamentuotos. Tik dalies jų paviršius išvogotas 2—4 išilginiais grioveliais.

Daugiau jų rasta V—VI a. Lietuvos pajūrio kapinyuose (Reketė, Rūdaičiai, Sūdenai) ir Vidurio Lietuvoje (Eigulių k. Nr. 40, Plinkaigalis k. Nr. 92, 162, 195, 207, 247 ir kitur), šiauriniame šalies pakraštyje (Jauneikių k. Nr. 8, 199, 352, 388). Rytų Lietuvos pilkapiuose jų aptikta ir VII—VIII a. kapuose (Neravai (Grigiškės) Sausiai).

Keturkampio pjūvio juostinės apyrankės yra panašios formos bei dydžio kaip ir trikampio ar pusapvalio pjū-

vio. Dažnai jose įrežti 3 išilginiai grioveliai, tik galiukuose paliktas stačiakampis neornamentuotas plotelis (Kairėnėlių k. Nr. 24 — Stankus J., 1984, pav. 7: 5—10). Jos retesnės negu trikampio ar pusapvalio pjūvio apyrankės. Keturkampio pjūvio apyrankės aptinkamos Vidurio Lietuvos VI—VII a. kapuose (Plinkaigalis k. Nr. 41 ir 52), o siauresnės ir plonesnės — Rytų Lietuvos pilkapių VII—IX a. kapuose (Kuncienė O., 1983, p. 54—55, pav. 4: 3). VIII a. pabaigoje—IX a. masyvesnės juostinės apyrankės imamos nešioti pajūrio srityje (LAA, 1978, p. 101—104). Jos puošnesnės, ornamentas sudėtingesnis (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 182).

4.1.2. Įvijinės apyrankės. Iš siauros trikampės ar pusapvalės juostelės, o kartais iš vielos susuktomis apyrankėmis Lietuvos gyventojai puošėsi beveik du tūkstantmečius — nuo I tūkstantmečio pr. m. e. vidurio iki XIII—XIV m. e. a. Seniausios įvijinės apyrankės rastos Baudėjų lobyje ir Egliškių pilkapiuose (Григалевичене Э., Мерквявичюс А., 1980, p. 58—59, lent. 19: 8, 11, 29: 12, 14, 30: 6). III—IV m. e. a. labiau paplitusios pajūrio rajonuose (Michelbertas M., 1986, p. 147—148).

V—IX a. taip pat daugiausia nešiotos iš trikampės ir pusapvalės juostelės susuktos apyrankės. Vaikų kapuose kartais jų randama iš apskritos ar pusapvalės vielos. Įvijų skeičius visą laiką labai įvairus — nuo 2—3 iki keliolikos. Dalis jų pagražintos skersinių rantelių grupėmis, eglute, zigzagine linija. Dažniausiai išraižyti tik galai. Eigulių k. Nr. 30 su VI a. lankine ilgakoje sege aptiktos dvi apyrankės iš siauros trikampės juostelės, kurių galiukai suploti ir pramuštos skylutės. Vadinasi, kartais prie šių apyrankių kabinti kabučiai ar kokie amuletai. Maudžioruose ir Žasine rasta po vieną 4 apvijų apyrankę iš apvalios vielos nežymiai plonėjančiais galais, kurie sulenkti į mažas kilpeles (Valatka V., 1984, p. 22, pav. 15: 8).

V—VI a. Maudžiorų ir Sauginių kapuose jos sudaro 12—14% visų čia rastų apyrankių. Aptinkamos ir Vidurio Lietuvoje (Eiguliai, Plinkaigalis — Kazakevičius V., 1993, p. 120), gausu pajūrio kapuose su akmenų vainikais (Rubokų k. Nr. 39, Rūdaičių k. Nr. 40, 41, 44, Reketės k. Nr. 28, Tūbausių k. Nr. 38, 40). VII—VIII a. jų daug, ypač vaikų ir moterų kapuose: pavyzdžiui, Požerėje įvijinės apyrankės sudaro apie 52% visų čia rastųjų, Maudžioruose su jomis palaidota apie 9% VII—X a. mirusiųjų. Bene gausiausiai jos šiuo metu buvo paplitusios Šiaurės Lietuvoje (Jauneikiai): sudaro apie 40% visų apyrankių. Nemaža jų ir vakariniuose rajonuose, ypač IX—X a. kapuose, tačiau ten jos daugumos nesudaro (LAA, 1978, p. 93—95). Iš jų išsiskiria VIII—IX a. žiemgalių vyrų įvijinės apyrankės. Jos padarytos iš žalvarinės trikampės, rečiau pusapvalės lazdelės smailėjančiais galais, yra

2—3 apvijų, gana sunkios. Mūvėtos po vieną ant kairiosios rankos (Jauneikių k. Nr. 31, 49, 244 Joniškis, Lieporių k. Nr. 46, Maudžiorai, Pamiškių k. Nr. 17, 22, Žeimelis, Ringuvėnai, pav. 119).

Įvijinių apyrankių itin daug Latvijos teritorijos kuršių, žiemgalių ir sėlių-latgalių kapuose, ypač būdingos VIII—XI a. Tačiau nėra prūsų kapuose (Gaerte W., 1929, p. 289).

Šalia juostinių ir įvijinių apyrankių, nešiotų nuo m. e. pradžios, tenka dar paminėti IV—V a. rankogalines apyrankes, kurių rasta jotvingių ir lietuvių kapuose. Žinoma jų nedaug — 20 iš 8 radimo vietų (Michelbertas M., 1986, p. 140—141).

Kiti apyrankių tipai būdingi tik viduriam geležies amžiui.

4.1.3. Storalės apyrankės turi ploną apvalią vidurinę dalį ir storesnius apvalius, trikampus ar daugiakampius (penkiakampius, aštuoniakampius) galus. Vienių briaunos vos žymios, kitų — ryškios. Dalis šių apyrankių visai neornamentuotos, pagražinti (įkardėlėmis, įmuštomis akutėmis ar jų grupėmis, skersiniais ranteliais ir panašiai) tik storesni galai — briaunelės ar ploteliai tarp jų (pav. 120).

Šios apyrankės būdingos V—VI a. Vakarų ir Vidurio Europos bei Baltijos jūros baseino kraštams (Aberg N., 1919, p. 133; Moorra H., 1938, p. 430—436). Nemaža jų rasta ir baltų gyventuose kraštuose: Lietuvoje žinoma per 60 jų radimo vietų ir daugiau kaip 280 šių apyrankių. Dauguma jų žalvarinės, dalis — sidabrinės. Kai kuriuose paminkluose storalė apyrankių ypač gausu. Pavyzdžiui, Obeliuose rasta 19 (52% visų V—VI a. kapuose rastųjų), Plinkaigalyje — 73 (apie 40% visų čia rastų apyrankių — Kazakevičius V., 1993, p. 118—119), iš jų kelios sidabrinės.

Lietuvoje jos plito V a. pradžioje, ypač būdingos buvo V a. antrai pusei—VI a. Ankstyviausios yra nežymiai storėjančiais galais. Labiausiai mėgtos apskritais ir ovaliais ar pusapvaliais (Greižėnai, Rambynas, Pašėtė) ir daugiakampiais (penkiakampiais — Tūbausių k. Nr. 42, šešiakampiais — Pagrybis, Rūteliai, Vyžiai ar aštuoniakampiais — Kairėnėlių k. Nr. 6, 15, 28, Raginėnų pilk. Nr. 9 k. Nr. 1), rečiau — trikampiiais galais (Pašušvys, Rambynas). Nešiotos visoje Lietuvoje, bet daugiausia radinių — iš Vidurio Lietuvos ir Žemaitijos moterų, vyrų ir vaikų kapų.

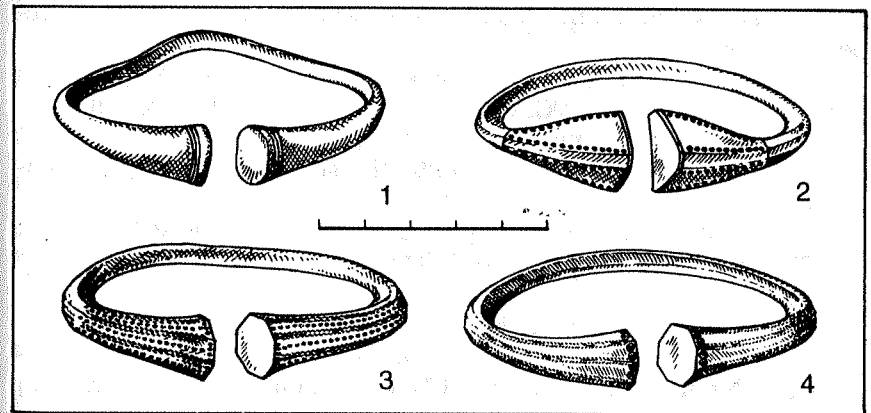
Kuršių, lamatiečių, skalvių ir iš dalies žemaičių srityse išliko paprotys nešioti storalės apyrankes ir VII—VIII a. bei IX a. pradžioje. Šiuo laikotarpiu jos masyvesnės, dažniausiai trikampio ar trapecinio pjūvio galais. Lankelio vidurinė dalis pusapvalio pjūvio, galai kartais 3—4 kartus storesni — platesni už vidurinę lankelio dalį, ornamentuoti. Dalies apyrankių galai vidinėje pusėje įgaubti. Jų rasta moterų ir vyrų kapuose (Požerė, Kašučiai,

119 pav. Įvijinė apyrankė iš Ringuvėnų, Šiaulių r.

Lazdininkų k. Nr. 61, 64, 67, 71 (1980 m.), k. Nr. 85 (1981 m.), Nr. 105 (1982 m.).

Storalė apyrankių lokalinis variantas laikytinas retai randamos apyrankės kanopiniais galais. Jų lankelio vidurinė dalis plona, apskrita, galai staiga paplatėja į išorę, ir apyrankės galas kiek primena arklio kanopą. Tokia apyrankė rasta Rubokuose

120 pav. Storalės apyrankės iš Pašušvio, Kėdainių r.

(Bezenberger A., 1909, pav. 146; Okulicz J., 1973, pav. 239 g); ji turėtų priklausyti V—VI a. Panašios aptiktos Pervalkoje (Kulikauskas P., 1959 a, pav. 14 a), Tilžės apylinkėse (Gaerte W., 1929, pav. 268 c) bei Linkūnų kapinyne (Engel C., 1931 a, pav. 8 e; 1931, pav. 4 r). Pastarąsias vokiečių archeologai datavo VIII—IX a. ar IX a., nurodydami, kad toliau į pietus — Nadruvoje ir Sambijoje — tokių apyrankių nerasta (Engel C., 1931, p. 38). Pastaruoju metu pora tokių apyrankių aptikta Pagrybio V—VI a. kapuose (Vaitkunskienė L., 1986, p. 40—41, pav. 3 : 1, 4 : 5).

Taigi, atrodytų, kad apyrankės kanopiniais galais priklauso V—VI a. (Pagrybio, Rubokų radiniai), o pavienės dar galėjo būti nešiojamos ir VII—VIII a. (Linkūnų radiniai). Dabartiniais duomenimis, jos būdingiausias skalviams ir lamatiečiams, iš jų bus patekusios ir pas žemaičius.

4.1.4. Trikampio pjūvio platėjančiais galais apyrankės kiek masyvesnės, iš vidaus labiau įgaubtos. Jų lankelio vidurinė dalis platesnė (apie 2 cm), o galų plotis siekia tik 3—4 cm. Jos puošnės — ornamentuotas beveik visas paviršius — trikampėlių eilutėmis, pintiniu raštu ir pan.

Jos dar vėlesnės — datuojamos IX a. antra puse — X—XI a. (Volkaitė-Kulikauksienė R., 1970, p. 179—180; Kuncienė O., 1983, pav. 55, pav. 4 : 1, 2) ir žinoma tik keliolika iš 9 radimviečių (LAA, 1978, p. 93).

4.1.5. Apyrankės plačiais trikampiais galais priklauso tam pačiam — storėjančiais ir platėjančiais galais — apyrankių tipui, tik jos iš žalvarinės skardos, yra daug lengvesnės. Apyrankės vidurys siauras (0,5—2 cm pločio), plokščias, kartais nežymiai įgaubtas iš vidaus. Tuo tarpu galai yra 3—7 cm pločio, beveik susiremia, ir apyrankė uždara. Ornamentuoti tik galiukai tiesiomis ar laužytomis skersinėmis linijomis, kartais akučių, trikampėlių ar rombelių eilute.

Jų randama tik moterų kapuose po vieną ant abiejų rankų kartu su vėlyvomis lankinėmis žieduotosiomis segėmis, smeigtukais trikampe reljefiniu ornamentu puošta galvute, kryžiniais smeigtukais su mėlyno stiklo akutėmis, su medaliono formos kabučiais ir kt.

Anksčiau jos buvo datuojamos VII—VIII (Aberg N., 1919, p. 136), vėliau — VIII—IX a. (Volkaitė-Kulikauksienė A., 1970, p. 179).

Lietuvoje žinoma 16 jų radimviečių ir daugiau kaip 120 tokių apyrankių (žr. LAA, 1978, p. 93; be to, Genčių k. Nr. 206, Lazdininkų k. Nr. 13, 22, 23, 56, 57, 181 (1976 m.), k. Nr. 36 (1979 m.) ir kelios atsitiktinės). Iki šiol jos buvo aptiktos tik kuršių ir lamatiečių kapinyuose. Toliau į pietus — skalvių teritorijoje

(Linkūnų kapinyne) — jų nerasta (Engel C., 1931 a, p. 323), Latvijos Kurše — vos kelios.

4.1.6. Apyrankės trikampe iškilia briauna vien tik žalvarinės, 1,5—2 cm pločio, ties viduriu, turi iškilį trikampe išilginę briauną, kuri užima apie pusę viso apyrankės pločio. Vienu apyrankių iškilioji briauna masyvi, kitų — iš vidaus kiek įdubusi ar tuščiavidurė. Paprastai tuščiavidurė būna platesnių apyrankių. Abi briaunos pusės dažnai pagražintos iš trikampėlių sudarytų raštu, rečiau akutėmis, įkartėlėmis, bet pasitaiko ir visai neornamentuotų (pav. 121, 122; Merkevičius A., 1984, pav. 8 : 3, 4, 20 : 15; Tautavičienė B., 1984, pav. 10 : 2, 3).

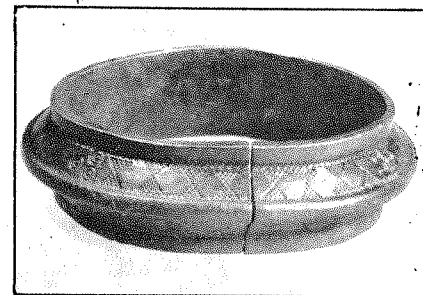
Apie šias apyrankes rašoma gana seniai (Moora H., 1938, p. 440—444; Puzinas J., 1938, p. 268—269); jos buvo datuojamos V—VII a., apyrankės tuščiavidurė briauna skiriamos VII a. Dabartiniai Šarkų, Sauginių Jauneikių ir Plinkaigalio kapinytų tyrinėjimai parodė, kad jos būdingos tik V—VI a. moterų kapams, dažnai randamos su ankstyvais nuokamieniais smeigtukais. VII a. kapuose jų jau nėra (Kazakevičius V., 1993, p. 120; Vaškevičiūtė I., 1987 a, p. 71—72).

Daugiausia jų žemaičių ir žiemgalių kapinyuose, tik keletas aptikta gretimuose aukštaičių (Gaužiai; Plinkaigalio k. Nr. 121, 128) paminkluose. Iš viso žinoma apie 30 jų radimviečių ir daugiau kaip 100 apyrankių, daugiausia — 30 Jauneikiuose (LAA, 1978, p. 91—92; be to, Gaužiai, Lieporiai, Migoniai, Maudžiorai, Plinkaigalis, Šalnaičiai).

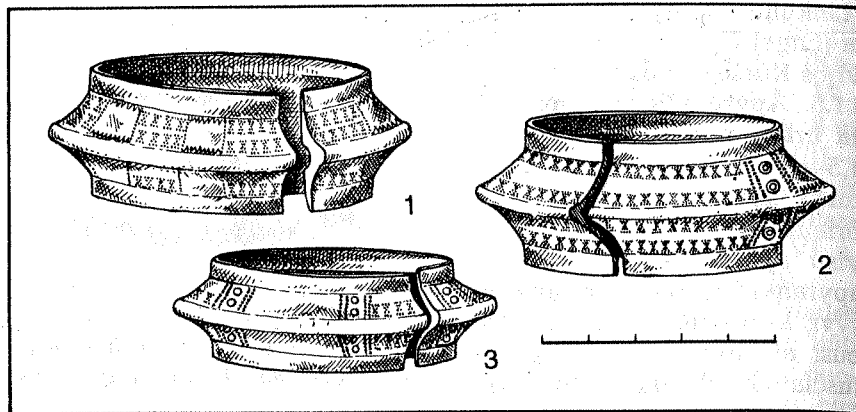
Latvijoje jų taip pat daugiausia rasta žiemgalių paminkluose (Latvijas... 1974, p. 161; Moora H., 1938, p. 440—441; Urtāns V., 1977, p. 33), keletas — Estijoje, Suomijoje (Moora H., 1938, p. 444).

4.1.7. Cilindrinių (rankogalinių) skardinių apyrankių su žemu išilginiu gūbreliu ar briaunele nedaug. Viena tokia 3,3 cm pločio pagražinta akutėmis apyrankė tuščiavidurė briaunele ties viduriu rasta Velikuškių piliakalnyje (LLM, 1958, pav. 343), kita — panaši, tik neornamentuota — Dūkšte (LLM, 1958, pav. 344). Jos datuojamos V—VI a.

Dar dvi panašios 2,8 cm pločio apyrankės rastos Pagrybyje. Nuo pirmųjų jos skiriasi tuo, kad pastarųjų pakraščeliai pastorinti, prie briaunos smulkūs įmušti trikampėliai. Jos datuojamos VI a.

121 pav. Apyrankė su trikampe iškilia briauna iš Rudiškių, Joniškio r.

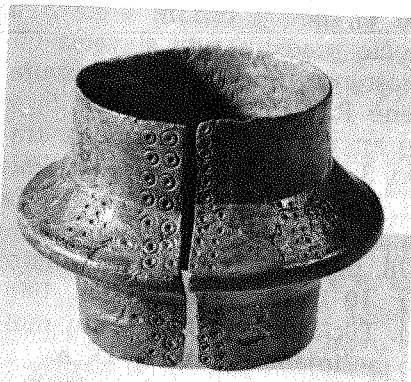

122 pav. Apyrankės su trikampe iškilia briauna iš Jauneikių, Joniščio r.: 1 — kapas 414, 2 — kapas 439 ir 3 — kapas 392

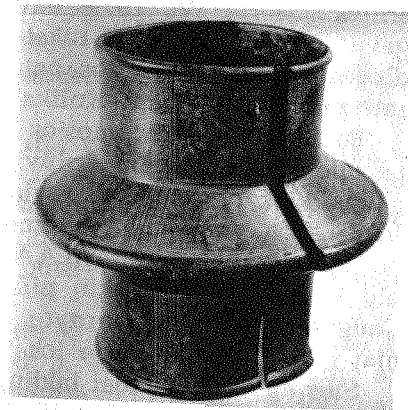
Tokių apyrankių reta už Lietuvos ribų. Panaši apyrankėlė iš Rytų Latvijos Lejasuokėnų pilkapiu vaiko kapo datuojama VI a. pabaiga (Šnore E., 1993, p. 62, lent. 6 : 13). Kita 3,5 cm pločio neornamentuota skardinė apyrankė su siaura išilgine briaunele rasta Estijoje V a. antros pusės—VII a. pradžios kapinyne ir laikoma baltiškos kilmės (Mandel M., 1976, p. 57, lent. 6 : 3).

4.1.8. Apyrankės iškilia trikampe briauna. Atrodo, kad platesnės apyrankės trikampe iškilia briauna buvo **rankogalinų** prototipas. Jos yra cilindro formos, iš plonesnės ar storesnės skardos, ties viduriu turi iškilį aukštą išilginę briauną. Galai dažniausiai beveik liečiasi. Forma jos artimos apyrankėms su trikampe iškilia brauna, todėl kartais manoma, kad rankogalinės bus kilusios iš jų (Puzinas J., 1938, p. 269). Rankogalinių apyrankių plotis (cilindro ilgis) siekia nuo 4—5 iki 14 cm. Vyrauja 5—10, tik pavienės būna 12—14 cm pločio (Jauneikių k. Nr. 465 ir kitur). Dalies jų paviršius rūpestingai nulygintas, tiesiog nušlifluotas, pakraščiai nežymiai pastorinti pusapvaliu ranteliu. Apyrankių galus kartais puošia įmuštų akučių eilutė, zigzaginė įkartėlių linija, o šonus — iš smulkių taškučių ir įkartėlių sudarytas ornamentas — dvi ar keturios skersinės juostos iš rombėlių, akučių grupių. Kai kuriose iš įkartėlių sukomponuotos netaisyklingos svastikos ar kitos figūros (pav. 123, 124; Tautavičius A., 1984, pav. 12, 13 : 3, 14 : 3, 4, 16 : 6).

Šių apyrankių randama moterų kapuose dažniausiai poromis — po vieną ant abiejų rankų kartu su nuokamieniais bei kiaurakryžmiais smeigtukais (Požerė, Jauneikiai). Todėl žemaičiuose jos datuojamos VII—VIII a. (Тавтавичюс А., 1970), o Žiemgaloje jų

123 pav. Rankogalinė apyrankė iš Jauneikių, Joniščio r., kapo 412

124 pav. Rankogalinė apyrankė iš Požerės, Šilalės r.

kol kas aptikta tik VII a. kapuose (Jauneikiai). Dalis archeologų jas datuoja IX—X a. (LAB, 1961, p. 490; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 178—179), nors iki šiol Lietuvoje nė viename tyrinėtame šio laikotarpio kape jų dar nebuvo.

Iki šiol žinomos 24 jų radimvietės: 16 — žemaičių, 8 — žiemgalių teritorijoje, iš kurių į muziejus pateko per 56 tokias apyrankes (žr. LAA, 1978, p. 92—93, žemėl. 54 : 2, be to, Burbiškiai, Lingės, Medsėdziai, Pakalniškiai, Paupynis, Rūteliai, Jauneikiai).

Latvijoje tokių apyrankių rasta Žiemgalos VII a. paminkluose su ramentiniais smeigtukais, ankstyvomis balnelinėmis antkaklėmis (Latvijas..., 1974, lent. 43; Graudonis J., 1978, pav. 10 : 20), žinomos ir iš latgalių moterų VII—VIII a. kapų (Šnore E., 1987, p. 21, lent. 5 : 5—8; 1993, p. 62).

4.1.9. Masyvios apyrankės kiek storesniais galais pusapvalio, keturkampio ar daugiakampio pjūvio apie 0,9—2,5 cm pločio lankeliu. Beveik visas jų paviršius ornamentuotas. Tai Lietuvos pajūryje, ypač kuršių srityje (vien Palangoje jų rasta apie 150) paplitusios apyrankės, datuojamos IX—XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 180, pav. 30; LAA, 1978, p. 95—97).

4.1.10. Vytinės apyrankės rastos tik dvi — Plinkaigalio vyro k. Nr. 37 ant dešinėsios rankos (Kazakevičius V., 1993, p. 121, pav. 109). Jos vytos iš 5 vielų, galai plonėja, baigiasi kilpele ir kabliuku, kaip ir VI—VIII a. vytinių antkaklių; rastos kartu su dviem storagalėmis daugiakampiais galais apyrankėmis bei ilgakoje bei trikampe kojele segėmis, datuotinos V—VI a. Vytinių apyrankių rasta ir likusioje baltų teritorijoje. Paskelbta tik viena m. e. I tūkstantmečio antra puse datuojama apyrankė iš prūsų

srities (Gaerte W., 1929, pav. 236 e), bet ji uždara — suvytais galais, primena m. e. II tūkstantmečio pradžios rytų slavams būdingas apyrankes, kurios baltų kraštuose, taip pat ir Lietuvoje, reti radiniai (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971, p. 29, pav. 5).

Paminėtinos vadinamosios karių apyrankės. Jos masyvios, trapecinio ar keturkampio pjūvio (iki $3,5 \times 1$ cm) siaurais, aukštais galais, kiek plonesnės ties viduriu. Keliolika šių apyrankių rasta VIII—XI a. žemaičių ir žiemgalių kapinyuose ir kelios — sėlių bei lietuvių pilkapuose (LAA, 1978, p. 96—97, be to, dar Šukionių k. Nr. 42, Visėtiškių pilk. Nr. 10 ir 13, Žvilių k. Nr. 160). Dauguma jų yra iš suardytų kapų. Tik Šukionių bei Žvilių radiniai rodo, kad Lietuvoje jos buvo nešiojamos ir VIII—IX a.

Šios apyrankės labai būdingos Latgalai (ten jų rasta apie 300), o pavienių aptikta ir Latvijos Žiemgalos IX—XI a. kapuose (Daiņa J., 1974).

4.2. Žiedai

V—VIII a. žiedai nebuvo madingi. Pavyzdžiui, Obeliuose iš 98-ųjų V—VI a. mirusiųjų tik 14 palaidota su žiedais, Plinkaigalyje pastarųjų rasta perpus mažiau negu apyrankių (Kazakevičius V., 1993, p. 121—122). Žiedais puošėsi ir moterys, ir vyrai, retkarčiais ir vaikai, dažniausiai tik po 1—2, dėvėjo juos ant vienos ir ant abiejų rankų. Didesnis žiedų skaičius V—VIII a. kapuose retai aptinkamas: tik viename kitame rasta 4—5 ar net 8 žiedai (Pagrybio k. Nr. 184, 193 — Vaitkunskienė L., 1985, p. 75; Obelių k. Nr. 188 — Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988, p. 19, pav. 16). Gausiau jų IX—X a. kapuose.

V—X a. puošėsi vien įvijiniais ir juostiniais žiedais. Nedaugelis jų kiek puošnesni. Gal todėl šie papuošalai iki šiol nesusilaukė Lietuvos archeologų dėmesio.

4.2.1. Įvijinius žiedus baltų gentys nešiojo, ko gero, nuo m. e. pradžios. V—X a. jie buvo susukami iš plonesnės apvalios, storesnės pusapvalės ar trikampės vielos, rečiau — iš siauros juostelės. Vyrauja 3—6 apvijų žiedai. Absoliuti jų dauguma yra žalvariniai, tik pavieniai — sidabriniai (Taurapilio pilk. Nr. 5), dauguma jų neornamentuoti, tik keletas žiedelių viela su skersinėmis įkartėlėmis (Rubokai, Rūdaičių k. Nr. 5, 15).

Nedidelį įvijinių žiedų pogrupį sudaro žiedai su platesne vidurine apvija, kuri kartais ornamentuota akutėmis, įkartėlėmis, duobutėmis (Rūdaičių k. Nr. 34, Reketės k. Nr. 27 — Navickaitė-Kuncienė O., 1968, pav. 24 : 7, 8; Čiobiškis, Karmazinais ir kitur). Puošniausias iš šių žiedų rastas VIII a. kape Kyburiuose — jo platesnė dalis padengta plona sidabro plokštele su išpaustomis

akutėmis (Markelevičius J., 1972, pav. 11 : 2; Tautavičienė B., 1981, pav. 80). Kunigiškių—Pajevonių piliakalnyje aptiktojo vidurinė — platesnė — apvija puošta akutėmis (Kulikauskas P., 1982, p. 73—74).

Žiedai su platesne vidurine apvija paplito V—VI a. Labūnavos k. Nr. 2 ir 3 jie rasti su ankstyvais — V a. nuokamieniais smeigtukais, su V—VI a. storagalėmis apyrankėmis ir lankinėmis segėmis trikampe kojele — Plinkaigalio k. Nr. 19, 20, 81 (Kazakevičius V., 1993, p. 122). V a. antra pusė—VI a. datuojami ir tokie žiedai iš jotvingių kapų (Jaskanis D., 1963, p. 306, lent. 8 : 2). Tokie žiedai V—VI a. buvo paplitę ir kitose baltų gentyse už Lietuvos teritorijos (Moor H., 1938, p. 462). Taigi, Lietuvoje aptikti V—X a. įvijiniai žiedai nesiskiria nuo prūsų ir jotvingių genčių žiedų (Gaerte W., 1929, pav. 236 b, c; Bałtowie, 1981, pav. 51).

Įvijinių žiedų daugiau randama nuo VIII a. antros pusės kuršių kapinyuose: čia jie masyvesni, vidurinė apvija kartais ne tik platesnė, bet ir storesnė, kai kurių su ryškia išilgine briauna, dažnai ornamentuota įkartėlėmis, įmuštais trikampėliais, akutėmis. Žiedinės įvijos kada ne kada užmautos ant antkaklės, ant pasaginių segių, iečių kotų ir kitur. IX—X a. įvijinių žiedų ar žiedinių įvijų iš kuršių kapynų yra daug, bet tik dalis jų puošė mirusiųjų rankas, o kiti — įvairius daiktus.

4.2.2. Juostiniai žiedai sulenkti iš 0,5—1,6 cm pločio žalvarinės juostelės, neuždari (kartais galai vos liečiasi, kai kada likęs didesnis ar mažesnis tarpelis), dauguma neornamentuoti, dalis — iš juostelės su vos žymiais išilginiais grioveliais. Jie aptinkami rečiau negu įvijiniai. Nešioti m. e. I tūkstantmečio viduryje — antroje pusėje: jų rasta keliuose IV a. pabaigos—VI a. kapuose Eiguliuose (Puzinas J., 1938, pav. 55 : 6—8), V—VI a. Plinkaigalio kapuose (Kazakevičius V., 1993, p. 122—123) ir kitur. Dalis tokių žiedų, atrodo, padaryti tiesiog įkapėms. Pavyzdžiui, Maudžiorų VIII—IX a. k. Nr. 333 rasti 3 žiedai, sulenkti iš 0,6—0,9 cm pločio žalvarinės juostelės, galai su ryškiomis kirtimo žymėmis, nelyginti.

Įdomūs yra juostiniai žiedeliai iš siauros žalvarinės juostelės, kurios galai įskelti ir susukti į sraigeles išorėn. Tuo būdu gaunamas žiedelis tarsi su akute iš 4 sraiginių įvijų (Cegelnė). Tokie žiedai reti, paplitę plačioje Rytų ir Šiaurės Europos teritorijoje, naudoti nuo II—III a. (Gaerte W., 1929, pav. 178 b; Moor H., 1938, p. 462) iki pat XI—XII a. (Pavirvytės k. Nr. 75).

Turėta ir puošnesnių žiedų. Užpelkių (prie Palangos) k. Nr. 33 rastas 0,5 cm pločio juostelės žiedas su prie jo prilydyta beveik

2,5 cm skersmens plokštele-akute, papuošta rantytos vielos grandelėmis ir mėlyno stiklo akute (Bliujienė A., 1988, p. 76, pav. 9).

5. DIRŽAI

M. e. pradžioje iš antikos kraštų Europoje išplito diržų mada. Jie įvairaus pločio, su geležine ar žalvarine (rečiau sidabrine) sagtimi. Diržų galai papuošti įvairios formos apkalais. Siauri dirželiai su mažomis sagtelėmis buvo naudojami pentinams prisegti, apavo aulams žemiau kelių suveržti.

II—IV a. kaustytais diržais jau puošėsi ir vakariniai baltai, juos dėvėjo ne tik vyrai, bet ir moterys (Madyda-Legutko R., 1984, p. 121). Lietuvoje iš to meto turime apskritų (Barzdūnai, Palanga), keturkampių ir D formos sagčių, pavienius puošniau apkaustytus diržus (Šaukėnų k. Nr. 19).

V—VII a. kapuose gana gausiai randama geležinių ir žalvarinių, retkarčiais sidabrinių, ovalių sagtelių storesne ar platesne priekine dalimi, gana stambiu liežuvėliu, kuris kartais turi stačiakampį plotelį ar kryžmą prie rėmelio. Tokios sagtelės gana retos ir Suomijoje bei Švedijoje. Turbūt į baltų žemes ir Skandinaviją jos atėjo iš Vakarų Europos kraštų, kur buvo ypač madingos nuo VI a. antro ketvirčio iki pat VIII a.; kai kurių liežuvėlis pagražintas net brangakmeniais (Erä-Esko A., 1986, p. 81—82). Galbūt, baltų amatininkai darė sagtis panašias į Vakarų Europos (pav. 125).

Rytų Lietuvai būdingos nedidelės — iki 3×4,5 cm — daugiausia geležinės ovalios sagtelės platesne, kartais kiek įgniaužta priekine dalimi. Priekinė sagtelės dalis neretai išraižyta skersiniais ranteliais, jų grupėmis, tinkleliu. Kai kurie liežuvėliai prie rėmelio būna papuošti įkartelėmis. Neravų pilkapiuose rastos 26 sagtelės, keliolika — Pamusių pilkapiuose. Aptinkama ir Užnemunėje (Vilkiautinis — Kulikauskas P., 1977, p. 88—89, pav. 9 : 6, 7), Pakalniškiuose (Šakių r.) ir kitur. Šios sagtelės greičiausiai nukaltos (geležinės) ir lietos (žalvarinės) vietinių meistrų. Tokios sagtelės V—VI a. buvo paplitusios dideliuose Rytų, Vidurio ir Šiaurės Europos plotuose (nuo Juodosios jūros pakrančių, Dunojaus ir Reino pietuose iki Pabaltijo). Archeologai bando jas skirstyti į tipus — lokales-chronologines grupes, kartais jų išskiriama net 12 (Бажан И.А., Каргапольцев С. Ю., 1989).

Rečiau randama žalvarinių (Grabijolai), geležinių (Varapniškės — LLM, 1966, pav. 17) ar sidabrinių (Borova (Šilinė)) ovalių sagtelių stora, kai kurių — daugiakampe priekine dalimi be įgniaužimo. Jos būdingos tik V—VI a. kapams, aptinkamos Vidurio Lietuvos kapuose (Plinkaigalio k. Nr. 2, 144, 146, 153 ir kt., Kalniš-

kiai, LLM, 1966, pav. 85), taip pat žemaičių kapinyuose (Maudžiorų k. Nr. 9, 12 — Valatka V., 1984, pav. 8 : 10, 11), o retai aptinkamos pajūryje.

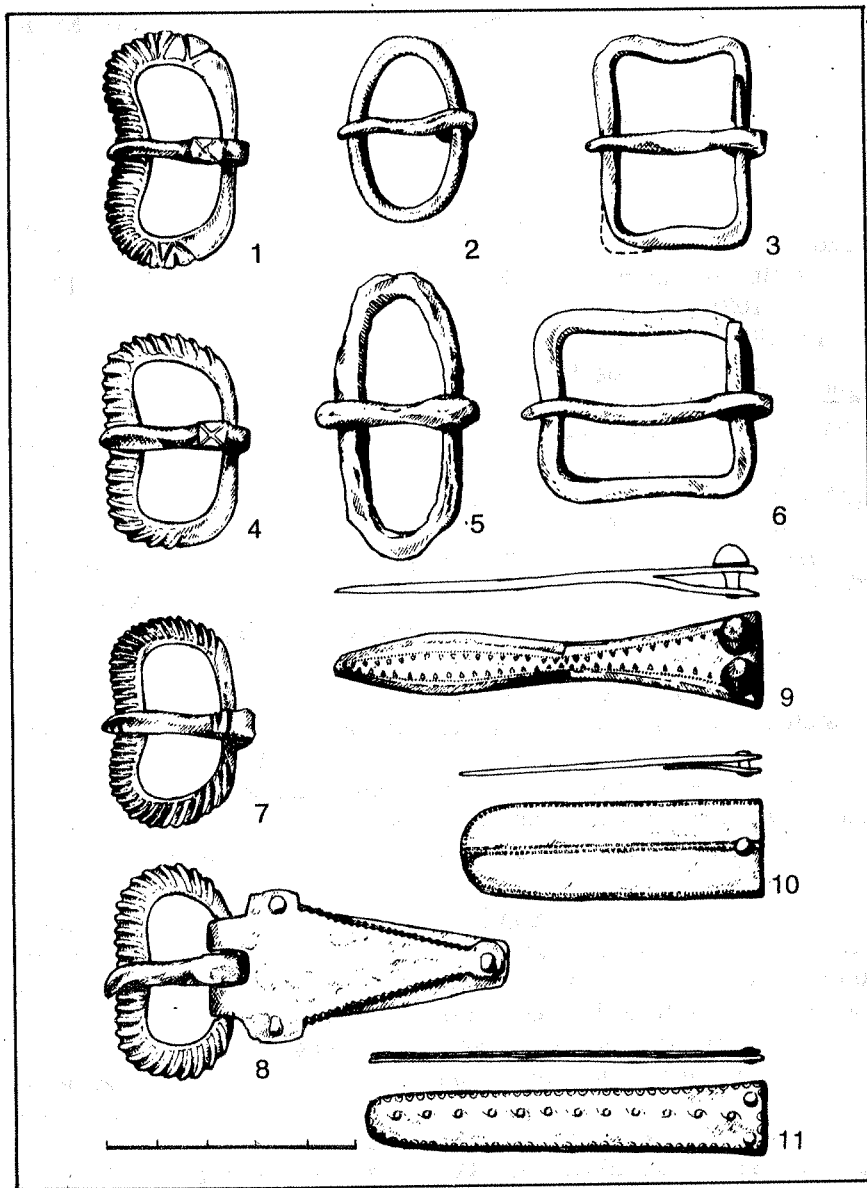
Retkarčiais diržas prie sagtelės pritvirtintas pailgu stačiakampiu (Sudota) ar pusapvaliu (Degsnė—Labotiškiai, Borova (Šilinė)) apkalu.

Ovalios sagtelės su stačiakampį skersinį ar kryžmą turinčiu liežuvėliu yra būdingos ir piečiau nuo Lietuvos gyvenusioms baltų gentims — žinomos iš Sambijos, Galindos (Aberg N., 1919, p. 107—108; Gaerte W., 1929, p. 228), Pagudės ir Pamedės (Bałtowie, 1981, pav. 43). Jos kildinamos iš Romos provincijų; V—VI a. buvo madingos Vidurio Europoje, Skandinavijoje, o rytuose — iki Kubanės (Aberg N., 1919, p. 109; Moora H., 1938, p. 473—475). Ovalios sidabrinės sagtelės su puošniais sidabriniais paaukuotais ir pusiau brangiais akmenimis inkrustuotais apkalais pritvirtinti prie diržo V a. antroje pusėje—VI a. ypač buvo mėgstamos germanų ir padunojės sričių gyventojų (Die Germanen, 1983, p. 407, lent. 16, pav. 102). Pavienių pateko ir į Lietuvą — aptikta Taurapilyje (pav. 52), Vilkyčiuose (Werner J., 1977, pav. 4 : 4).

VII—VIII a. ovalias sagtis Lietuvoje ir kaimyninėse srityse keičia keturkampės, kartais kiek įgniaužtais šonais. Jų rasta ir šių amžių Latgalos kapinyuose (Šnore E., 1987, p. 14, lent. 8 : 6). Nešiotos dar ir D formos sagtys. Vienos ir kitos — paprastesnės, beveik visada geležinės, neornamentuotos. M. e. I tūkstantmečio pabaigoje—II pradžioje vėl imta naudoti puošnesnes, dažniausiai žalvarines pailgas penkiakampes sagtis, kartais kiek įgniaužtais šonais. Jos ypač išplito pajūrio srityje dėl skandinavų kultūros poveikio.

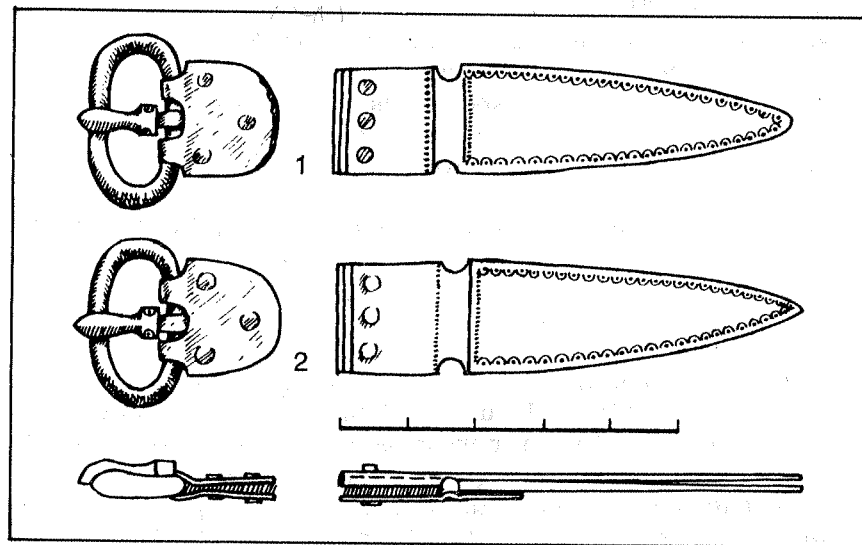
V—VI a. Vidurio ir Šiaurės Europoje buvo madinga pailgu ornamentuotu apkalu pagražinti ir diržo galą. Ypač būdingi apkalai, kurių vienas galas stačiai nukirstas ir 2—3 vinutėmis su didelėmis pusrutulio formos galvutėmis pritvirtintas prie diržo galo, o kitas apkalo galas smailesnis ar apvalesnis. Kai kada apkalas ties viduriu kiek išmaugtas, o paviršiuje įmušti įvairūs įkartelių, akučių raštai. Baltų žemėse tokių diržų galų apkalų gausiausia prūsų srityje; čia jie dažnai padengti sidabro plokštele (Tischler O., Kemke H., 1902, lent. 11; Aberg N., 1919, p. 33—34; Gaerte W., 1929, pav. 227 d-g).

Sukaupta archeologinė medžiaga leidžia teigti, kad panašiais žalvariniais ar sidabriniais (rečiau geležiniais) apkalais diržų galai V—VI a. puošti ir Lietuvoje. Tokie apkalai ir pentinų dirželių galų (Taurapilio pilk. Nr. 5, Degsnė—Labotiškiai, pav. 126) ir apavo dirželių (Plinkaigalis). Krikštonyse buvo išlikę vienas 8 cm il-

125 pav. Sagtelės ir apkaliukai: 1 — Neravai (Grigiškės), Trakų r., pilkapis Nr. 12, kapas 1, 2 — pilkapis Nr. 7, kapas 5, 3 — pilkapis Nr. 16, kapas 2, 4 — pilkapis Nr. 20, kapas 1, 5 — Papiškės, Varėnos r., pilkapis Nr. 19, 6 — Neravai, pilkapis 4, 7 — Vilkiatutinis, Varėnos r., pilkapis 1, kapas 2, 8 — Papiškės, pilkapis Nr. 20, 9 — Pagrybis, Šilalės r., 10, 11 — Krikštūnys, Lazdijų r., kapas 1

gio, 1,5 cm pločio, kitas — atitinkamai 6 ir 2 cm apkalas (Kulikauskas P., 1959, p. 74—75, pav. 4 : 1, 6). 8,8 cm ilgio, 0,9 cm pločio toks dirbinys žinomas iš suardytų Pagrybio kapų. Tarsi dvigubas — su įgniauztu galu, sidabru padengtas diržo galo apkalas rastas V a. Plinkaigalio k. Nr. 50 — jis 8,5 cm ilgio, 3,6 cm pločio, prie diržo prikaltas 3 vinutėmis didesnėmis pusrutulio formos galvutėmis, pakraščiais ir ties viduriu — eilutės įmuštų taškučių ir trikampėlių-lapelių (Tautavičienė B., 1981, pav. 88). Panašus sidabrinis apkalas, aptiktas Švėkšnos apylinkėse, yra 11 cm ilgio, 3,4—4,5 cm pločio, kukliau ornamentuotas (Tautavičienė B., 1981, pav. 89). Panašių tik skirtingai ornamentuotų diržo galo apkalų rasta Pomeranijoje (Madyda-Ledutko R., 1984, pav. 10 : 2). Bene puošniausias diržo galo apkalas rastas Pagrybio k. Nr. 97. Jis daugiau kaip 5 cm ilgio (apkalo galas su vinutėmis prikalti prie diržo nulaužtas), 1,1 cm pločio, apvaliu galu ir profiliuotais šonais, ant kurių stilizuotos gyvulio (žirgo?) galvutės (Вайткунскене Л., 1987, p. 102, pav. 2).

126 pav. Pentinių dirželių sagtelės ir apkaliukai iš Degsnės—Labotiškių, Molėtų r., pilkapis Nr. 6

Diržo paviršius V—VII a. buvo puošiamas retai. Įdomių diržo apkalų su ovalia sidabrine sagtele 1985 m. rasta Kalniškiuose. Be liežuvėlio formos diržo galo 2,5 cm pločio apkalo, rastas apskritas 2,5 cm skersmens ornamentuotas apkaliukas ir kitas sidabrinis trapečijos formos 4,6 cm ilgio apkalas su 6 vinutėmis viename 3,3 cm pločio gale, o kitas galas baigiasi cilindriško formos

pastorinimu. Atrodo, kad tai perpetės liekanos. 1988 m. Vidgriuose turtingame vyro k. Nr. 30, datuojamame V a. pabaiga—VI a., krūtinės srityje aptikta sidabriniais kūgeliais, keturkampe sidabrine plokštele ir sidabrine tūta puošta perpetė su ovalia geležine sagtimi (Šimėnas V., 1990, p. 102; Vedrickienė L., 1990). Sidabrinė plokštelė ir tūta buvo paausutos. Prie perpetės, atrodo, buvo prikabintas durklas. Panašių perpečių liekanų rasta ir Marvelės kapinyne. Pirmo tūkstantmečio viduryje kartais sidabru puošiami ir pentinų dirželiai. Tokie dirželiai aptikti Taurapilio pilkapyje Nr. 5.

V—VII a. diržų plotis neaiškus. Iš jų galų apkalų atrodytų, kad jis tik 1,5—3,5 cm. Tačiau iš geriau išlikusių puošnesnių germanų diržų matyti, kad jie buvo apie 3 kartus platesni už ovalią sagtelę. Sagtelėi pritvirtinti ir užsegti naudoti tik siauri liežuvėliai diržo galuose (Die Germanen, 1983, pav. 144). Tikriausiai ir baltų gentys pagal Europos madą kartais nešiojo plačius (iki 10—14 cm) diržus.

VIII a. Jurgaičių k. Nr. 13 rastas 2 cm pločio diržas su dviem išilginėmis eilėmis žalvarinių vinučių žemo kūgio formos galvutėmis, o k. Nr. 16 buvo išlikusi 2,8 cm pločio diržo dalis, papuošta 0,6×2 cm dydžio skersiniais apkalėliais. Taigi, VIII—IX a. lamatiečiai dėvėjo 2—3 cm pločio diržus, kurie buvo pagražinti vinučių stambiomis galvutėmis eilėmis arba skersiniais apkalėliais.

VIII a. Kiauleikių vyrų kapuose (Nr. 2, 5, 15, 16, 31, 34, 42) aptikti diržai, susukti į spiralelę ir padėti mirusiajam juosmens srityje (Danilaitė E., 1961, p. 121), papuošti skersinėmis siauromis plokštelėmis arba alavinių vinučių pusrutulio formos galvute eilėmis. Iš geriau išlikusių dažnai ištisai skersinėmis plokštelėmis padengtų diržų matyti, kad VIII—X a. kuršiai dėvėjo siaurus — apie 2,5—3 cm pločio — diržus iš dvigubos odos. Abu diržo kraštai buvo atlenkiami į viršų ir visas paviršius apkalamas siauromis skersinėmis plokštelėmis, o galas aplenkiamas sulenktu žalvarinės skardelės apkalu (Palanga). Iš kuršių IX—X a. pavieniai tokie diržai pateko ir į žemaičių sritį (Байткунскене Л., 1985, p. 72, pav. 4).

Be apkaustytų diržų, matyt, buvo nešioti ir paprasti, juostos, o darbo metu (panašiai kaip XIX a.—pantis) galėjo būti naudojami ir paprastas virvagalys.

Siauri dirželiai su tokiomis pat sagtelėmis ir panašiais kaip drabužiui sujuosti apkalais naudoti turtingųjų pentinams prie apavo pritvirtinti, o kartais ir apavui — aulams užveržti žemiau kelių. Tada tokių sagtelių randama šalia blazdikaulio (Jovaiša E., 1978, p. 170—172, pav. 2 : 9; Kazakevičius V., 1993, p. 124—125).

6. APAVO IR KOJŲ PAPUOŠALAI

Ryškesnių apavo pėdsakų šio laikotarpio kapuose pirmą kartą aptikta 1977 m. Plinkaigalyje V a. pabaigos—VI a. vyro kape Nr. 2 (Jovaiša E., 1978). Išlikusi juoda organinė medžiaga bei sagtelės rodė, kad nešiotas odinis apavas ilgais (iki kelių) aulais. Kad pastarieji nesmuktų, žemiau kelių buvo suveržiami įvertu 1,7 cm pločio odiniu dirželiu, užsegamu ovalia sagtele. Dirželio galą puošė 9 cm ilgio žalvarinis apkalas. Vėliau vaikų, paauglių ir vyrų kapuose Nr. 44, 45, 54, 61, 117, 180 rastos menkos tokio pat apavo liekanos (Kazakevičius V., 1993, p. 124—125).

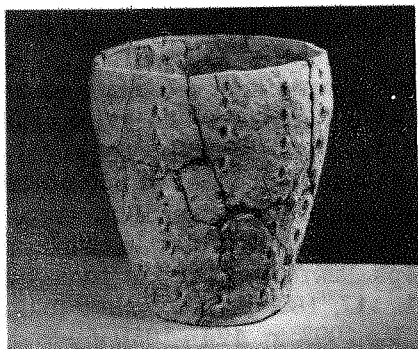
Vyrų apavas ilgais, kelius siekiančiais aulais Europoje buvo madingas kelis šimtmečius. Panašiai apsiavęs vaizduojamas ir Karolis Didysis.

Vietiniu bruožu laikytinas kairiosios kojos apavo puošimas čiuornos srityje keliomis įkabintų spurgelių eilėmis. Tai pastebėta dar 1948 m. tyrinėjant Linksmučių VIII a. vyrų kapus Nr. 20 ir 21. Viename jų šalia spurgelių buvo ir maža sagtelė (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1951, p. 299—300, pav. 6). 1985 m. kairiosios kojos blazdos prie čiuornos puošimas pastebėtas Stungių k. Nr. 10 (koją juosė 4 horizontalios eilės spurgelių — Dakanis B., 1986, p. 46) ir 1988 m. Šukionių vyrų k. Nr. 2, 4, 9 (Šimėnas V., 1990, p. 106). Panašūs radiniai aptikti VII—VIII a. Maudžiorų vyrų k. Nr. 140, 212, 249, 252, 256. K. Nr. 212 ir 249 buvo išlikusios kelios smulkių žalvarinių spurgelių eilės, sudariusios apie 4,5 cm pločio juostą, supusią blazdikaulį prie čiuornos. Išsiskiria Maudžiorų VIII—IX a. vyro k. Nr. 141 aptiktas kairiosios kojos apavo (?) papuošimas — blazdikaulis prie čiuornos buvo apvyniotas apie 150 cm ilgio žalvarine grandinėle (Valatkienė L., 1980, p. 88).

Taigi, kairiosios kojos apavo prie čiuornos puošimas VII—IX a. spurgeliais ar grandinėle yra būdingas žemaičių ir žiemgalių gentims.

Šis reiškinys retesnis moterų kapuose, tačiau, pavyzdžiui, VI—VII a. apardytame Jauneikių k. Nr. 399 kairioji koja prie čiuornos irgi buvo apvyniota žalvarine grandinėle su į ją įkabintais 5 žalvariniais trikampiais kabučiais. Viename suardytame Maudžiorų VII—IX a. kape prie abiejų blazdikaulių arčiau čiuornos rasta po keletą rombinių 1,9×2,2—2,4×2,4 cm dydžio žalvarinių skardelių-kabučių su skylute viename kampe ir centre įmušta akute arba iš įkardelių sudarytu kryžiumi. Tik neaišku, ar skardelėmis buvo puoštas apavas, ar apatinis drabužio kraštas — tarkim, prijuostės kampai.

KERAMIKA IR KITA BUITINĖ MEDŽIAGA

1. KERAMIKA

Šio laikotarpio keramiką pažįstame menkai. Archeologų ji ne labai nagrinėjama dėl savo paprastumo. Be to, šių radinių yra mažiau kaip iš I—IV a. paminklų. Piliakalnių V—X a. kultūriniame sluoksnyje ir šio laikotarpio jų pašlaitėse esančiose sodybvietėse Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje keramikos aptikta nedaug — net ir kiek platesnės apimtimi kasinėtose Daubarių (apie 1800), Jautakių (apie 2000), Imbarės (apie 450) ar Vaitiekūnų (apie 500 m²) gyvenvietėse. Kiek turtingesnės šių radinių yra tik Paplienijos ir Šatrijos pašlaitių bei Rytų Lietuvos ir Užnemunės gyvenvietės. Kapuose keramika aptinkama retai — rasta tik kai kuriuose Rytų Lietuvos pilkapyuose ir Kalniškių kapinyne. Pajūrio srityje — kaip ir pirmaisiais mūsų eros amžiais — kartais buvo įdėtas miniatūrinis ar nedidelis puodelis.

Dabartiniais duomenimis, V—IX a. Lietuvoje naudota tik lipdytoji keramika. Tai įvairaus dydžio puodai be ašelių ir dubenys iš liesesnės ar riebesnės molio masės su nevienodu stambiai ar smulkiai grūsto granito kiekiu. Puodų ir puodelių paviršius gana įvairus — dalis jų grublėti, kiti lygiu paviršiumi (nuo šiurkštaus iki rūpestingai išlyginto).

1.1. Grublėtoji

Ji yra būdingiausia to meto lietuvių ir latvių gentims. Tai stačiasieniai — kibiro formos — puodai su žemu daugiau ar mažiau profiliuotu kakleliu (jis kartais negrublėtas), kai kada tik į vidų nežymiai palenktu angos krašteliu. Jie įvairaus dydžio: dugnų skersmuo dažniausiai 8—16, angų — 15—25, aukštis nuo 10—12 iki 30—35 cm. Jų paviršiaus grublėtumas irgi gana įvairus — nuo stambaus iki smulkaus, vos žymaus. Kai kurie tyrinėtojai iš-

skiria po keletą, o kartais net 7—10 jos grublėtumo variantų (Kulikauskas P., 1982, p. 78, 80, 85—86). Tačiau kaip matyti iš atkurtų Balkasodžio puodų, to paties puodo viršutinė dalis ar vienas šonas yra stambiai grublėtas, o apatinė puodo dalis — smulkiai (Svetikas E., 1987). Vidinė puodo dalis dažnai tamsi, juoda, kai kurių horizontaliai brūkšniuota (pav. 127).

Dauguma puodų neornamentuoti, dalies angos briauna ar peteliai papuošti duobutėmis ar gnaibymu. Šiaurinėje Lietuvos dalyje rasta puodų, kurių kelių cm aukščio kaklelis išraižytas trikampėlius sudarančiais įstrižais grioveliais. Jų būna ir plačių — tarsi įbaksnotų pirštų galais (Nakaitė L., 1959, p. 148, pav. 7: 1, 2). Tokių dirbinių rasta toliau į šiaurę Latvijoje — Stupelių piliakalnyje (Stubavs A., 1978, pav. 13: 34) ir kitur. Matyt, taip grublėtus puodus puošė sėlių ir latgalių gentys.

Grublėtoji keramika pietų Užnemunės gyvenvietėse sudaro iki 60% čia rastosios (Paveisininkai), Rytų Lietuvoje — apie 50% (Alytus, Aukštadvaris, Bačkininkėliai, Migonys ir kitur), o IV—V a. datuojamoje gyvenvietėje Neries slėnyje prie Kernavės ji sudarė net 85% (Luchtanas A., 1986, p. 31). Panaši padėtis ir Latvijoje: čia ji sudaro nuo 20—30 iki 65% V—X a. gyvenviečių keramikos, o VIII—IX a. Araišių gyvenvietėje — net 75% (Latvijas... 1974, p. 163).

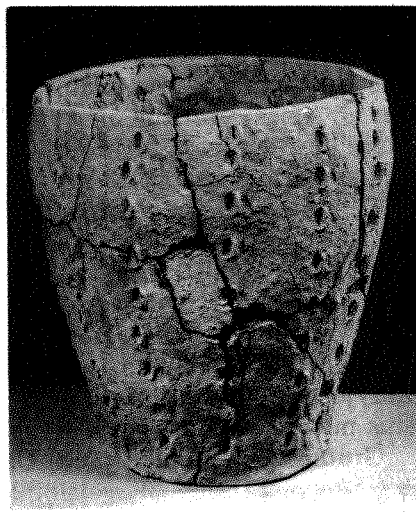
V—X a. grublėtoji keramika buvo paplitusi visoje Lietuvoje. Dabar žinoma daugiau kaip 250 jos radimviečių. Daugiausia tai Rytų Lietuvos ir Užnemunės piliakalnių bei jų pašlaitėse buvusių gyvenviečių radiniai. Žymiai mažiau keramikos (kartais kelios šukelės) iš Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos piliakalnių ir gyvenviečių. Jos rasta ir Rytų Lietuvos pilkapių sampiluose (Kapitoniškės, Sausiai) ar po pastaraisiais išlikusiame ankstyvesnių gyvenviečių kultūriniame sluoksnyje (Stakai), taip pat daugelio kapinytų kapų duobių sampiluose (Maudžiorai, Pagrybis, Kalniškiai ir t. t.). Žiemgalių Čunkanų—Drengerų kapinyne prie Bauskės VIII a. k. Nr. 81 prie mirusiojo kojų buvęs grublėtas puodas yra bene vienintelis, rastas kape (Atgāzis M., Bebre V., 1986, p. 21).

Grublėtosios keramikos arealas šiaurėje siekia Turaidą (Graudonis J., 1979, p. 61), Cėsių apylinkes (Araišiai), Ludzos rajoną šiaurės rytuose — Latvijos ir Rusijos sieną (Urtāns J., 1982, p. 132), o rytuose žinoma iš kelių Baltarusijos vakarinio pakraščio piliakalnių (Поболь Л. А., 1983, p. 19, 157, 164, 317, 357). Pietinė jos ploto riba tebėra neaiški, nes jotvingių-sūduvių bei galindų ir prūsų genčių V—X a. piliakalnių ir gyvenviečių tyrinėjimų duomenys dar mažai skelbti.

Pietvakarinėje ir vakarinėje Lietuvos dalyse tokia keramika išplito m. e. pradžioje ar I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje, o

127 pav. Grublėtas puodas iš Aukštadvario, Trakų r.

128 pav. Puodas iš Norkūnų, Priekulė r.

rytinėje tik apie IV a. ar V a. pradžioje ji pakeitė brūkšniuotąją. Greičiausiai, ji išsilaikė iki pat X—XI a., tai yra, iki žiedžiamojo rato naudojimo pradžios. Taip teigti leidžia per pastaruosius 30 metų žymiai intensyviau, didesne apimtimi tirtų Latvijos piliakalnių ir gyvenviečių duomenys. Latvijos archeologų duomenimis, jos dar gausu IX—X a. piliakalnių ir gyvenviečių sluoksniuose, antai Rėzeknės šio laikotarpio sluoksniuose ji sudaro 63% visos to laikotarpio keramikos, Stupelių piliakalnio ir gyvenvietės sluoksniuose ji taip pat aptinkama iki X a. ar net iki XI—XII a. (Stubavs A., 1978, p. 67; 1979, p. 69—71).

1.2. Puodai lygiu paviršiumi

Jie pagaminti dažniausiai iš liesesnės molio masės, įvairus joje grūsto granito kiekis, nevienodas ir smulkumas. Todėl ir šių puodų paviršiaus faktūra nevienoda: nuo šiurkščios iki rūpestingai išlygintos ar beveik nugludintos. Nugludinti beveik išimtinai dubens formos indai.

Naudoti įvairaus dydžio mažai profiliuotomis sienelėmis, žemais kakleliais, platesne už dugną anga puodai. Dauguma jų neornamentuoti. Dalies kaklelis, petelių briaunelė, o kartais ir angos kraštas papuošti duobučių eilutėmis, gnaibytiniu raštu (pav. 128). Pastaruoju būdu kaklelis ir peteliai ar net visas paviršius orna-

mentuotas rečiau, tačiau šitaip pagražinti dirbiniai kartais išskiriami į gnaibytinės keramikos grupę (Grigalavičienė E., 1992 a, p. 87—88). Nedidelių gnaibytu paviršiumi puodų rasta aukštaičių V—V a. kapuose — Kalniškiuose, Obeliuose (Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988, pav. 19).

Išsamiausiai archeologų apibūdinti Rytų Lietuvos pilkapiuose rasti beveik sveiki ir sveiki puodai (Kuncienė O., 1983). Iš jų matyti, kad VI—IX a. naudoti įvairaus dydžio, bet vyrauja 7—15 cm aukščio, 8—10 cm skersmens dugneliais bei 10—12 cm skersmens angomis puodai (Neravai (Grigiškės), Pamusiai, Sausiai ir pan.). Rasta keletas didesnių (28—35 cm aukščio) (Karmazinai, Neravai (Grigiškės)). Gyvenvietėse taip pat pasitaikė įvairaus dydžio puodų. Alytaus piliakalnio pašlaitės gyvenvietėje aptiktų puodų angos siekė nuo 11 iki 30 cm skersmens (Svetikas E., 1986, p. 37).

Tyrinėtojai skiria 4—5 tokių puodų tipus: kibiro formos, briauninius, siaurėjančia anga ir t. t. (Kuncienė O., 1983 a). Bet iš tikrųjų vieni nuo kitų jie mažai skiriasi. Visi silpniau išdegti negu grublėtieji. Panašūs puodai naudoti ir Baltarusijoje — Bancerovo—Tušemlios kultūros srityje (Митрофанов А. Г., 1978, p. 101—105, pav. 47). Ir Lietuvoje, ir Baltarusijoje pastebima bendra jų formos raidos tendencija — ankstyvesni puodai menkiau profiliuotomis sienelėmis, o m. e. I tūkstantmečio pabaigoje jų šonai kiek labiau išpūsti, ryškiau išskirtas kaklelis, daugiau išorėn atlenktas angos kraštas. Jaučiama slavų kraštų keramikos įtaka.

Atskirai paminėtini rūpestingiau išlygintu, o dalies — beveik šlifuotu, blizgančiu paviršiumi tamsios spalvos dubenėliai, nulipdyti iš molio su smėlio priemaiša, geriau išdegti. Dauguma jų nuo 6—8 iki 12—15 cm aukščio, stačiais kraštais, ryškia aštria briauna, turi 8—13 cm skersmens dugnelį bei 15—18 cm skersmens angą. Jų šukių rasta daugelyje piliakalnių ir gyvenviečių (Aukštadvaris, Bačkininkėliai, Juodonys, Kereliai, Kunigiškiai—Pajevo-nys, Rudamina ir kitur) bei pilkapynų (Karmazinai, Žvirbliai) (Grigalavičienė E., 1992, p. 99—100).

Nedaug šių radinių ir Latvijoje — aptikta apie 60-yje V—XI a. paminklų, dauguma jų — Dauguvos baseine (Latvijas..., 1974, p. 163, lent. 46 : 9; Cimermane I., 1974; Stubavs A., 1976, p. 101, 116). Latvijos archeologų duomenimis indai lygiu paviršiumi naudoti nuo I tūkstantmečio pr. m. e. iki pat X—XI m. e. a., daugiausia būdingi V—VII a. Kartais jie ornamentuoti „šukų“ ar „virvutės“ spaudeliu padarytu raštu. Visi archeologai sutaria, kad tai turėjo būti stalo indai. Manoma, kad ši keramika paplito iš Pavyslis ar Zarubincų kultūros srities (Cimermane I., 1974). Įdomu, kad tokia kokybiška nugludintu ar pusiau nugludintu paviršiumi

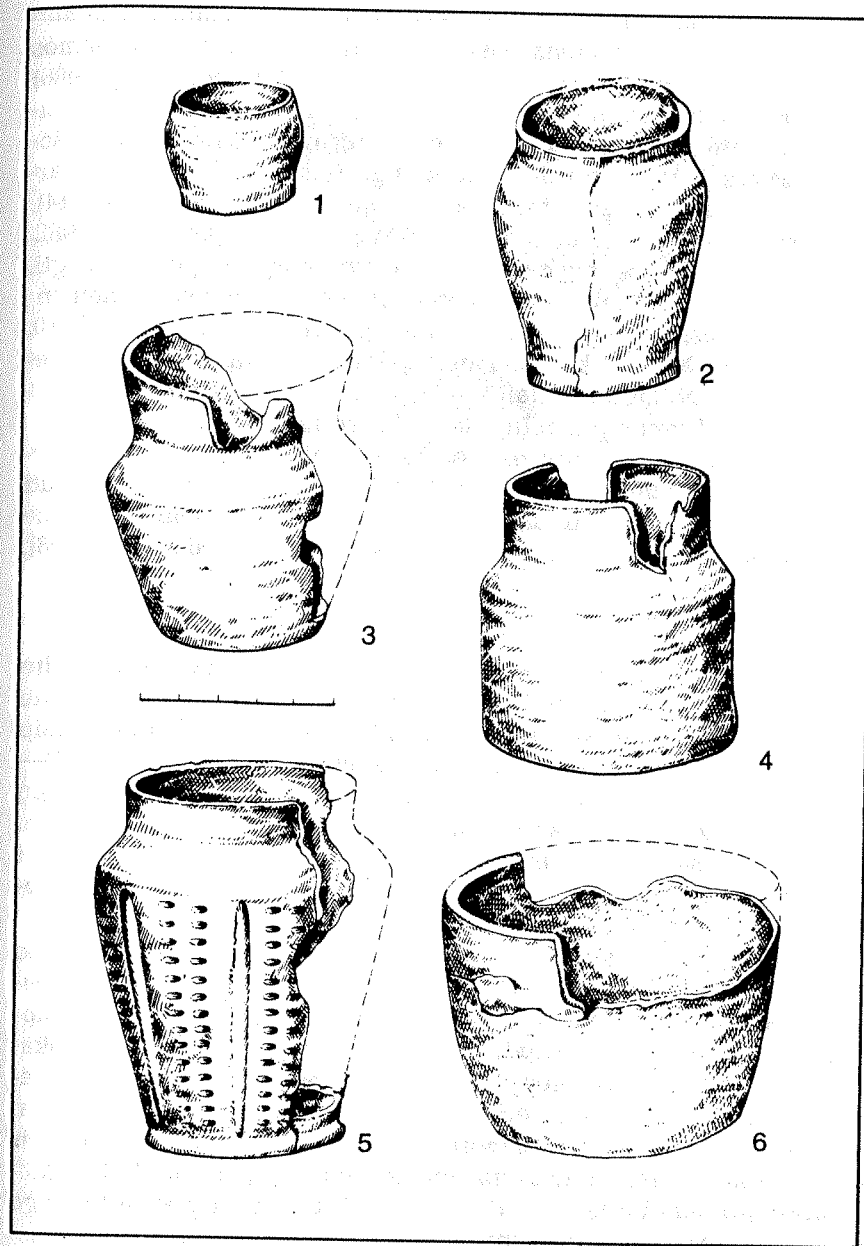
keramika tuo metu žymiai plačiau buvo paplitusi Estijoje. Kai kuriuose piliakalniuose ji sudaro iki 58–59% visos V–X a. keramikos. Ir ten V–VII a. vyravo aštriabriauniai dubenėliai, o vėliau — apvalesniais peteliais ir žemu stačiu kakleliu puodai (Lang V., 1985). Taigi, įtakos šiuo atžvilgiu Lietuvoje gyvenusioms baltų gentims galėjo turėti ir Estijos bei Suomijos kultūrinė sritis.

Prie retai randamų, ko gero, specialios paskirties namų apyvokos indų priklauso puodai-koštuvai skylėtomis sienelėmis iš Kunigiškių—Pajevonių piliakalnio (Kulikauskas P., 1982, pav. 48).

Lietuvoje gyvenusių genčių keramika iš esmės skiriasi nuo prūsų V–VIII a. kapinynuose randamų urnų. Ten išlikę dvigubo nupjauto kūgio formos puodai su ryškia briauna ties puodo viduriu ar arčiau dugno (Кулаков В. И., 1990, p. 34–35, pav. 19: 1–4).

1.3. Miniatiūriniai puodeliai

Jų nemaža rasta I–IV a. Lietuvos pajūrio kapuose su akmenų vainikais ir Sambijos kapinynuose, o pavienių — ir to laikotarpio piliakalniuose (Nemenčinė, Petrešiūnai, Vorėnai). Rečiau jie randami I m. e. tūkstantmečio vidurio piliakalnių ir gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose (Kunigiškiai—Pajevonys). Paprotys dėti puodelius į kapą buvo įsigalėjęs tarp kuršių, rečiau — tarp skalvių ir lamatiečių: pavyzdžiui, V–VI a. Rūdaičių kapuose su puodeliais palaidota 36, Tūbausių — 33% mirusiųjų. Kiauleikių 1940 m. tirtuose VIII–IX a. kapuose su puodeliais buvo 33%, Lazdininkų 20-ye % ištirtų VII–X a. kapų (pav. 129). Tuo tarpu iš Lamatos srities tėra keletas puodelių, aptiktų kasinėjant paminklus pokario metais: Vilkų Kampo VII–VIII a. k. Nr. 1, 3, 5, 6 rasta 7–11 cm aukščio ir panašaus skersmens petelių srityje puodelių. Jie nežymiai profiliuotomis sienelėmis, kartais įkartėlėmis puoštais angos kraštais (Nakaitė L., 1970, p. 49, pav. 8). Likusioje Lietuvos dalyje žinomi tik pavieniai tokie radiniai, pavyzdžiui, Kairėnėlių V–VI a. moters k. Nr. 10 prie galvos aptiktas 6,8 cm aukščio bei 5,8 cm skersmens dugnu ir 10,3 cm skersmens anga puodelis (Stankus J., 1984, pav. 13: 1), o Obeliuose prie kairiojo blauzdikaulio dugnu aukštyn gulėjo apie 12,5 cm aukščio ir panašaus skersmens puodelis nežymiai profiliuotomis sienelėmis su gnaibytiniu ornamentu (Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988, pav. 19). Eigulių V a. moters k. Nr. 28 prie kairiosios kojos kelio buvo 5,1 cm aukščio, 5,6 cm skersmens dugneliu bei 8,6 cm skersmens anga puodelis. Pastaruoju metu dar keletas jų rasta V–VI a. kapuose Kalniškiuose. Tai bene ir visi pavieniai radiniai Vidurio Lietuvos — aukštaičių — kapuose.

129 pav. Miniatiūriniai puodeliai iš Lazdininkų, Kretingos r.: 1 — kapas 116 (1982 m.), 2 — kapas 25, 3 — kapas 23, 4 — kapas 4, 5 — kapas 1 ir 6 — kapas 20 (1978 m.)

Miniatiūriniai puodeliai nuo 3—4 iki 8—12 cm aukščio ir nuo 3 iki 10—12 cm skersmens pasižymi formų įvairumu, išskiriamos 5 (Nakaitė L., 1964, p. 66—68, pav. 12) ar 8 (Озере И. А., 1986) jų grupės. Vieni puodeliai yra beveik stačiomis sienelėmis — cilindro ar kibirėlio formos, kiti — daugiau ar mažiau išpūstais šonais, kartais turi ryškesnius petelius ir žemus kaklelius, retkarčiais ir aštresnę petelių briauną (Rimantienė R., 1968, pav. 14), pasitaiko ir mažyčio dubenėlio formos (Kulikauskas P., 1982, pav. 51). Daugumos puodelių sienelės plonos, jie gerai išdegti, bet yra ir grubaus darbo storasienių puodelių. Jie retai ornamentuoti, dažniausiai išpaustomis duobutėmis (Rūdaičių k. Nr. 5, 10, Kiauleikių k. Nr. 19, kitur). Panašių indelių būta ir toliau į pietus — anapus Nemuno: antai V—IX a. Linkūnų kapuose rasta kibiro-taurelės formos puodelių mažu dugneliu.

Greičiausiai tokie puodeliai buvo naudojami ir buitėje — prieskoniams, vaistams, dažams laikyti. Ir į kapus jie galėjo būti įdėti, pavyzdžiui, su druska. Tačiau taip pat manoma, kad jie simboliniai — įkapėms gaminti indai (Nakaitė L., 1964, p. 66—68).

2. GERIAMIEJI RAGAI

Paskutiniame šimtetyje pr. m. e. ir m. e. pradžioje dėl keltų ir antikos kultūrų poveikio Vidurio ir Šiaurės Europoje išplito paprotys naudoti spalvotaisiais metalais apkaustytus ragus kaip gėrimo indus buitėje ir apeigoms. Pradėta juos dėti į kapus. II—III a. šis paprotys pasiekė vakarinių baltų — prūsų ir jotvingių gentis, o nuo III a. atsirado ir Lietuvos pajūrio srityje. IV a. jis apėmė visą Lietuvą ir išliko iki XII—XIII a., bet visada tai buvo būdingiausia pajūrio sričiai; likusioje Lietuvos dalyje aptinkami tik pavieniai geriamieji ragai.

Naudoti įvairaus dydžio gyvulių ragai. Jų angos skersmuo syruoja nuo 4 iki 11 cm. Dažniausiai plona žalvario skardele buvo apkalamas rago angos kraštas. Retkarčiais taurelės formos apkalas yra ant rago smaigalio, o angos krašto ir smaigalio apkalai sujungti metaline rankena-juoste. Tokie puošnūs ragai Lietuvoje, kaip ir Vidurio bei Šiaurės Europoje, naudoti IV—VI a.

Jau IV a. Lietuvoje naudoti ragai su apkaustytu smaigaliu ir emaliuotomis rankenomis-juostomis (Gibaičiai, Linkaičiai, Maudžiorai) (Michielbertas M., 1968 a). V—VI a. kaustyta ne tik rago angos briauna, bet ragas prie angos dar apjuostas plona ornamentuota žalvario ar sidabro juosta.

Žinoma bent 10 taip dekoruotų ragų iš 6 radimviečių (Kukiai, Pašiliai, Pašūsvys, Plinkaigalis (5 egz.), Rubokai, Taurapolis). Puošniausi ir didžiausi iš jų rasti Plinkaigalio k. Nr. 61 ir 332 (Kazake-

130 pav. Geriamojo rago apkalas iš Plinkaigalio, Kedainių r., kapo 332

vičius V., 1981 a; 1993, p. 125—136). Ant ragų buvo nuo 4,5 iki 10,9 cm pločio sidabro ar pasidabruoto žalvario juosta; dauguma jų su išpaustu, horizontaliomis juostelėmis suskirstytu ornamentu. Jis irgi nevienodas, pavyzdžiui, Pašūsvio tokia juosta suskirstyta į 7 juosteles išpaustu „lašelių“ (Puzinas J., 1938, p. 270, pav. 71; LLM, 1958, pav. 356), tuo tarpu Plinkaigalio k. Nr. 59, 61, 80 ir 332, Rubokų (Bezenberger A., 1909, pav. 141) ir greičiausiai Kukių lobio (išliko tik fragmentas) ragų juostas puošė geometrinio ir gyvulinio ornamento juostelės, kartais grupuojamos po 2—3, atskiriant tokio pat pločio neornamentuota. Gyvuliniai motyvai — iš elnių, antelių (?) ir gyvačių-žalčių figūrėlių. Tokie motyvai ir neįprastas jų komponavimas šiuos ragus išskiria iš bendra laikų ornamentuota sidabro plokštele pagražintų dirbinių, todėl apie juos nemažai rašoma (Kazakevičius V., 1981 a, 1993, p. 125—136; pav. 130, 131).

131 pav. Geriamojo rago apkalas iš Plinkaigalio, Kėdatnių r., kapo 61

Panašių puošnių ragų apkalų rasta Latvijoje — Žiemgaloje ir Vidžemėje: iš VIII—X a. (?) kapų čia žinomi 3. Jų ornamentas taip pat išdėstytas horizontaliomis juostelėmis, kurios užpildytos akučių, įstrižų kryželių ir kitokių raštų eilėmis (Caune A., 1987, p. 50—52, pav. 6 : 6; Balodis F., 1938, p. 131).

Geriamųjų ragų apkalų ornamentų motyvai ir jų kompozicija jau pirmuosius tyrinėtojus vertė abejoti dėl pačių ragų kilmės (gaminti vietoje ar atvežti) (Puzinas J., 1938, p. 270). Šio darbo autorius spėjo, kad taip puošti ragai greičiausiai yra skandinaviskos kilmės (Tautavičius A., 1972), panašios nuomonės yra ir kai kurie kiti autoriai (Okulicz J., 1973, p. 488). Iš tikrųjų jie tarsi siejasi su V a. pabaiga datuojamais Skandinavijoje ir Jutlandijoje rastais geriamaisiais ragais, padengtais sidabro plokštele su išpaustomis mitologinėmis scenomis (Die Germanen, 1983, p. 184).

Pastaruoju metu išsakyta nuomonė, kad jie yra vietinės gamybos (Vaitkunskienė L., 1986; Kazakevičius V., 1993, p. 136).

Ornamentika skiriasi Taurapilio pilk. Nr. 5 rastos rago apkalas. Jis 7,5 cm skersmens, anga apjuosta 4,5 cm pločio sidabro juostele su išpaustu geometriniu ornamentu — kvadratais, užpildytais juos dalijančiomis įstrižainėmis ir spiralinėmis linijomis tarp įstrižainių. Analogišku ornamentu dekoruotas diržo apkalas yra Linco muziejuje (Ginters V., 1937, pav. 10) ir rodo, kad Taurapilio geriamasis ragas į Lietuvą bus patekęs kartu su kalaviju ir jo makštėmis bei sagtimis iš Padunijos (pav. 132).

Smaigalio apkalai — žalvarinės taurelės — Lietuvoje yra palyginus reti radiniai. Žinoma tik 12 jų radimviečių ir 15 tokių apkalų (daugiausia — 3 — iš Plinkaigalio). Jie turi keturkampę, apskritą ar daugiakampę taurelės angą, į kurią įtvirtinamas rago smaigalys (kartais jis perkaltas žalvarine vinute). Prie angos krašto retkarčiais yra išlieta kilpelė rankenai-juostai, jungusiai rago angos kraštą su smaigaliu. Taurelės kojėlė profiliuota, pagražinta tarp gunklelių esančiomis 2 ar 3 apskritomis plokštelėmis, kurių apatinė — didžiausia. Kartais pastaroji būna su įmuštu trikampėlių ar akučių ornamentu — saulute, svastika, žvaigždute, kai kada

132 pav. Geriamojo rago apkalas iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

padengta ornamentuotu sidabro lapeliu. Visos taurelės aukštis svyruoja nuo 4—4,5 iki 9,6 cm, o gale esanti plokštelė yra tik iki 4,8 cm skersmens.

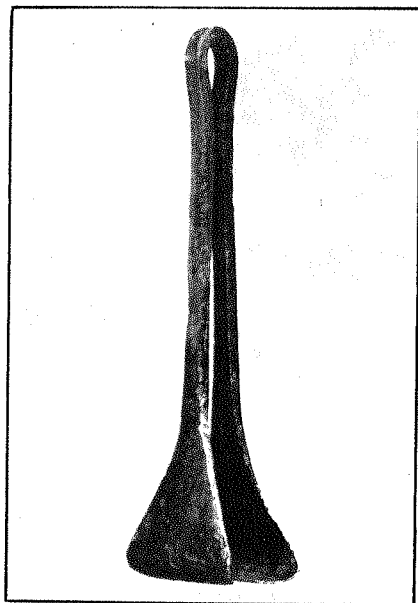
IV—VI a. taurelės formos rago smaigalio apkalų rasta visoje teritorijoje, bet daugiausia — Vidurio Lietuvoje.

Iš sidabro juosta puoštų V—VI a. ragų tik vienas (rastas Pašušvyje) turi metalinę iš stačiakampių plokštelių sudarytą rankeną. Matyt, šiuo metu sunkios žalvario plokštelių rankenos buvo nebemadingos.

Puošnūs geriamieji ragai naudoti trumpai: VII—VIII a. kapuose Lietuvoje jų nerasta, nors ragas kaip indas gėrimui tebegyveno. Žalvario skardele buvo apkaustytas tik rago angos kraštas. VII—VIII a. pirmoje pusėje ragas į kapą buvo dedamas retai, o nuo VIII a. antros pusės šis paprotys vėl paplito tarp kuršių, lamatiečių ir skalvių. IX—X a. ir vėliau į kapą jie dėti ne tik vyrams, bet ir moterims, taip pat net vaikams, dažniausiai galvos srityje (Bezenberger A., 1909, p. 184).

3. PINCETAI

Šie žalvariniai ir geležiniai (labai retai ir sidabriniai) dirbiniai Vidurio ir Rytų Europoje buvo žinomi nuo m. e. pradžios ir naudoti per visą I tūkstantmetį. Baltų gentyse, tarp jų ir Lietuvoje gyvenusiose, jie paplito turbūt nuo II a., nes Barzdūnuose žalvarinis pincetas rastas kape su II a. akine sege (Bezenberger A., 1900, p. 116). Rasta jų m. e. I tūkstantmečio piliakalniuose (Kunigiškiai—Pajevoynys), gyvenvietėse (Juodonys), daugelyje pilkapynų ir plokštinių kapinynų. Žinomos per 24 jų radimo vietos. Įdomu, kad į kapus V—IX a. jie dėti tik turtingiems vyrams, dažniausiai ant krūtinės, odiniu dirželiu ar grandinėle prikabinoti prie segės (Rūdaičių k. Nr. 5; Vilku Kampo k. Nr. 6 — Nakaitė L.,

133 pav. Pincetas iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

1970, pav. 9 : 2; Kiauleikių k. Nr. 7, 42; Kašucių k. Nr. 25; Palangos k. Nr. 8, 332 ir kiti; Požerės k. Nr. 98 — Tautavičius A., 1984, pav. 9 : 4) arba tiesiog padėti ant krūtinės ar prie šono (Jaukeikių k. Nr. 78; Taurapilio pilk. Nr. 5, pav. 133).

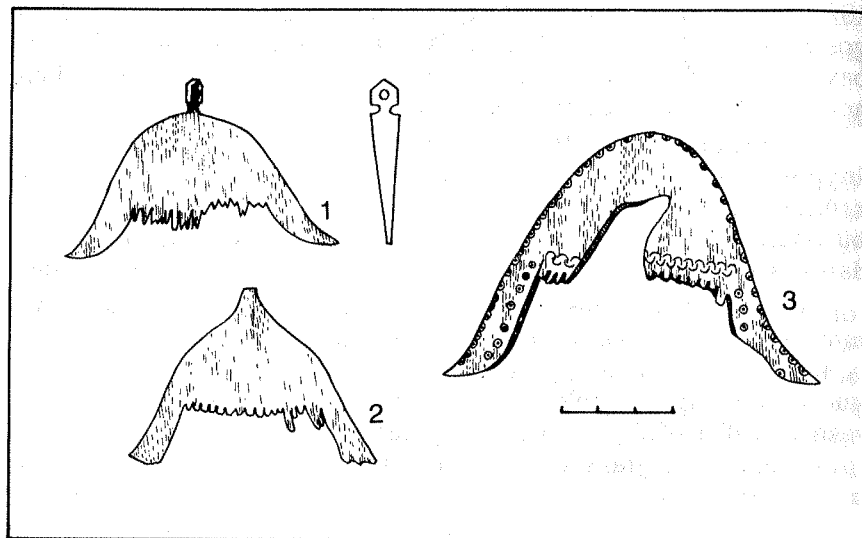
Šie dirbiniai nedideli — 5,5—7,5 cm ilgio, pamažu plėtėja ir jų žnyplės yra 1,2—3 cm pločio; retai kada ornamentuoti. Buvę krūtinės srityje pincetai greičiausiai naudoti apeigų metu, gal būrimui. Tuo tarpu buityje jie buvo turbūt juvelyrų, o galimas dalykas — ir gydytojų instrumentas (Карпун А. Я., 1974, p. 44).

Kaimyniniuose kraštuose pincetų aptikta taip pat retai, dažniausiai — moterų kapuose, pavyzdžiui, Birkos apie 1100-te IX a.—X a. pirmos pusės kapų pincetų rasta 23 — beveik vien moterų kapuose. Jie taip pat geležiniai ir žalvariniai, 7—10 cm ilgio, siauresnėmis (0,6—0,7 cm pločio) žnyplėmis. Švedų archeologai laiko juos amatininkų įrankiais ir tualetu reikmenimis (Waller J., 1984, p. 189—190).

4. ŠUKOS

Kaulinės šukutės buvo gana dažnas radinys Vidurio ir Vakarų Europos pirmųjų m. e. amžių archeologiniuose paminkluose. Baltų teritorijose jų randama retai (Gaerte W., 1929, pav. 241 c, g). Lietuvoje aptiktos vos kelios V—IX a. šukutės. Antai vienerios buvo Pajstriečių VI—VII a. vyro kape juosmens srityje, kitos panašios — Juodonių gyvenvietėje (2 egz.) — (Grigalavičienė E., 1992 a, pav. 18 : 1—2), kiek didesnės — Kretuonių pilk. Nr. 44 su deginto mirusiojo, greičiausiai paauglio kape bei VIII a. (?) vyro kape Nr. 9. Visos išpjaustytos iš vienos kaulinės plokštelės, kurios tiesiame ilgesniame krašte yra dantukai, o nugarėlė lenkta, kiek storesnė, kartais su skylute storam siūlui. Galbūt, nešiotos pririštos prie diržo ar juostos. Tik Kretuonių šukos pagražintos duobutėmis. Be to, Juodonių gyvenvietėje rastos vienerios nebaigtos daryti — plokštelė dar neturi dantukų (pav. 134, 135).

Ko gero, šių šukučių buvo daugiau ir įvairesnių. Tarkim, Juodonių gyvenvietėje rastosios — vienpusės, tiesia nugarėle su abipus jos prikaltomis kriaunelėmis, puoštomis akučių raštu. Atrodo, panašių šukučių su kriaunelėmis fragmentas rastas Cigelinės pilkapiuose. Be to, literatūroje minima, kad VII—VIII a. skalvių moterų kapuose buvo kaulinių šukų puošniuose žalvariniuose futliaruose (Engel C., 1931, p. 317). Šie radiniai neišliko, nėra ir jų publikacijų, todėl galima tik spėti, kad greičiausiai tai bus skandinaviskos kilmės dirbiniai. Skandinavijoje tuo metu ir kiek vėliau vienpusės ir dvipusės įvairaus dydžio kartais puošniai

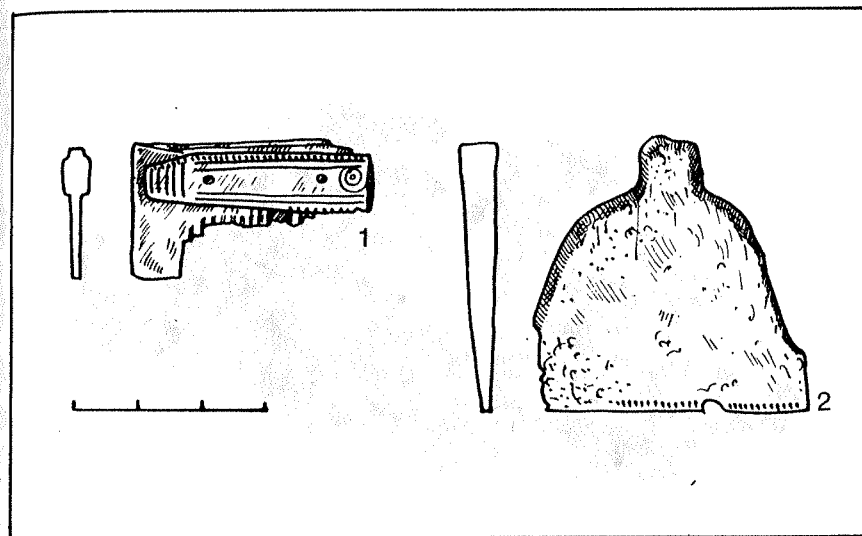
134 pav. Kaulinės šukutės: 1 — Pajstrėčiai, Pasvalio r., 2 — Juodonių piliakalnio, Rokiškio r., gyvenvietė, 3 — Kretuonys, Švenčionių r., pilkapis Nr. 44

ornamentuotos kaulinės šukos gana dažnai buvo dėtos į kapą ir moterims, ir vyrams. Pavyzdžiui, Birkos kapinyne beveik 25% mirusiųjų palaidoti su šukomis, kurių dalis — su futliarais (Ambrosiani K., 1984).

Lieka pridurti, kad VIII—IX a. kuršių imta nešioti gintarinius šukų formos amuletus-kabučius; jie praktiniam naudojimui netiko. Šie dirbiniai aptarti skyrelyje „Amuletai“.

5. AMULETAI

Nuo m. e. I tūkstantmečio vidurio vis populiarnesni darosi gintaro amuletai. Dažniausiai tai 1—2 smulkūs karoliukai, rečiau — ir nedidelis gintaro gabaliukas. Žemaitės tokį karoliuką pririšdavo siūlu prie smeigtuko, o vyrai nešiojo ant krūtinės prie segės pririštus 1 ar 2 karoliukus (Juodsodė, Maudžiorai, Lieporiai, Pagrybis, Požerė). Šis paprotys pastebimas nuo V—VI a. iki pat XI—XII a. (Bikavėnai). Su tokiais amuletais palaidota kai kur iki 10—15% mirusiųjų. Kuršiai — ir vyrai, ir moterys — du smulkus karoliukus pririšdavo prie galvos apdangalo ar plaukų smilkinio srityje (Palanga). Daugiausia naudoti dvigubo nupjauto kūgio, rečiau statinėlės ar skritulio formos karoliukai, kurie nesiskiria nuo

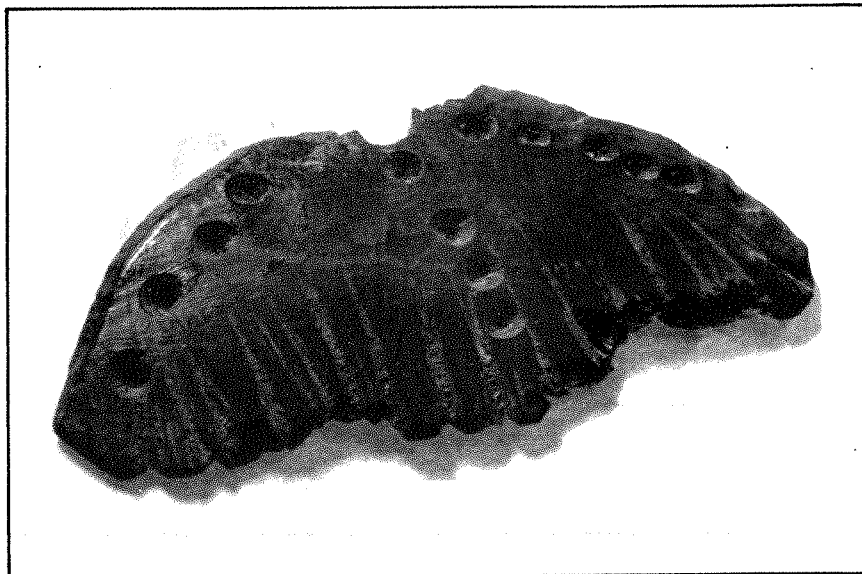
135 pav. Kaulinių šukučių dalis ir ruošinys iš Juodonių, Rokiškio r., gyvenvietės

vertų į kaklo apvaras, tik dažnai smulkesni. Gintaro gabaliukai būdingesni vaikų kapams.

Kuršiai VIII—X a. gana dažnai stambesnę šlifuoją pusrutulio ar apskaldyto kūgio formos karolį rišdavo prie žąslų grandžių, ietigalių. Šie karoliai nuo 1,7—1,8 iki 2—2,3 cm skersmens, 1,1—2 cm aukščio (Varnas A., 1978). Kartais kaip amuletas buvo ir stambesnis pavienis stiklo karolis.

Įvairesni ir gausesni buvo ir kiti kuršių gintariniai amuletai. Vyrų kapuose randami šukų formos kabučiai-amuletai. Tai trikampė, trapecijos, ovalo ar pusbėnuli formos plokštelė, kuri apatiniame tiesiame krašte turi trumpus ryškesnius ar tik įbrėžimais pažymėtus „dantukus“, o nugarėlėje — skylutę. Jie dažniausiai 4—6 cm ilgio, 3—5 cm pločio, tik pavieniai didesni (iki 7,5 cm ilgio), o storis — iki 1 cm (pav. 136). Paviršius beveik visų lygus, kartais šlifluotas, retkarčiais su duobutėmis (Varnas A., 1978, p. 121—122, pav. 24, 25). Jų rasta turtinguose kapuose (Palangos k. Nr. 24, 29, 49, 50, 179 ir kiti, Lazdininkų k. Nr. 18, 183, 184 (1976 m.), k. Nr. 1, 10, 16, 25 (1978—1979 m.), Kiauleikių k. 4, (1984—1985 m.), Genčiai). Kartais „šukutės“ prie diržo pririštos siaura odos atraižėle (Palanga).

Gintarinės „šukutės“ pradėtos nešioti apie VII a. (Lazdininkų k. Nr. 10 (1978 m.), Palangos k. Nr. 29) — rastos kapuose su anksty-

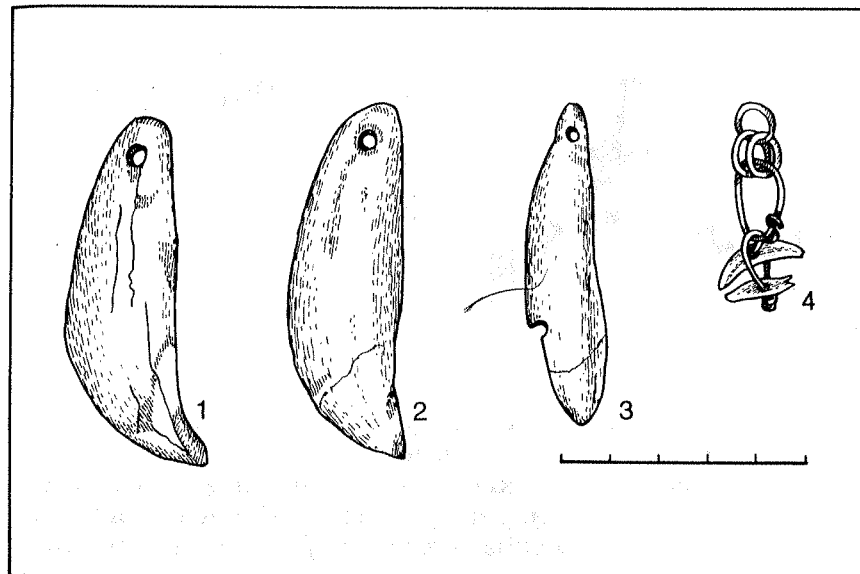

136 pav. Gintarinės šukutės iš Palangos kapo 29

vomis lankinėmis segėmis gyvuline kojele. Daugumas dabar turimų šių kabučių yra iš VIII—IX a. kapų, aptikti su vienašmeniais kalavijais be skersinių, su lankinėmis gyvulinėmis segėmis ir kitais dirbiniais. Tik vienas kitas toks amuletas rastas X—XI a. kapuose (Palangos k. Nr. 49, 234) — su pasaginėmis segėmis daugiakampėmis galvutėmis. Įdomu, kad šių kabučių-amuletų yra tik iš pietinės kuršių arealo dalies, nėra iš Latvijos Kuršo.

Atrodo, kad X—XI a. gintarines „šukutes“ pakeitė žalvarinės (Genčiai, Laiviai; Palangos k. Nr. 221, 223, 227 ir kt.), randamos taip pat vyrų kapuose. Žalvarinės „šukutės“ randamos ir toliau į šiaurę — Latvijos teritorijoje tyrinėtuose XI—XIV a. kuršių kapinynuose (Ozepe I. A., 1986, p. 41—43).

Kursės prie viršugalvio ar pakaušio nešiojo 3—6 cm skersmens, 0,3—1,4 cm storio apskritą ar kiek pailgą gintaro plokštelę, kuri kartais tik apskaldyta, o kai kada viena jos pusė rūpestingai nušlifluota (Varnas A., 1978, p. 121). Jos visos neornamentuotos, galbūt, buvo įsiūtos į galvos apdangalą. Paprotys jas nešioti plito VIII—IX a. Kapuose jų rasta su skardinėmis apyrankėmis plačiais trikampiais galais, medaliono formos kabučiais bei smeigtais trikampėmis ir kryžinėmis galvutėmis (Palangos k. Nr. 151, 190, 334, 335 ir kiti); išnyko apie X a. Ir jų aptikta tik pietinėje kuršių dalyje (Kiauleikiai, Laistai; Lazdininkų k. Nr. 10,

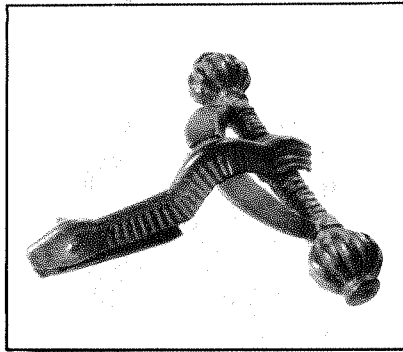

137 pav. Kabučiai iš žvėrių dantų. Juodonyš, Rokiškio r.

56 (1976 m.), Palangoje — keliolika; Pryšmančių k. Nr. 21 (1985 m.).

Nėra abejonės, kad, be gintarinių amuletų, būta jų ir iš organinių medžiagų: aptikta tik pragręžti žvėrių dantys — daugiausia meškos ar kito žvėries iltys. Jų rasta gyvenvietėse (Šatrijos pašlaitė, Juodonyš), pavienių — ir IX—XI a. kapuose (Degėšiai, Pavirvytė, pav. 137).

Amuletai-kabučiai iš meškos ilčių gyvavo ir vėliau. Jų rasta Kurše X—XIV a. kapuose ir X—XIII a. piliakalniuose (Ozepe I. A., 1986, p. 46; Latvijas... , 1974, p. 217).

SOCIALINIAI PROCESAI IR DVASINĖ KULTŪRA

V—IX a. žymioje Europos dalyje buvo didelių pasikeitimų laikotarpis. Buvusiose Romos imperijos provincijose ir už jos ribų formavosi feodaliniai santykiai; pakeitė vergovinę santvarką, kūrėsi naujos valstybės, atgijo senieji miestai ir kilo nauji, formavosi tautos, plito universali religija — krikščionybė — su savo tvirtovėmis-vienuolynais. Šie procesai iš Pietų ir Vakarų Europos plito į šiaurę bei rytus, m. e. I tūkstantmečio pabaigoje pasiekė baltų kaimynus.

Baltų genčių socialinis vystymasis tuos kelis šimtmečius taip pat nestovėjo vietoje. Tik čia gamybiniai ir socialiniai pokyčiai buvo lėtesni: tuo metu tebeiro pirmą kartą bendruomenė, stiprėjo genčių sąjungos. Šie procesai mažai ištirti, jų etapai dar neišskiriami: nesukaupta pakankamai duomenų. Iš esamos medžiagos yra aišku, kad pirmaisiais m. e. amžiais prasidėjęs gimininės bendruomenės irimas tiek pažengė į priekį, kad tūkstantmečio viduryje susidarė teritorinė bendruomenė, todėl antrą jo pusę galima vadinti teritorinės bendruomenės laikotarpiu.

Apie tokių bendruomenių susidarymą leidžia teigti žmonių gyvenimo pokyčiai. Jau IV a. buvo apleisti paskutiniai gimininių bendruomenių piliakalniai: dabar buvo gyvenama tik piliakalnių pašlaitėse ir toliau nuo jų įsikūrusiose sodybose. Tobulesni irankiai (kirviai, pjautuvai, dalgiai) ir platesnis gyvulio jėgos panaudojimas plėtė ūkinę veiklą — buvo galima įdirbti didesnius žemės plotus. Šalia lydimų plito ir pūdiminė-dirvoninė žemdirbystė, reikėjo daugiau ganyklų ir pievų gyvuliams. Sodyboms bei ūkinei veiklai buvo ieškoma patogesnių plotų — kur žemė derlingesnė, arčiau vanduo. Didėjo ir atskirų nedidelių šeimų ūkinis savarankiškumas, o kartu dėl įvairių priežasčių — ir turtinė nelygybė tarp jų. Visa tai silpnino giminystės ryšių svarbą, vienos bendruomenės-kaimelio gyventojus daugiau jungė bendri ūkiniai-teritoriniai reikalai.

Pagrindinis visuomeninis vienetas buvo nedidelės kaimų bendruomenės. Sprendžiant iš Lietuvoje išlikusių nedidelių kapinynų, kaimeliuose dažniausiai gyveno nuo 3—4 iki 8—10 šeimų (iki 40—60 asmenų, kurių apie pusė buvo vaikai). Pavyzdžiui, apskaičiuota, kad IV a. pabaigos—VII a. pradžios Plinkaigalio kapinyną paliko 40—60 asmenų bendruomenė (Чеснис Г. Ю., 1985, p. 24). Žinoma, galėjo tuo metu egzistuoti ir stambesnės gyvenvietės, ypač genčių centruose. Panašaus dydžio gyvenviečių būta ir kaimyninėse jotvingių žemėse. Pavyzdžiui, teigiama, kad V a. Osovoje ar Švaicarijoje prie Suvalkų gyventa 20—25 asmenų, būta ir dar smulkesnių bendruomenių (Jaskanis D., Jaskanis J., 1966, p. 129, 148). Palyginimui galima nurodyti, kad V—VI a. mažose bavarų, frankų, alamanų gyvenvietėse gyveno 20—50 asmenų, vidutinėse — 76—92, o didelėse — daugiau kaip 125 (Die Germanen, 1983, p. 70).

Taigi, kaimelių sudarė dažniausiai tik kelios sodybos (galimas dalykas, buvusios greta viena kitos) ir jas supė dirbami laukai, pievos, ganyklos. Šiam laikotarpiui būdingas dvilypumas: sodyba, gyvuliai, irankiai bei derlius, buitiniai reikmenys buvo jau privati šeimos nuosavybė, kuria ji disponavo, o dirvos, pievos ir ganyklos liko dar visos bendruomenės. Iš paprotinės teisės ir kitų šaltinių žinoma, kad dirbama žemė (greičiausiai iš pradžių dar ir bendrai įdirbta) buvo periodiškai burtais dalijama atskiroms šeimoms. Tai iš dalies stabdė privačios nuosavybės ir turtinės nelygybės vystymąsi, todėl ir gimininės santvarkos irimas tęsėsi visą tūkstantmetį — kol išivyravo feodaliniai santykiai.

Kaimo bendruomenę jungė ne tik bendrai dirbama ir valdoma žemė, naudojamos pievos ir ganyklos, bet ir prievolės. Bendruomenės turėjo daryti pilių statybos ir remonto talkas, duoti duokles — produktus pilies įgulos mitybai, galbūt nustatytam laikotarpiui ir vyrus karių pilies sargybai. Bendruomenė buvo atsakinga už jos narių nusikaltimus. Formavosi naujos paprotinės, teisės nuostatos, nes reikėjo tvarkyti šeimos narių paveldėjimo teisę, kitus turtinius santykius tarp šeimų, jos narių ir su kaimyninėmis bendruomenėmis.

Gausėjant gyventojų, turtėjant sodyboms, daugėjo vaidų, plėšikavimo. Tai vertė bendruomenes palaikyti glaudesnius tarpusavyje santykius, konsoliduoti gentis ir jų sąjungas, kurias savo ruožtu vienijo dar ir bendra kalba, papročiai, tikėjimai. Todėl kartu su teritorinių bendruomenių susidarymu m. e. I tūkstantmečio viduryje pamažu susidarė ir įsigalėjo tos genčių sąjungos, kurios išliko iki feodalinės valstybės susidarymo išvakarių. Kiekvienoje tokioje srityje gyveno po kelias ar keliolika gimininių genčių su savo centrais, greičiausiai pilimis. Ilgainiui tokia pilis

su apylinkėse buvusiais kaimais ir smulkesnėmis pilaitėmis virto XIII—XIV a. šaltiniuose minimais valsčiais.

Pamažu susidarė ir tobulėjo bendruomenės valdžios organai. Bendruomenės reikalus spėsdavo jos vyrų susirinkimas, jo išrinktas seniūnas, o genties — seniūnų taryba ar genties vyrų susirinkimas. Jai atstovaudavo genties vadai — kunigaikštis. Iš pradžių ir jis, matyt, buvo renkamas, o vėliau dalis iš tos pačios šeimos renkamų ilgainiui šias pareigas paveldi. Genčių sąjungos vyriausiąją vadą, iškilus reikalui, burtais ar kitu būdu tarp savęs išsirinkdavo genčių seniūnai. Pavoju praėjus, jie visi vėl save laikė lygiais, vienas nuo kito nepriklausomais. Laikui bėgant, bendruomenėje ir gentyje didesnę įtaką įgijo turtingesni jos nariai. Turtingesnės šeimos paveldi kai kurias pareigas, vadai savo ruožtu gauna didesnę sėkmingo žygio grobio dalį. Įsigali paprotinė teisė, nusakanti kiekvieno bendruomenės nario ar išrinkto pareigūno teises ir pareigas.

Gamybos augimą bei socialinius procesus iš dalies stabdė ir palyginti trumpa žmonių gyvenimo trukmė. Ištyrus m. e. I tūkstantmečio vidurio Plinkaigalio kapinyno antropologinę medžiagą (334 asmenų), paaiškėjo, kad 24,2% visų mirusiųjų yra kūdikiai iki vienerių metų, o kūdikiai kartu su vaikais ir paaugliais sudaro beveik pusę visų mirusiųjų (46%); 50 ir daugiau metų iš šios bendruomenės sulaukė kiek mažiau negu 12% jos narių (Česnys G., 1984). Panaši padėtis m. e. I tūkstantmečio viduryje buvo ir germanų kraštuose: čia apie pusę visų mirusiųjų taip pat sudarė vaikai (iš jų apie 60% mirė iki 6 metų), o 60 metų ir daugiau sulaukdavo tik pavieniai bendruomenės nariai (Die Germanen, 1983, p. 58—62). Visur moterų amžius buvo keleriais metais trumpesnis. Nemaža dalis suaugusiųjų kentėjo nuo įvairių traumų (rasta kaukolių sužalojimų, rankų ir kojų kaulų lūžių) bei sąnarių uždegimų ir įvairių kitų ligų (Jankauskas R., 1984). Taigi, darbo jėgos bendruomenėje buvo nedaug. Suaugusieji ir kiek didesnę darbo patirtį sukaupę asmenys sudarė tik nedidelę dalį. Tai riboję darbo pasidalijimą, siauresnę specializaciją.

Lėtas gamybinių jėgų augimas ir periodiškasis bendruomenės dirbamosios žemės perdalijimas stabdė turtinės nelygybės augimą, bendruomenės skilimas į turtingesnius ir eilinius jos nariai vyko lėtai, todėl ir V—VI a. kapinyuose pasirodė turtingų vyrų-karių (Krikštonys, Reketė, Taurapilis, Vidgiriai) bei moterų (Veršvai) kapai tarsi išnyksta. Iš VII—IX a. labiau išsiskiriančių kapų lyg ir nėra. Gal senoji patriarchalinė aristokratija išnyko, o gal, praėjus audringam genčių persigrupavimo laikotarpiui, reikėjo kiek laiko susidaryti naujam aristokratijos sluoksniui. Turtingumu išsiskiria kapai vėl pasirodė apie X a.

Dalis archeologų mano, kad, ko gero, nuo m. e. I tūkstantmečio vidurio baltų bendruomenėje galėjo būti ir vergų. Tačiau, remiantis archeologų duomenimis, ši reiškinį sunku nustatyti. Bandymas vergams skirti neturtingus ar net be įkapių kapus ne visai pagrįstas ir įtikinamas. Abejonių šiuo atžvilgiu kelia tai, kad, pavyzdžiui, m. e. pirmųjų amžių kapinyuose, sakykim, Veršvų, be įkapių rasta 164 (47,6%), Seredžiuje — 23 kapai (34%). Išėitų, kad vergovė labiausiai buvo paplitusi pirmaisiais m. e. amžiais. Kai kas vergams priskiria VIII—XI a. vyrų kapus be ginklų. V. Žulkaus apskaičiavimu, Mėguvos žemėje VIII a. esą apie 6% gyventojų buvo vergai, jų skaičius pamažu augęs ir XII a. siekęs 16% (Жулык Б. В., 1989, p. 25). Vargu ar galima tuo tikėti. Dar sunkiau išskirti vergių kapus.

Bendruomenėje vergas turėjo būti iš kitos — negiminingos — genties patekęs karo belaisvis, karo grobis. Juo, matyt, tapdavo gentainių neišpirktasis. Laukiant išpirkos, jį reikėjo maitinti, o tuo pačiu turbūt ir priversti dirbti. Darbo našumas buvo prastas ir nauda iš vergo buvo nedidelė. Be to, vergą reikėjo saugoti, kad jis nepabėgtų, o pabėgti retai apgyventame, miškingame krašte tikrai buvo lengva, todėl vergija plačiau neišgalėjo iki pat VIII—IX a. Tuo metu vergas tapo preke, nes jį reikėjo Artimųjų Rytų, Šiaurės Afrikos, Ispanijos arabų kalifatuose. Bulgare prie Volgos, Kijeve, Prahoje, Haithabu, Birkoje supirkti vergai buvo gabenami į Prancūzijos ir Italijos miestus, o iš ten — į arabų kraštus. 779, 781 m. uždraudus prekiauti krikščionimis, vergų imta ieškoti Šiaurės ir Rytų Europos kraštuose. VIII—XI a. šie kraštai tapo jų rezervatu (Herrmann J., 1982, p. 133, 134, 137). Vergo kaina Vakarų Europoje tuo metu prilygo kario-raitelio ginklų kainai — 20—30 solidų (Riché P., 1979, p. 110—111), Italijoje ir Prancūzijoje buvo parduodamas už 140—170, o atskirais atvejais — net už 360 denarų (Riché P., 1979, p. 113). Taigi, vergai-belaisviai buvo brangi prekė, pajamų šaltinis šalia kailių, vaško, gintaro ir kitų prekių. Kadangi belaisvių daugiau tekdavo žymesniems kariams, tai jiems susidarė sąlygos greičiau turtėti. Iki užklysdavo pirkliai, vergai-belaisviai kartais galėjo būti naudojami ir gamyboje kaip papildoma darbo jėga.

Matyt, tuo metu — m. e. I tūkstantmečio paskutiniame ketvirtyje — bendruomenei skylant į turtingesnius ir neturtinguosius, atsirado ir savo gentainių, bendruomenės narių išnaudojimo užuomazga. Apie skirtingą turtinę bendruomenės narių padėtį liudija ne tik nevienodas į kapus įdėtų įkapių kiekis ir jų kokybė, bet ir pačios sodybos. Štai IX a. antros pusės—X a. pradžios latgalių gyvenvietėje Araišių ežere iš 17 gyvenamųjų namų 4 buvo maži (9—11), 10 — vidutinių (14—17) ir 3 dideli (21—22 m² ploto).

Matyt, šis gyvenamųjų namų įvairumas bent iš dalies atspindi ir jų gyventojų turčinės padėties nevienodumą.

karu daryti

Turtinė socialinė diferenciacija X a. pasiekia kitą pakopą — iš bendruomenės išsiskyrę turtingieji jos nariai apsigyvena pilyje, atsiskiria nuo savo tėvynainių gynybinėmis sienomis ir grioviais, tampa kunigaikščiais. Pilies priešpilyje ar papilyje gyvena šeimninko-kunigaikščio išlaikomų karių būrelis, vienas kitas amatininkas, kuris aptarnauja kunigaikštį ir jo kariauną. Senesnėje archeologinėje ir istorinėje literatūroje naujas laikotarpis (nuo IX ar X a.) buvo vadinamas ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu (Moorra X., 1952, p. 89, LAB, 1961, p. 360). M. e. I tūkstantmečio antrą pusę kartais siūloma vadinti karinės demokratijos laikotarpiu (Очерки, 1958, p. 653), Latvijos archeologai taip vadinti siūlė tik VIII—X a. (Latvijas... , 1974, p. 170). Pastaruoju metu teigiama, kad prūsų gentys savo kariaunas, kuriose nemažai būta ir svetimšalių, turėjo nuo VII—VIII a. sandūros (Кулаков В. И., 1987), kitų nuomone, žemaičių gentys jas turėjusios nuo V—VI a. (Байткунскене Л., 1987). Tuo tarpu kuršių kariaunos susidarymas nukeliamas į X a. (Жулкас В. В., 1989, p. 25). Kaip matome, yra didelė nuomonių įvairovė. Feodalinų santykių pradžios nukėlimas į IX—X a. Lietuvoje ir kituose Rytų Pabaltijos kraštuose susilaukė istorikų kritikos (Ochmański J., 1960; Tarvel E., 1983). Trūksta duomenų iš IX—XII a. apie feodalinę žemėvaldą, feodalinę žemdirbių priklausomybę, todėl pastaruoju metu siūloma dar ir X—XII a. vadinti karinės demokratijos laikotarpiu (Herrmann J., 1982, p. 38).

V—IX a. kapinyuose rasti su ginklais palaidoti vyrai greičiausiai yra ne kariaunos nariai, o laisvi bendruomenės nariai — žemdirbiai. Ginklai tokio vyro kape liudija jo, kaip laisvo bendruomenės nario — žemdirbio, padėtį, rodo, kad kiekvienas bendruomenės narys, reikalui esant, buvo ir karys. Tuo tarpu kariauna turėtume vadinti didesnę ar mažesnę karių profesionalų būrį, dažnai įvairios etninės sudėties, išlaikomą ir pavaldų kunigaikščiui. Apie tokią kariauną galima kalbėti tik nuo X—XI a.

Šio proceso nagrinėjimas dar tik prasideda. Iki šiol bent kiek išsamiau tyrinėtų vėlyvų piliakalnių nedaug ir ne visoje Lietuvoje, todėl negalime pasakyti, ar šis procesas visoje teritorijoje vyko tolygiai, ar vienoje gentyse jis prasidėjo anksčiau, o kitose — vėliau. Tolesnių tyrimų uždavinys — kapų tyrimų duomenis derinti su bendraamžių piliakalnių ir gyvenviečių medžiaga.

Šio laikotarpio žmonių dvasinė kultūra tebėra mažai tyrinėta. Ir jai pažinti archeologijos paminklai duomenų teikia ne per daugiausia: sužinome daugiausia tik apie mirusiųjų laidojimo papro-

čius, o dirbinių ornamentika, jos simbolika ir prasmė, tikėjimai, kitos dvasinės kultūros sritys savo tyrinėtojų dar nesulaukė.

Dabar daugiausia žinoma apie protėvių kultą. Mirusieji, kaip ir pirmaisiais m. e. amžiais, dažniausiai buvo laidojami su papuošalais, kai kuriais ginklais bei įrankiais, o kartais ir su žirgu. Laidojimo papročiuose pastebimi žymūs pakitimai — mirusieji vis dažniau sudeginami: V—VI a. tai ima daryti lietuviai (siaurąja prasme) ir jotvingiai (dainavai?), tuo metu šis paprotys plinta tarp aukštaičių, o išivyrauja VII a. VI—VII a. pavienius, o nuo VII—VIII a. vis dažniau mirusiuosius sudegina, taip pat skalviai bei lamatiečiai. Nuo VIII a. antros pusės tai žinoma ir kuršiams. Tuo tarpu žemaičiai, žiemgaliai, sėliai ir latgaliai toliau laidojami nesudeginti. Deginimas gyvuoja ir tarp baltų genčių, gyvenusių į rytus nuo Lietuvos — Aukštutinio Dniepro baseine, taip pat tarp nadruvių, galindų ir prūsų. Kur buvo nesudeginami, vyrai ir moterys dažniausiai palaidoti priešinga kryptimi (vyrai — galva į vakarus ir šiaurvakarius, moterys — į rytus ir pietryčius). Tačiau beveik kiekviename kapinyne yra nukrypimų nuo šių vyraujančių papročių. Net vienos genčių sąjungos teritorijoje nemaža įvairovių. Pavyzdžiui, vakarinėje ir pietvakarinėje žemaičių genčių ploto dalyje vyravo paprotys vyrams, o kartais ir vaikams, matyt, berniukams, į kapą įdėti žirgo galvą, kai kada ir kojas. Galbūt tai buvo jo iškamša, simbolizuojanti patį žirgą, o mėsa buvo apeiginis šermenų valgis. Tuo tarpu rytinėje ir šiaurinėje žemaičių teritorijos dalyje šio reiškinio pėdsakų neaptikta. Šie faktai rodo, kad laidojimo papročiai ir vienoje genčių sąjungoje griežčiau reglamentuoti nebuvo.

Kiek kitokios atskirų Lietuvos sričių saktės, senųjų tikėjimų liekanos folklore taip pat leidžia teigti, kad ir kituose tikėjimuose skirtumų būta (Vėlius N., 1983). V—IX a. baltų (ir Lietuvos teritorijoje gyvenusių jų genčių) panteonui apibūdinti taip pat labai trūksta duomenų. Nėra abejonės, kad toliau buvo garbinamos dievybės, kurios valdė dangaus kūnus ir gamtos jėgas. Nuo jų priklausė derlius ir turtas, žmogaus ir gyvulių vaisingumas, žemės derlingumas, gyvenimas ir mirtis. Su šiais kultais buvo susijusios šventės, magijos priemonės. Tikėjimai ir magija taip pat lėmė papuošalų ornamentiką, įvairių amuletų dėvėjimą. Teigiama, kad akutė, kryžius, svastika buvo saulės simboliai (Die Germanen, 1983, p. 208—209). Tokie motyvai dažni ir mūsų protėvių dėvėtuose papuošaluose, ypač ant moterų apyrankių ir kabučių. Saulutėmis ar žvaigždutėmis kartais buvo puošiamos ir segės, diržų apkalai, geriamųjų ragų smaigalio apkalai ir pan. Žvaigždutės-saulutės motyvas ypač išplito IV—V a., jis būdingas ne tik baltams, bet ir šiauriniams germanams (Die Germanen, 1983, p. 208). Saulės ir Mėnulio simbolika buvo labai populiori.

Tačiau, ar kiekvienas ornamentas turėjo maginę prasmę, ar visi bendruomenės nariai vienodai jį aiškino, teikė jam tą pačią galią, galime tik spėlioti. Be to, kai kurie ornamentų motyvai buvo perimti iš kaimynų, ilgainiui savaip pritaikyti. Pavyzdžiui, segių įvijų aguonos formos galvutės pradėtos puošti giliais išilginiais grioveliais V—VI a. Skandinavijoje. Nuo VII a. antrosios pusės taip puošiamos kuršių, lamatiečių, žemaičių ir žiemgalių vyrų nešiotos lankinės aguoninės segės. Giliais grioveliais puošiamos ne tik įvijų galvutės, bet ir segės liemenėlis, kojėlė. Papuošalas lieka visai svetimas lietuviams (siaurąja prasme), aukštaitiams, jotvingiams, narduviams, prūsams. Galime tik spėlioti, ar buvo šiam ornamentui priskiriama kokia maginė galia, ar ji buvo perimta iš kaimynų, ar buvo suteikta sava. Panašiai yra su gyvuliniu ornamentu. Jis iki VIII a. lieka retas, o VIII a. labiau paplinta pajūryje — kuršių žemėse, bet ir toliau naudojamas vyrų papuošalams. X—XII a. šis ornamentas tampa labiausiai paplitusių (pasaginės gyvulinės segės, gyvulinės apyrankės) ir būdingas ne tik vyrų, bet ir moterų papuošalams. Dėl daugelio šių neaiškumų metalinių dirbinių ornamentikai buvo skiriama, palyginti, nedaug dėmesio, tenkinamasi jo aprašymu (Puzinas J., 1938, p. 271, pav. 72: 20—36).

Lieka pridurti, kad V—IX a. ornamentiką ir jai priskiriamą maginę prasmę menkai pažįstame ir todėl, kad iki šiol kalbame beveik išimtinai apie metalinius papuošalus. V—IX a. keramika yra beveik neornamentuota (labiausiai paplitę gnaibymo ir pirštų galų duobutės), moliniai verpsteliai puošti geometriniais ornamentais, o medinių verpsčių ir kitų to laikotarpio medinių dirbinių neturime.

Ornamentų simbolika, kaip rodo kitų tautų senųjų tikėjimų tyrinėjimai, yra sunkiai atspėjama. Pavyzdžiui, aiškinama, kad slavų genčių dėvėti pusbėnelio formos kabučiai buvo ir moterų papuošalas, ir jų vaisingumo simbolis (Herrmann J., 1982, p. 46). Galimas dalykas, ir lamatiečių, žemaičių, aukštaitių, žiemgalių bei kuršių nešioti klevo sėklos formos kabučiai turėjo panašią simboliką ir maginę prasmę — kartu buvo ir amuletai, saugantys vaisingumą.

Germanų genčių derlingumą ir vaisingumą lėmusios dievybės simbolis buvo šernas (Die Germanen, 1983, p. 230). Gal ir mūsų protėviams šios dievybės globą ir palankumą turėjo užtikrinti kabučiai-amuletai iš šernų bei meškų ilčių, kurių rasta šio laikotarpio gyvenvietėse (Juodonys, Šatrija). Tuo tarpu aras ar sakalas bei žirgas ar ginkluotas raitelis buvo germanų vyriausiojo dievo ir valdovo (Vodano, Odino) simboliai (Die Germanen, 1983, p. 230, 232—233). Greičiausiai ir baltų nešiotos segės stilizuotų gyvulių

galvutėmis, apskritos segės su žalčiais irgi turėjo turėti magijos prasmę, kartu buvo amuletai, užtikrinantys vienos ar kitos dievybės palankumą. Nėra abejonės, kad tokią prasmę turėjo ir gintaro karoliukai bei neapdoroti jo gabaliukai. Reikia manyti, jie buvo sėkmės, laimės lėmėjai. Tuo tarpu kuršių moterų nuo VIII a. nešioti prie viršugalvio gintaro skrituliukai, o vyrų — gintarinės šukutės, turėjo turėti savo specifinę magijos galią, kuri reikalinga arba tik moteriai, arba tik vyrui kariui.

Pastaruoju metu kartais bandoma vienus ar kitus papuošalus sieti su juos dėvėjusio asmens profesija. Pavyzdžiui, kai kurios Sambijos vyrų kapuose rastos apskritos segės laikomos žynio ženklu (Кулаков B. N., 1987).

Matyt, kažkokia magijos galia buvo teikiama ir geležinėms apyrankėms bei antkaklėms, kurių retkarčiais randama kapuose. Taip spėti leidžia Švedijos bei Suomijos IX—XI a. pradžios radiniai. Ten vyrų ir moterų kapuose aptikta geležinių grandžių, „antkaklių“ iš vielos surištais galais, ant kurių užverti geležiniai, žalvariniai, sidabriniai ar net gintariniai kirveliai — Perkūno (Thoro) simboliai. Vien Švedijoje jų rasta apie 450 (Ström K., 1984). Lietuvoje V—IX a. kapai su geležinėmis antkaklėmis ir apyrankėmis reti, antai Zastaučiuose aptikta kniūbsčia sena moteris su geležinėmis storagalėmis apyrankėmis, Plaučiškių pilk. Nr. 6 k. Nr. 5 — moteris su geležine platėjančiais galais apyranke ir pan.

Vadinasi, V—IX a. Lietuvos gyventojų religija greičiausiai buvo politeizmas, susidaręs iš dangaus, žemės, vandens bei požemio dievybių garbinimo, glaudžiai susijęs su protėvių kultu. Formuojantis bendruomenės ir genčių sąjungų valdžios hierarchijai, taip pat kaimyninių kraštų kultams, pamažu turėjo susidaryti ir dievybių hierarchija, išsiskirti vyriausioji dievybė.

Su religijos pažinimu glaudžiai siejasi kulto vietų ir apeigų atlikėjų — žynių — klausimas. Iš senesnių epochų perimtais įsitikinimais, dievybės gyveno joms priklausiusiose sferose — danguje (dausose), žemėje, vandenyje ir po žeme. Kaip ir ankstesniais laikais, turėjo išlikti šventos jiems skirtos vietos (miškeliai, šaltiniai, pelkės, upės, ežerai ar jų įlankos), taip pat tėvų ir protėvių kapai. Prie jų turbūt ir buvo švenčiamos svarbiausios bendruomenės kalendorinės šventės — dėkojama arba prašoma pagalbos, globos. Dalis šeimyninių apeigų, ko gero, buvo atliekama namuose prie židinio. Ar būta jau specialiai apeigoms atlikti ar dievybėms gyventi skirtų pastatų? Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse tokių kulto vietų (paprastai jomis laikomi apskriti statiniai) iš V—X a. dar nerasta. Turbūt tokių pastatų buvo ne kiekvienoje gyvenvietėje ar pilyje, o tik pagrindinėje genties gyvenvietėje ar pilyje, kur rinkdavosi vyrai bendrą reikalą spręsti,

santykių su kaimynais aptarti. Čia, ko gero, pagal išgalėjusias apeigas buvo „pašventinama“ taika, „teiraujamasi“, ar palankūs dievai vienam ar kitam žygiui, dėkojama už jo sėkmę, meldžiama prapulties priešams, čia turėjo būti prisaikdinti išrinktieji vadai. Taip galėjo atsirasti genties ir visos genčių sąjungos kulto centrai. Galima spėti tokiu žemaičių kulto centru buvus Šatriją, skalvių — Rambyną, vienu iš kuršių — Palangą, lietuvių — kažkur Kernavėje ir t. t.

Pastaruoju metu senojo baltų tikėjimo, mitologijos ir kiti tyrinėtojai vis dažniau pasisako už reikšmingą žynių vaidmenį visuomenėje. Kartais teigiama, kad jau pirmaisiais m. e. amžiais Lietuvos pajūrio srityje jie sudarė „valdančiųjų“ sluoksnį (Vėlius N., 1983, p. 246), o prūsų gentis, išstūmę kariaunas, žyniai valdė nuo XI a. (Кулаков B. N., 1987). Archeologijos duomenimis tokių teiginių paremti negalima, nes tarp palaidotųjų neįmanoma išskirti žynių (nežinoma jų atributika, ar ji buvo dedama jiems į kapą). Tiesa, dabar kai kas žyniams priskiria m. e. I tūkstantmečio turtingų vyrų kapus, kuriuose nėra ginklų, arba kai prūsų mirusysis palaidotas su apskrita sege, papuošta pasaulio medžio ornamentu (Šnore E., 1987, p. 32—33; Кулаков B. И., 1987).

Remiantis šio meto archeologijos duomenimis, atrodo, dar negalima kalbėti nei apie žymesnį „žynių sluoksnį“ bendruomenėje, nei apie jų organizaciją, hierarchiją. Tai patvirtina minėtas laidosenos įvairumas, griežtesnės reglamentacijos nebuvimas. Per m. e. I tūkstantmetį gamyba, visas ūkio lygis tebebuvo palyginti žemas. Maisto produktų buvo pagaminama ne tiek daug, kad būtų galima išlaikyti didesnį su gamyba nesusijusių žmonių skaičių (karių, žynių, kunigaikštukų). Dauguma šių „profesijų“ liko žemdirbio — eilinio bendruomenės nario — „antraeilėmis pareigomis“. Su šeimos šventėmis susijusias apeigas atlikdavo šeimos galva, o grynai moteriškas — motina ar senelė. Tuo tarpu bendraujant su dievybėmis, bendruomenei atstovaudavo seniūnas, genčiai ar genčių sąjungai — jos vadas, vėliau — kunigaikštis, o susidarius valstybei — valdovas. Panašiai buvo ir Skandinavijoje: iki krikščionybės priėmimo valdovas čia buvo ir vyriausiasis žynys (Nylen E., 1982, p. 198).

Žinoma, ir m. e. I tūkstantmetyje Lietuvoje buvo žmonių, atidžiau stebinčių gamtą, besistengiančių išaiškinti įvairių reiškinių ryšį, buvo ir linkusių į mistiką, daugiau dėmesio skiriančių bendruomenės papročiams, tėvų pasakojimams. Vieni jų tapdavo astronomais, gydytojais, burtininkais-užkalbėtojais, kiti — laidojimo papročių žinovais ir senųjų tradicijų saugotojais ar naujų apeigų kūrėjais, aiškintojais, ateities ar dievų valios pranašautojais. Kai kurie tokie išminčiai tapdavo genčių vadų, kunigaikščių patarė-

jais, kiti turbūt keliaudavo iš vienos bendruomenės į kitą, skelbė savo išmintį, praturtintą iš kitų perimta patirtimi, žiniomis. Visa tai ir padėjo išlaikyti bendrus svarbiausius genčių papročius, išsaugoti jų savitus bruožus. Tačiau nebuvo jėgos ir prievartos aparato, kuris priverstų tų papročių griežtai laikytis, juos reglamentuotų. Vienintelė tokia jėga, matyt, buvo tik bendruomenės nuomonė. Todėl ir papročiai buvo gana įvairūs, kito, pamažu mirštant seniesiems atsirasdavo naujų. Štai sudeginti ir nesudeginti mirusieji kelis šimtmečius laidojami kartu viename kapinyne, abu papročiai egzistuoja toje pačioje bendruomenėje, o kartais gal ir vienoje šeimoje. Iš viso politeizmui būdinga tolerancija, pagarba ir kitų genčių tikėjimams; tai sudarė sąlygas tarpusavio įtakoms, bendriems ornamentikos bruožams.

Baltų kaimynystėje m. e. I tūkstantmečio antroje pusėje, ypač laikotarpio pabaigoje, vyko žymūs etniniai bei socialiniai-politiniai ir ideologiniai pakitimai. VI—VII a. Pomeraniją ir Baltijos jūros pietinę pakrantę iki Elbės vakaruose apgyveno slavai (Herrmann J., 1982, p. 40), prasidėjusi rytų slavų infiltracija į Bance-rovo—Tušemlios kultūros plotus Aukštutinėje Padnieprėje lėmė intensyvią jų ekspansiją į šiaurę. VIII a. Padnieprės baltų srityse susidarė dregovičių, krivičių ir viatyčių gentys, aktyviai vyko Padnieprės baltų asimiliacija. Savo ruožtu prūsai ir galindai kolonizavo dalį rytinio Pavyslio. Ten susidarė Sasnos, Pamedės ir Pagudės žemės. Kuršiai po truputį skverbėsi į šiaurę — į lyvių ir vendų plotus, o šiaurinėje ir rytinėje Latgaloje asimiliavosi estų protėviai.

Rytų ir vakarų skavų kraštuose VIII—IX a. sparčiau ėmė vystytis ūkis, ryškėjo turtinė diferenciacija, susidarė feodalinų santykių pradmenys. Prie tranzitinės prekybos kelių kūrėsi miestai. IX—X a. šie procesai sąlygojo feodalinų Rusijos ir Lenkijos kunigaikštysčių susidarymą.

IX a. prasidėjo ir krikščionybės skverbimasis į Baltijos jūros pietines bei vakarines pakrantes. IX—X a. buvo įsteigta Bremono—Hamburgo arkivyskupija, apėmusi ir Daniją, Gotlandą, šiaurėje pasiekusi Alandų salas, bet Rytų Pabaltijys — baltų kraštai — jai nepriklausė.

Į baltų kraštus pamažu, kad ir netiesiogiai, turėjo skverbtis ir krikščioniška simbolika, kuriai galėjo būti suteikiama ir sava jos interpretacija.

LITERATŪRA

TRUMPINIMAI

- AE Archeologija un etnogrāfija, Rīga, T. 1—17. 1957—1994.
 AETL Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje. Vilnius, 1970, 1972 ir 1974.
 ATL Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. Vilnius, 1978, 1980, 1982, 1984, 1986, 1988, 1990, 1992 ir 1994.
 ETATU Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimitised, ühiskonnateadused. Tallin, 1951—1989.
 ILKI Iš Lietuvių kultūros istorijos. T. 1—4, Vilnius, 1958, 1959, 1961, 1964
 LA Lietuvos archeologija. T. 1—10, Vilnius, 1979, 1984, 1985, 1986, 1988, 1990, 1992, 1993.
 LAA Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 1—4, 1974, 1975, 1977, 1978.
 LAB Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
 LIŠ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955, T. 1.
 LLM Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. Sudarė ir paruošė R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė. Kn. 1, 2. Vilnius, 1958, 1966.
 LZAV Latvijas PSR Zinatnu Akademijas vēstis, Rīga.
 MADA Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija. Vilnius, 1955—1989.
 MP Muziejai ir paminklai. Šąs. 1—9. Vilnius, 1979—1991.
 RB Rocznik Białostocki [Białystok-Warszawa], T. 1—17. 1961—1991.
 Sb Prussia Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia.—Königsberg, 1875—1924.
 V. Vilnius
 WA Wiadomości Archeologiczne. Warszawa.
 ZASMAE Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem. Rīga. 1971—1994.
 КСИА— Краткие сообщения Института археологии Академии Наук СССР. Москва—Ленинград, с 1960.
 КСИИМК— Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР. Москва—Ленинград, 1940—1959.
 СА— Советская археология. Непереодическое издание в 1940—1955 гг. и журнал с 1955 г., изд. Институтом археологии Академии Наук СССР. Москва.

LITERATŪRA

- Aberg N.
 1919 — Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit. Upsala—Leipzig.
 Almgren O.
 1923 — Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte. Leipzig.
 Alseikaitė-Gimbutienė M.
 1946 — Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlicher Zeit. Tübingen.
 Ambrosiani K.
 1984 — Kāmme // Birka. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm. T. 2 : 1, P. 161—176.
 Andrašūnaitė D.
 1972 — Mustenių—Baubonių pilkapių (Trakų raj.) tyrinėjimai 1970 m. // AETL 1970 ir 1971 metais. V. P. 36—37.
 Antanavičius J.
 1969 — X—XIII a. žirgų kamos iš Pakalniškių // Kraštotyra. V. P. 103—109.
 1971 — Pakapių kaimo žirgų kapai // Kraštotyra. V. P. 147—163.
 1976 — Balno kilpos Lietuvoje X—XIII a. // MADA. T. 1. P. 69—81.
 Antonevičius J.
 1964 — Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu // ILKI. T. 4. P. 164—170.
 Antoniewicz J.
 1961 — Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 roku w miejscowości Szwałczaria pow. Suwałki // WA. T. 27, sąs. 1. P. 1—26.
 1962 — O kilku importach prowincjonalnorzymskich i kultury „wenedzkiej“ znalezionych na obszarach plemiennych Jaćwieży // RB. T. 3. P. 183—204.
 1962a — The Sudowians. Białystok.
 1979 — Bałtowie zachodni w V w. p. n. e.—V w. n. e.: Terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i letto-litewskich.— Olsztyn—Białystok.
 Antoniewicz W.
 1920 — Wykopaliska z kurhanu późnorzymskiego (we wsi Urdomin w pow. Kalwaryjskim, gub. Suwałska) // Przegląd Archeologiczny. T. 1, sąs. 2—3. P. 141—142.
 1930 — Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wileńskiej // Wilno i Ziemia Wileńska. Wilno. T. 1. P. 103—123.
 Apals J.
 1971 — Āraišu ezera pils izrakumu rezultati (1965.—1969. g.) // LZAV. Nr. 12. P. 81—95.
 1977 — Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas // AE. T. 11. P. 141—153.
 1987 — Par Āraišu ezerpils pirmās apbūves plānojumu // LZAV. Nr. 5. P. 81—97.
 Arwidsson G., Holmquist L.
 1984 — Holzeimer: Daubengefässe und übrige Eimer aus Holz // Birka: Systematische Analysen der Gräberfunde. Sockholm. P. 237—241.
 Aspelin J. R.
 1877—1884 — Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsinki.

- Astrauskas A.
1994 — Laidojimo papročiai Marvelės kapinyne // Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga. V. P. 21—27.
1994a — Marvelės kapinyno (II—VII a. kapai) tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993 metais. P. 120—124.
- Atgāzis M.
1974 — Dzels iedzītina šķeņu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. T. 11. P. 154—173.
1982 — Izrakumi Dobeles Bālu-Škerstainu un Ošu senvietas // ZASMAE 1980./1981. gada pētījumu rezultātiem. P. 33—41.
1988 — Dreņgeru-Čunkānu kapulauka pētniecība // ZASMAE 1986. und 1987. gada pētījumu rezultātiem: Archeologija. P. 33—40.
- Atgāzis M., Bebre V.
1986 — Petījumi Čunkānu-Dreņgeru kapulaukā // ZASMAE 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem: Archeologija. P. 19—25.
- Balčiūnas J.
1980 — Biržų (Astravo) senkapio žvalgomieji tyrinėjimai 1978—1979 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 92—94.
- Balčiūnas J., Dakanis B.
1986 — Ignalinos rajono archeologijos paminklų žvalgymas // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 110—113.
- Balodis F.
1938 — Sēnākie laiki. Latviešu senvēsture // Latviešu vēsture.— Rīga. T. 1. 1 d. P. 11—215.
- Baltowie —
1981 — Baltowie północni sąsiedzi Slowian. Warszawa.
- Behmer E.
1939 — Das zweischneidige Schwert der germanischen Wölkerwanderungszeit. Stockholm.
- Bertašius M.
1994 — Marvelės degintiniai kapai // Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga. V. P. 56—69.
- Bevezetės...
1977 — Bevezetės a magyar őstörténet kutatásának forrasaba.— Budapest. T. 2.
- Bezenberger A.
1892 — Litauische Gräberfelder. I. Das Gräberfeld bei Schernen (Kr. Memel) // Sb. Prussia. Šąs. 17. P. 141—168.
1990 — Gräberfeld bei Greyszönen, Kr. Tilsit // Sb. Prussia. Šąs. 21. P. 135—152.
1904 — Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens. Königsberg.
1909 — Gräberfeld bei Rubocken // Sb. Prussia. Šąs. 22. P. 148—193.
- Bitner-Wróblewska A.
1990 — Zapinki z gwiazdzistą i łopatkowatą nożką z południowo wschodnych wybrzeży Bałtyku // WA. T. 51. Šąs. 1. P. 49—90.
- Bliujienė A.
1990 — Užpelkių kapinyno tyrinėjimai 1988 m. // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 74—77.
- 1992 — Užpelkių kapinyno tyrinėjimai 1990 ir 1991 m. // ATL 1990 ir 1991 metais. P. 73—77.
1995 — Apskriti kabučiai kuršių kultūroje VIII amžiaus pabaigoje—IX amžiuje // Lituanistika Nr. 1(21). P. 39—72.
- Bliujus A.
1983 — Eitulių pilkapynas // MP. Šąs. 6. P. 31—40.
- Böhner K.
1958 — Die fränkische Altertümer des Triererlandes.— Berlin. D. 1.
- Brivalne E.
1974 — Tervetes saktas // AE. T. 11. P. 121—140.
- Bujack G.
1889 — Eine Riesenfibula aus Weszeiten, Kr. Heydekrug // Sb. Prussia. Šąs. 16. P. 110—111.
- Bušs O.
1985 — Kuršu jautājums mūsdienu zinātnes skatījumā // LZAV. Nr. 2. P. 65—71.
- Būtėnas E.
1988 — Maisiejūnų pilkapių tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987 metais. P. 47—48.
1990 — Maisiejūnų pilkapių (Kaišiadorių raj.) tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 42—45.
- Būtėnienė E.
1972 — Maisiejūnų pilkapių (Kaišiadorių raj.) tyrinėjimai 1971 m. // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 37—38.
1972a — Nemaionių (Kaišiadorių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1970 m. // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 39—40.
1978 — Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais // ATL 1976 ir 1977 metais. P. 132—136.
1980 — Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 56—59.
1982 — Kretuonių pilkapių tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981 metais. P. 65—67.
- Butkus D., Sidrys R., Kanarskas J.
1994 — Lazdininkų (Kalnalaukio) kapinyno tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993 metais. P. 138—145.
- Caune A.
1987 — Jaunsales Silinu kapulauks // AE. T. 15. P. 45—55.
- Cehak-Holubowiczowa H.
1955 — Cmentarzysko kurhanowe z VI i VIII w. w miejsc. Karmaziny koła miasta Troki w Litewskiej SRR // WA. T. 22. Šąs. 3—4. P. 312—331.
- Ceplīte R.
1974 — Atsvarini Latvijas 10.—13. gs. kapu inventarā // AE. T. 11. P. 198—211.
- Cimermane J.
1974 — Spodrinātā keramika Latvijā // AE. T. 11. P. 99—110.
- Czczuga B., Kossacka W.
1967 — Szczątki roślinne osad jaćwieskiej (II—VI w. n. e.) w miejscowości Osinki pow. Suwałki // RB. T. 7. P. 153—162.
1971 — Nasiona prosa (Phanicum miliacenum L.) i owsa (Avena sativa L.) z osad jaćwieskich w pow. Suwałskim // RB. T. 10. P. 386—387.

- 1974 — Szczałki roślinne z osady protojaćwieskiej z okresu rzymskiego w Osowej, pow. Suwałki // RB. T. 12. P. 427—429.
- Čerbulėnas K.**
1958 — Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. V. T. 1. P. 73—94.
- Cerniauskas M.**
1982 — Labūnavos kapinynas // ATL 1980 ir 1981 metais. P. 47—49.
- Cesnys G.**
1984 — III—XI a. žemaičiai kranilogijos aspektu // LA. T. 3. P. 141—151.
1984a — I m. e. tūkstantmečio vidurio Lietuvos gyventojų paleodemografijos metmenys (Plinkaigalio kapinynas) // ATL 1982 ir 1983 metais. P. 148—150.
- Daiga J.**
1974 — Karavira aproce // AE. T. 11. P. 174—197.
- Dakanis B.**
1984 — Radiniai iš Saločių // Kraštotyra. Kn. 18. P. 99—102.
1986 — Stungių plokštinio kapinyno tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 45—47.
- Danilaitė E.**
1961 — Archeologiniai tyrinėjimai Kiauleikiuose // ILKI. T. 3. P. 101—131.
- Daugudis V.**
1962 — Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MADA. T. 1. P. 43—69.
1970 — Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1969 metais // AETL 1968 ir 1969 metais. P. 29—36.
1970a — Kapsuko apylinkių piliakalnių tyrinėjimai 1968 metais // AETL 1968 ir 1969 metais. P. 24—29.
1978 — Gyvenvietės ir pastatai // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V. T. 1. P. 14—47.
1978a — Daubarių (Mažeikių raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1976 metais // ATL 1976 ir 1977 metais. P. 101—108.
1980 — Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 22—25.
1981 — Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (4. M. e. V—VIII amžių įtvirtinimai ir pastatai) // MADA. T. 2. P. 61—72.
1982 — Senoji medinė statyba. V.
1982a — Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981 metais. P. 32—34.
1984 — Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1982 ir 1983 metais. P. 20—22.
1986 — Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 20—22.
- Deemant K.**
1979 — Das eisenzeitliche Steingraberfeld von Prossa // ETATÜ. No. 4 P. 368—369.
- Die Germanen**

- 1983 — Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Berlin. T. 2.
- Die Slawen**
1985 — Die Slawen in Deutschland. Berlin.
- Dowgird T.**
1886, 1887 — Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmudzi. Melżyn kapaš pod Jasnagórka // Pamiątnik Fizyograficzny. T. 6. P. 18—22. T. 7. P. 3—28.
- Dumpeš L.**
1964 — Ražas novākšanas attistība Latvijā // Latvijas PSR Vestures muzeja raksti: Etnogrāfija. Rīga.
- Dundulienė P.**
1957 — Trilaukės žemdirbystės sistemos atsiradimo ir išgalėjimo Lietuvoje klausimu // Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija. V. T. 3. P. 85—98.
1963 — Žemdirbystė Lietuvoje. V.
1966 — Arklo atsiradimas ir raida Lietuvoje // Istorija. T. 8. P. 122—158.
1968 — Lietuviškoji žagrė // Istorija. T. 9. P. 161—181.
1972 — Lietuvių arimo įrankių genezės ir raidos klausimu // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 99—104.
- Ebert M.**
1914 — Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung. Rīga.
- Ehrlich B.**
1938 — Der preussisch-wikingische Handelsplatz Truso // Pirmā Baltijas vēsturnieku konference. Rīga. P. 139—145.
- Endzelīns J.**
1974 — Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu // Darbu izlase. Rīga. T. 2. P. 454—465.
- Engel C.**
1931 — Beiträge zur Gliederung der jüngsten heidnischen Zeitalters in Ostpreussen // Congressus Secundus archeologorum balticorum. Rigae, 19.—23. VIII. 1930. P. 313—336.
1931a — Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel.
- Engel C., La Baume W.**
1937 — Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg.
- Erä-Esko A.**
1986 — Domburg-Gulldynt // Finkst Museum. Helsingfors. T. 93. P. 5—84.
- Froelich G.**
1930 — Flurnamen in Ostpreussen. Ein Beitrag zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte des preussischen Ostens // Festschrift zum 50-jährigen Bestehen des Altertumsgesellschaft Insterburg. (Sąs. 19). P. 1—84.
- Gabriūnaitė K., Rickevičiūtė K.**
1980 — Lazdininkų senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 72—75.
1982 — Lazdininkų senkapio tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981 metais. P. 59—62.

- Gaerte W.
1929 — Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg.
- Genys J.
1990 — Skrandėnų (Telšių raj.) kapinynas // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 77—80.
- Giesler U.
1978 — Jüngerkerzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna // Saalburg-Jahrbuch. T. 35. P. 5—56.
- Gimbutas M.
1963 — The Balts. London.
- Gimbutienė M.
1985 — Baltai priešistoriniais laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija. V.
- Ginters V.
1937 — Kāds vidējā dzels laikmeta latviešu ornāments // Senatne un Māksla. Rīga. T. 2. P. 39—56.
1984 — Der Ursprung der Ringspangen von östlichem Typ // Birka: Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm. P. 23—30.
- Girininkas A.
1974 — Baubonių—Mustenių (Trakų raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1973 m. // AETL 1972 ir 1973 metais. P. 52—53.
1994 — Rėkučių—Pakretuonės pilkapyno 1992 m. tyrinėjimai // ATL 1992 ir 1993 metais. P. 103—104.
- Godłowski K.
1972 — Fromborski skarb z okresu wędrówek ludów // Komentarze Fromborskie. Szs. 4. P. 58—69.
1977 — Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku // Materiały Starożytne i Wczesnosredniowieczne. T. 4. P. 7—237.
- Graudonis J.
1978 — Izrakumi Lielupes krastā 1977. gada // ZASMAE 1977. gada pētījumu rezultātiem. P. 40—46.
1979 — Vedgu archeologiskās ekspedīcijas darbs 1978. gadā // ZASMAE 1978. gada pētījumu rezultātiem. P. 41—44.
1980 — Izrakumi „Miklas kalna” senkapos // ZASMAE 1979 gada pētījumu rezultātiem. P. 53—57.
1980a — Izrakumi Turaides pilsdrupas 1979. gadā // ZASMAE 1979. gada pētījumu rezultātiem. P. 57—61.
- Grigalavičienė E.
1979 — Egliškių pilkapiai // LA. T. 1. P. 5—43.
1992 — Kerelių piliakalnis // LA. T. 8. P. 85—105.
1992a — Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė (Rokiškio raj.) // LA. T. 9. P. 41—91.
- Gronau W.
1939 — Altpreussischer Kopfschmuck // Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg. Interburg. Szs. 22. P. 45—46.
- Gunert W.
1939 — Nadrauer Grabungen. 2. Althof-Interburg // Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg. Interburg. Szs. 22. P. 28—40.

- Hackmann A.
1905 — Die Eisenzeit in Finnland. Helsingfors.
- Hausmann R.
1896 — Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongres in Riga. Riga.
1914 — Der Depotfung von Dorpat // Балтийский сборник. Рига. P. 97—116.
- Hensel W.
1956 — Słowianszczyzna wczesnosredniowieczna: Zarys kultury materialnej. Warszawa.
1982 — Kultur und Kunst im Frühmittelalterlichen Pommern (7. bis 11. Jahrhundert) // Herrmann J. Wikinger und Slawen. Berlin. P. 263—290.
- Herrmann J.
1982 — Wikinger und Slawen. Berlin.
- Historia...
1969 — Historia Pomorza. Poznan. T. 1. D. 1.
- Hjelmquist H.
1984 — Botanische Analyse einiger Brote // Birka. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm. P. 263—272.
- Hoffmann J.
1941 — Die spätheidnische Kultur des Memellandes. Königsberg.
- Holubovičiai E. ir V.
1941 — Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. Vilnius—Kaunas. T. 1. Szs. 2. P. 649—678.
- Horn W.
1938 — Die Verbreitung der preussischen Ortsnamen in Ostpreussen // Prussia /Königsberg/. T. 32. D. 1. P. 58—83.
- Jaanits L., Laul S., Lougas V., Tonisson E.
1982 — Eesti esiaja lugu. Tallinn.
- Jablonskis I.
1980 — Padvarių pilkapiai (Kretingos raj.) // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 46—48.
- Jankauskas K.
1990 — Sidabrinių lankinių žieduotųjų segių gamybos technologija // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 217—221.
1992 — Smulkusis papuošalų iš spalvotųjų metalų dekoras // LA. T. 9. P. 151—168.
- Jankauskas R.
1984 — Ligų pėdsakai Plinkaigalio žmonių kauluose // ATL 1982 ir 1983 metais. P. 153—155.
- Jankevičienė A.
1958 — Počkaluvkos pilkapiai // MADA. T. 2. P. 37—50.
1961 — Pabarių pilkapiai // MADA. T. 1. P. 37—48.
- Jaskanis D.
1963 — Cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Krzywólka, pow. Suwałki // RB. T. 4. P. 279—308.
- Jaskanis D., Jaskanis J.
1966 — Sudausisches Siedlungskomplex aus der spätrömischen Periode und

- Volkerwanderungszeit in Osowo, Kreis Suwałki // Acta Baltico-Slavica [Białystok]. T. 4. P. 109—150.
- Jaskanis J.
1970 — Cmentarzysko kurhanowe na stanowisku II w Korklinach, pow. Suwałki // RB. T. 9. P. 147—176.
1977 — Cmentarzyska kultury zachodniobałtyjskiej z okresu rzymskiego. Materiały do badań nad obrzędkiem pogrzebowym // Materiały Starożytne i Wczesnosredniowieczne (Warszawa). T. 4. P. 239—350.
- Jądzewski K.
1981 — Pradzieje Europy Środkowej. Wrocław, etc.
- Jovaiša E.
1978 — Plinkaigalio (Kėdainių raj.) kapinyno tyrinėjimai // ATL 1976 ir 1977 metais. P. 167—174.
1986 — Dauglaukio plokštinis kapinynas // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 49—50.
- Juodelis S.
1972 — Norkūnų pilkapių (Rokiškio raj.) kasinėjimai // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 34—35.
- Kaczyński M.
1958 — Dwa cmentarzyska kurhanowe z V—VI wieku we wsi Prudziszki, pow. Suwałki // Materiały Starożytne i Wczesnosredniowieczne (Warszawa). T. 3. P. 115—153.
1963 — Materiały z badań 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Sudata, pow. Święciany, na Wilenszczyźnie (LSRR) // WA. T. 29. Ss. 2. P. 138—156.
- Karnups A.
1929 — Die Haupttypen der lettischen Halsringe der jüngeren Eisenzeit // Sitzungsberichte der Gelehrten Eestnischen Gesellschaft [Tartu]. P. 129—132.
- Katalog
1930 — Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. Riga...
- Kazakevičius V.
1978 — Ietigaliai Lietuvoje V—VIII a. (1. [tveriamieji]) // MADA. T. 4. P. 37—45.
1979 — Ietigaliai Lietuvoje V—VIII a. (2. [moviniai]) // MADA. T. 2. P. 53—65.
1981 — Vienašmenių kalavijų atsiradimas ir raida Lietuvoje // LA. T. 2. P. 43—58.
1981a — Unikalus V a. pab. geriamasis ragas iš Plinkaigalio // MADA. T. 3. P. 81—91.
1982 — M. e. I tūkstantmečio strėlių antgaliai Lietuvoje // Jaunųjų istorikų darbai. Kn. 4. V. P. 91—93.
1983 — A rare animal headed cross-bow brooch from Plinkaigalis in Lithuania // Föhrnvänen. T. 78. P. 189—196.
1986 — Visėtiškių pilkapynas // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 56—57.
1988 — Visėtiškių pilkapynas // ATL 1986 ir 1987 metais. P. 50—55.

- 1990 — Visėtiškių (Anykščių raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1988 metais // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 49—52.
1992 — Kalniškių (Raseinių raj.) kapinynas // ATL 1990 ir 1991 metais. P. 99—103.
1993 — Plinkaigalio kapinynas. V. (LA. T. 10).
1994 — Kalniškių kapinyno tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993 metais. P. 154—158.
- Kivikoski E.
1973 — Die Eisenzeit Finnlands. Helsinki.
- Kleemann O.
1956 — Samländische Funde und Frage der ältesten Steigbügel in Europa // Documenta Archeologica W. La Baume dedicata. Bonn. P. 109—122.
- Kostrzewski J.
1962 — Kultūra prapolska. Warszawa.
- Kowalski J. M.
1981 — Materiały z cmentarzyska w Poszuszwiu (LSRR) ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie // WA. T. 46. Ss. 1. P. 51—56.
- Krukowski S.
1913 — Cmentarz ciałopalny bez popielnic w Wysokiem (pow. Sejneński) // Światowit. T. 11. P. 1—13.
- Krzywicki L.
1917 — Grodziska górnolitewskie. Grodzisko na górze Ościkowej pod Rakiszkami // Pamiętnik Fizyograficzny. T. 24. P. 1—42.
- Kühn H.
1935 — Die Zikadenfibeln der Völkerwanderungszeit // Jahrbuch für prähistorische und ethnologische Kunst [Berlin]. T. 10. P. 85—109.
1956 — Das Problem der masurgermanischen Fibeln in Ostpreussen // Documenta Archeologica W. La Baume dedicata. Bonn. P. 79—108.
- Kulikauskas P.
1941 — Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje // Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. T. 1. P. 43—64.
1959 — Naujas archeologinis paminklas Užnemunėje (V—VII amžių jotvingių senkapis Krikštonyse, Lazdijų raj.) // MADA. T. 1. P. 71—88.
1959a — Seniausi Kuršių Neringos gyventojai // ILKI. T. 2. P. 72—85.
1974 — Papiškių (Varėnos raj.) pilkapiai // AETL 1972 ir 1973 metais. P. 45—46.
1977 — Vilkiautinio pilkapynas ir jo tyrinėjimai // Istorija. T. 17. Ss. 2. P. 83—104.
1982 — Užnemunės piliakalniai I—XIII a. V.
- Kuncienė O.
1972 — Prekybiniai ryšiai IX—XII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XII a. V. P. 149—254.
1973 — Pamusio (Varėnos raj.) pilkapiai (2. Radiniai) // MADA. T. 2. P. 103—123.
1973a — Katkuškių pilkapiai // MADA. T. 4. P. 91—106.

- 1978 — M. e. V—VII amžių užbarzdinis ietigalis iš Grigiškių (Neravų) pilkapyno // MADA. T. 2. P. 59—64.
- 1980 — Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (1. M. e. V—VII a. pilkapiai) // MADA. T. 3. P. 41—54.
- 1981 — Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai (2. M. e. VIII—X a. pilkapiai) // MADA. T. 3. P. 93—102.
- 1982 — Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (1. Darbo įrankiai ir ginklai) // MADA. T. 3. P. 43—54.
- 1983 — Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (2. Papuošalai) // MADA. T. 1. P. 49—60.
- 1983a — Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (3. Keramika) // MADA. T. 2. P. 50—60.
- Lang V.**
1985 — Iru linnuse peenkeramika V—X sajandil // ETATÜ. Nr. 2. P. 193—210.
- Latvijas...**
1926 — Latvijas archeologija. Prof. Baloža red. Rīga.
1974 — Latvijas PSR archeologija. Rīga.
- Lavi A.**
1980 — Über die archeologischen Untersuchungen in Lahepera im Jahre 1978 // ETATÜ. Nr. 4. P. 361—368.
- Lehmann H.**
1970 — Ein Bienenstock aus Berlin — Lichtenfelde mit Opfergaben der Lausitzer Kultur // Actes du VIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Prague 21—27 aout 1966. Prague. P. 720—722.
- Lityńska M.**
1986 — Stan i potrzeby badań nad źródłami botanicznymi z okresu wpływów rzymskich w Polsce // Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce. Kraków. P. 353—374.
- Lõugas V.**
1971 — Über die Typologie und Chronologie des ältesten Hirtenstabnadeln des Ostbaltikums // Suomen Museo. P. 20—37.
1974 — Die Bodendenkmäler in der Umgebung von Kuninguste und Tagavere auf Insel Saaremaa // ETATÜ. Nr. 1. P. 79—84.
- Łowmiański H.**
1967 — Początki Polski. Warszawa. T. 3.
- Luchtanas A.**
1984 — Gyvenvietės prie Kernavės tyrinėjimai 1983 m. // ATL 1982 ir 1983 metais. P. 28—31.
1986 — Gyvenvietė Kernavėje Neris krante // ATL 1984 ir 1985 metais. P. 30—32.
- Madyda-Legutko R.**
1984 — Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami na obszarze śród-kowoeuropejskiego barbaricum w okresie wpływów rzymskich i w wczesnej fazie okresu wędrówek ludów // Przegląd Archeologiczny. T. 31. P. 91—133.
- Mandel M.**
1976 — Ausgrabungen einer Steinsetzung in Lihula // ETATÜ. Nr. 1. P. 56—58.
1977 — Voiltlunuga muinaseestlaste relvastuses // ETATÜ. Nr. 3. P. 236—255.
- Markelevičius J.**
1972 — Kyburių senkapio radiniai // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 59—61.
1978 — Papiškių (Varėnos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. P. 110—113.
- Merkevičius A.**
1973 — Jurgaičių kapinyno II—IX amžių žalvario dirbinių metalo sudėtis // MADA. T. 1. P. 67—77.
1974 — Eketės (Klaipėdos raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1972 m. // AETL 1972 ir 1973 metais. P. 15—19.
1975 — Pamusio IV—XI a. žalvario dirbinių metalo sudėtis // MADA. T. 1. P. 39—50.
1978 — Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1977 metais // ATL 1976 ir 1977 metais. P. 115—118.
1980 — Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. P. 26—28.
1984 — Sauginių plokštinių kapinynas // LA. T. 3. P. 41—63.
1984a — Maudžiorų ir Požerės plokštinių kapinynų žalvaris // LA. T. 3. P. 125—135.
1988 — Genčių I kapinyno tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987 metais. P. 78—82.
1990 — Sudotos pilkapių tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989 metais. P. 52—56.
- Michelbertas M.**
1967 — III—V amžių Veliuonos kapinynas // MADA. T. 2. P. 47—60.
1968 — Rūdaičių I kapinynas // Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai. V. P. 73—112.
1968a — Emaliuotos juostos Lietuvoje // MADA. T. 2. P. 37—46.
1972 — V m. e. a. Daujėnų apgalvis // Istorija. T. 13. Šas. 1. P. 121—131.
1972a — Berklainių pilkapio (Pasvalio raj.) tyrinėjimai 1970 m. // AETL 1970 ir 1971 metais. P. 32—33.
1974 — Pajuostės (Panevėžio raj.) pilkapių tyrinėjimai 1972 ir 1973 m. // AETL 1972 ir 1973 metais. P. 35—40.
1978 — Pajuosčio (Panevėžio raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. P. 83—87.
1978a — Bizantiška moneta iš Daukšaičių, Klaipėdos raj. // Istorija. T. 18. Šas. 2. P. 101—104.
1986 — Senasis geležies amžius Lietuvoje. V.
- Moora H.**
1929 — Bemerkungen über einige ostbaltische Schmücksachen der jungeren Eisenzeit // Sitzungsberichte der Gelehrten Eestnischen Gesellschaft (1928). Tartu—Dorpat. P. 141—170.
1932 — Die Vorzeit Estlands. Tartu.
1938 — Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tartu. D. II.
1952 — Firmatnēja kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīga.